

Európai utas

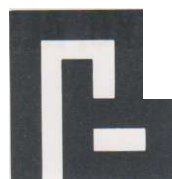
AZ EURÓPAI EGYÜTTMŰKÖDÉS FOLYÓIRATA MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER HARMADIK ÉVFOLYAM -1992.2.

DUBROVNIK ÖRÖK KÖVEI
KÉTHLY ANNA PORTRÉJA
IVO ANDRIĆ, CSERES TIBOR, FEJTŐ FERENC,
GÖNCZ ÁRPÁD, VÁCLAV HAVEL, RYSZARD KAPUŚCIŃSKI
ÍRÁSAI
'92 NYÁR - KULTURÁLIS FESZTIVÁLOK:
CIVIDALE, KRAKKÓ, ALSÓ-AUSZTRIA

Több mint bank - gondolkodó partner . . .

MAGYAR PARIBAS

1015 Budapest, Ostrom utca 23-25. • Telefon: 175-0130

TARTALOM

Vujicsics Sztoján: Dubrovnik örök kövei	2
Ivo Andrić: Hidak	7
Vásárhelyi Miklós: Hogy meg ne értsék egymás beszédét	8

PANTEON

Erdődy János: Kéthly Anna	9
------------------------------------	---

ALAPÍTÁSOK KORA

Pomogáts Béla: Pestújhely: város a homokon	16
Czakó Gábor: Francia távgyalogló Budapesten, 1906	20
Bodor Ferenc: A Centrál kávéház	21

VÉLEKEDÉSEK

Fejtő Ferenc: Változatok Mitteleuropa témájára	25
Nyíri Kristóf: Bölcsélet és rendszerváltás	29
Rafal Wiśniewski: Egy évvel a visegrádi csúcs után	33
A visegrádi hármak - Párizsból	35

MI, EURÓPAIAK

Václav Havel: A politikus legyen személy, valaki	40
Göncz Árpád: Kik vagyunk mi, európaiak?	45
Cseres Tibor: Szibériai találkozások	46
Szenyán Erzsébet: Farmernadrágos Hérodotosz	51
Ryszard Kapuściński: „Mintha a történelem eltévedt volna”	51
Paolo Barbara: Holdfordulók Velencében	57

MEGŐRZÖTT MÚLT

Anton Pelinka: Small is beautiful	61
René de Mouzon: Hol is van Ausztria?	63

ELFELEJTETT TÁJAK, ELFELEJTETT NÉPEK

Lengyel végek dicsérete (K. GY. Cs.)	65
Tadeusz Chrzanowski: Vágyódás a végek után	65
Hegyi Lóránd: Új nemzetfőlöttiség csírái	71

SZOMSZÉDSÁG

Karol Wlachovský: Magyar irodalom szlovák nyelven	78
Tatiana Rosová - Zora Butorová: Szlovákok és magyarok Szlovákiában - a kutatások tükrében	81

TALÁLKOZÁSOK

Kiss Gy. Csaba: Mit tervez a Közép-Európai Intézet?	86
Cesare Tomasetig: Legyen Közép-Európa Ház Budapesten!	88
Kántor Lajos: Egy töprengő és vitatkozó ember, Szabédi László	91
Duna-Fesztivál Európai kulturális hónap, Krakkó	92
Mittelfest II., Cividale del Friuli	93

SZÁMUNK SZERZŐI SUMMARY

Nádas Péter: Után	96
----------------------------	----

Európai utas

Az európai együttműködés folyóirata

Megjelenik negyedévenként

A szerkesztőbizottság elnöke:

Cseres Tibor és Vásárhelyi Miklós

Főszerkesztő:

Módos Péter

Számunk szerkesztésében részt vett:

Déri Miklós: fotó

Farkas János László

Jovánovics György művészeti vezető

Kiss Gy. Csaba

Módos Márton

Pomogáts Béla

Újvári Imréné tervezőszerkesztő

Vujicsics Sztoján főmunkatárs

Szerkesztőség:

1051 Budapest, Vörösmarty tér 1.

IX. emelet 956.

Telefon: 118-5156, 118-9219

Az Európai Utas Alapítvány
megbízásából kiadja a Budapest Kft.

Felelős kiadó:

a Budapest Kft. igazgatója

1022 Budapest, Bimbó út 3.

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető

a hírlapkézbesítő postahivatalokban,

a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap-

előfizetési és Lapellátási Irodában

(HELIR, Budapest XIII., Lehel út 10/a, 1900)

közvetlenül vagy postautalványon,

valamint átutalással a HELIR 215-961 162

penzforgalmi jelzőszámára

Egy szám ára: 149 Ft

Előfizetési díj egy évre: 596 Ft

Külföldön terjeszti a Kultúra

Külkereskedelmi Vállalat

H-1398 Budapest, Pf.: 149

Révai Nyomda Kft.

Felelős vezető:

Bánáti László ügyvezető igazgató

ISSN: 0866-272X

E számunk a Magyar Hitletbank Rt.

és a Művelődési és Közoktatási

Minisztérium támogatásával készült

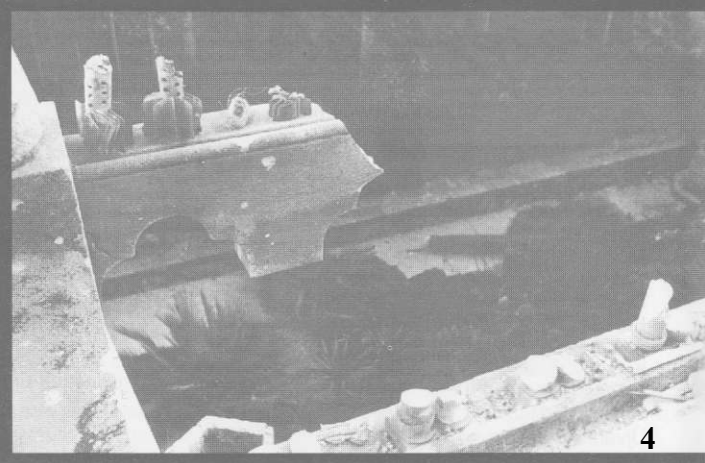
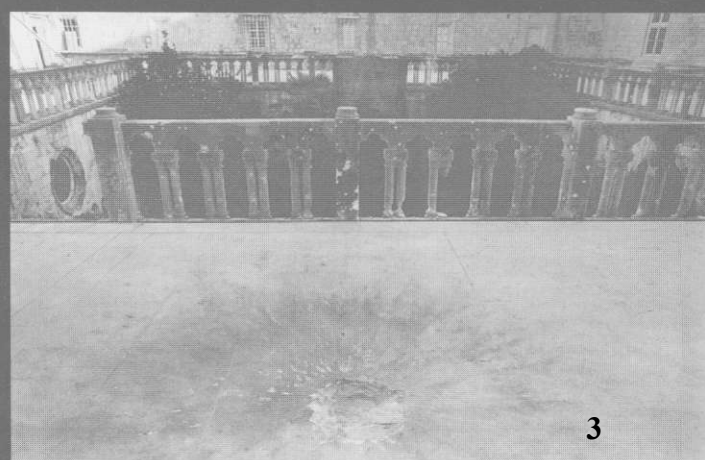
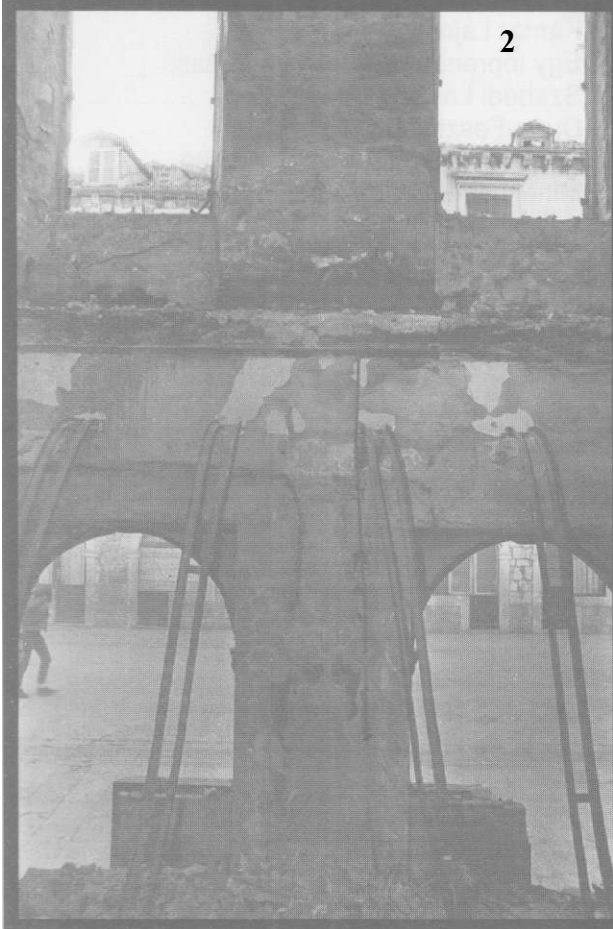
A címlapon: Csontváry Kosztká Tivadar:

Római híd Mosztaiban (1903)

című festménye

A hátsó borítón: Becsomagolt autók

Berlinben a Kurfürstendammon

5

7

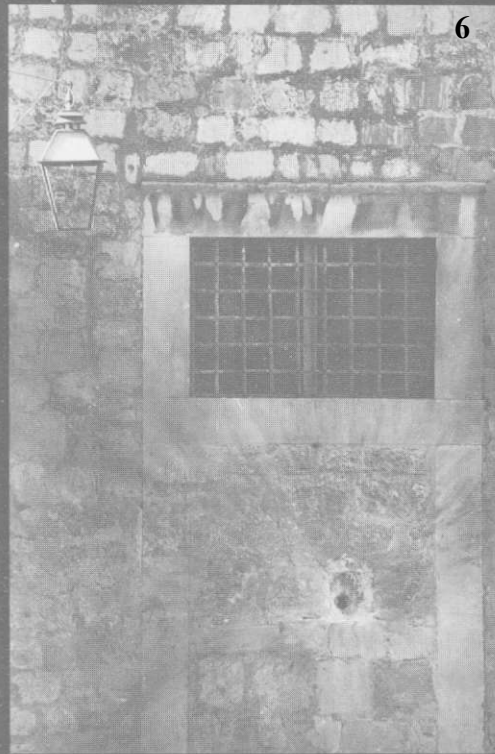
Dubrovnik - 1991 december

1. A rommá lőtt várfalak
2. Dubrovnik főutcája, a Stradu n - egy lerombolt ház ablakain át
3. A ferencesek kolostorának terasza az ágyutűz után
4. A ferencesek kolostorának átriuma: szétlőtt ballusztrád, aknamaradványok
5. Lövedék becsapódása a Stradu n kövezetén
6. Ágyulövedék becsapódása egy régi házfalon
7. A Dubrovnik Fesztivál, székháza. Az Európai Utas itt mutatkozott be 1991. július 27-én.
8. A bedesztázott Orlando-oszlop és lövedék becsapódása a kövezeten

A helyszíni felvételeket Damil Kalogjera (Zágráb) készítette

8

6

Vujicsics Sztoján

DUBRO

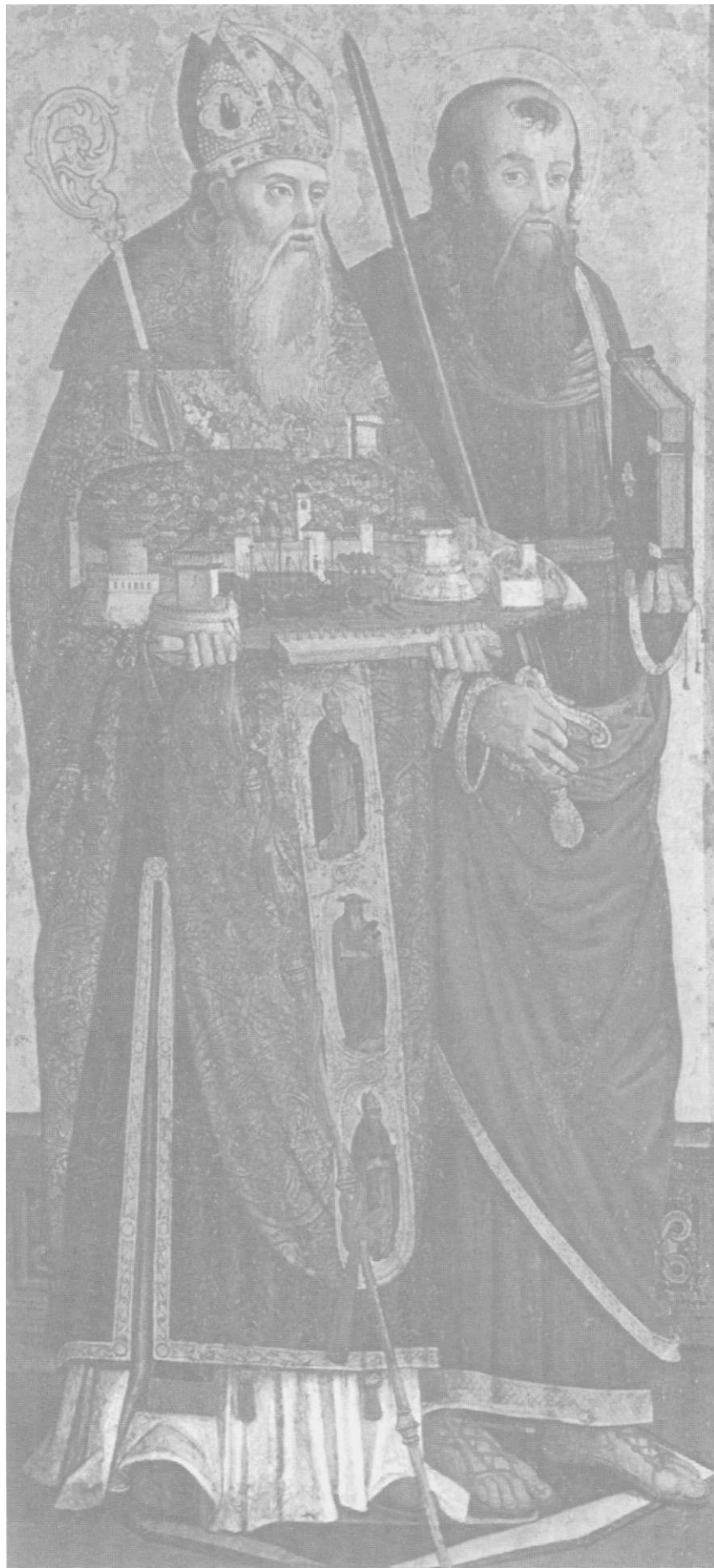
Tavaly nyáron jártam utoljára Dubrovnikban. Az időközben Közép-európai Kezdeményezéssé alakult Hexagonale tagállamainak kormányfői és külügyminiszterei találkoztak július 26-án és 27-én e történelmi városban. A magyar kormányküldöttséget kísérő népes újságírócsapatban szorongtam az *Európai Utas* követeként.

Az ősi Ragusa - Dubrovnik ódon utcái és sikátorai akkor nyáron már kiellenek voltak. A turisták nem ostromolták az egykor oly dicső és rátarti adriai városköztársaságot. A polgárháborús válság katasztrofálisan sújtotta a bomladozó Jugoszlávia idegenforgalmát: a külföldiek visszariadtak, nem jöttek, de nem merészkedtek a tengerpartra a kispénzű hazai nyaralók sem. Pedig Dubrovnik és környéke még békés volt. Bár szokatlan némaság súlyosodott a városra és évszázados falaira, erődítményeire. Nyomasztó békéjén láthatatlanul, de érezhetően fegyverek örködtek. A cílipi repülőtérnek alig volt forgalma. Csak a kormányküldöttségek különrepülőgépei szálltak le egymás után a betonra, az autó-konvojokat kísérő rendőrökcsik szírenázása bántón törte meg a mediterrán csilámló csöndjét.

A máskor zsúfolt Stradunon - Dubrovnik főutcáján - a helybeliek sietve s gondterhelten köszöntötték egymást. A városnéző kormányküldöttségek biztonsági szolgálata rutinosan, könnyedén végezte feladatát: nem volt tolongás, nincs, aki közelebb akarna férkőzni. Este a Horvát Köztársaság derűs elnökét és a díszhangversenyre megkésve igyekvő kormányfőket, minisztereket, nagyköveteket a kíváncsiskodók gyér sorai tapsolják meg a Rektor palotájának súlyos kapuzatánál, melynek átriumába most nincs belépés az újságíróknak, tudósítóknak sem.

Péntek délután. A jól őrzött Belvedere szállodában már egyeztetik a dokumentumokat. De a pilei városkapu előtti téren - a Jókai regényéből jól ismert „három márványfej” látóterében - még sietve újabb zászlórudat ásnak a

Nikola Božidarevič (Nicolaus Ragusinus): Dubrovnik védőszentje, Szent Balázs a város látképével, és Pál apostol (1500 körül, a domínikánusok templomában)

VNIK ÖRÖK KÖVEI

földbe a már korább felállított hat mellé, melyeken a tagállamok lobogóit lengeti renyhén a hűvösödő szellő. Köztük van a magyar lobogó is. Az utolsó a sorban a lengyel, amely most szerepel először a zászlóegyettesben. A rangelső a vendéglátó zászlaja: a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmányos kék-fehér-piros lobogója, közepén a vörös ötágú csillaggal. (Ez a zászló fogadta egyébként a repülőtérén az érkező kormányküldöttségeket is.) Az új zászlódat elibe helyezték, s a szuverenitását kinyilvánított Horvát Köztársaság trikolorját vonták fel rá, a horvát történelmi „sakkmezejű” címerrel. A szorgos műveletet a járókelők és bámszokdók elégedetten kísérték figyelemmel - és félreérthetetlen, olykor kaján megjegyzésekkel.

Miközben a Hexagonale üléseit tartották, Dubrovnik pittoreszk szabadtéri színterein a Nyári Játékok színelőadásai, hangversenyei, irodalmi rendezvényei zajlottak: megritkult műsorral - mert a külföldi együttesek és vendégművészek sorra mondták le szereplésüket -, s igencsak meggyérült közönséggel is.

Az 1950-ben megalapított Nyári Játékokat 42. alkalommal rendezték meg tavaly Dubrovnikban. Hagyományosan és látványosan eddig július 10-én nyitották meg mindig a Sponza-palota és a Szent Balázs-templom közötti téren. Ekkor vonták fel az Orlando-oszlopra a fesztiválzászlót is a LIBERTAS felirattal. A nemzetközi híru fesztivál augusztus 20-ig tartott. Mondták, a tavalyi megnyitót már beárnyékolta a politikusok mértéktelensége.

Folyóiratunk bemutatkozására a fesztivál elnöksége adott lehetőséget a Nyári Játékok még ép székházában, a Stradunon, a történelmi Dubrovnik szívében, a Ferencsek templomának törszomszédságában. S Dubrovnik főterén ezen a nyáron is ott lengett a fesztiválzászló, a büszke városköztársaság védőszentjének, Szent Balásznak a képmásával, és a szent fogadalommal: LIBERTAS!

Velence és a török kettős szorításában Dubrovnik képes volt megőrizni függetlenségét. Dacoló várfalai alatt valójában sosem látott ellenséget: a törökkel vívott évszázados harcoktól

igyekezett távortartani magát, s bár Velence szüntelen fenyegette, neki sem hódolt be. Politikai leleménnyel és diplomáciai találékonysággal, hűbéradózással és vesztegetéssel, de szorítottatva fegyverrel is védte s megváltotta féltve őrzött szabadságát és függetlenségét, melyet „aranykorának” legnagyobb költője, Ivan Gundulić (1589-1638) oly himnikus fennkölt-séggel magasztalt:

*Ó gyönyörűséges, édes szent
szabadság,
melyben az égiek kincsek kincseit
adták,
minden dicsőségünk egyetlen
forrása,
Dubrovnikünk ékes, legszebb
koronája,
nincsen az az arany, ezüst,
emberélet,
amely pótolhatná szeptőlten
szépséged!*

Sok évszázados fennállása alatt Dubrovnikot sok-sok romlás érte: kisebb-nagyobb földrengések sújtották, tűzvészek emésztették, háborúságok rázkódtatták. Még az együgyű jószándék is fenyegette: kis híján múltott, hogy egy régiséghez érzéketlen hadmérnök a századvégen el nem bontotta ősi várfalait! Volt, hogy romjaiból kellett már feltámasztani: 1667-ben végzetes földrengés döntötte romba, s szinte újjá kellett építeni. De a középkori, várszerűen megerősített Dubrovnik kialakult urbanisztikai elrendezése ekkor már alapjában véve nem változott, bár néhány remek középkori épülete örökre megsemmisült, s a város alatt rétegződő romtemetőbe dőlt, régi korok hordaléka közé. Dubrovnikot és közvetlen környékét 1979. április 15-én ugyancsak pusztító földrengés rázta meg, amely hatalmas károkat okozott. Ha nem is volt olyan katasztrófa, mint a három évszázaddal korábbi, több mint egy évtized elteltével kezdtek csak eltűnedezni az elemi erő pusztításának nyomai. A teljes helyreállítási program 2002-ben ért volna véget.

Immár hónapok óta érkeznek a baljós hírek Dubrovnik újabb romlásáról! A tévé képernyőjén, lapokban, tájékoztató és segélykérő kiadványokban peregnék a képsorok, felvételek az ősi adriai város pusztulásáról, esztelen rombolásáról. Orlando szobra, a Szent

Balázs-templom homlokzata, a Sponza-palota gótikus ablakai bedeszkázva, homokzsákokkal védve-óva. A Stradun tükörfényes kövezetén becsapódó aknák, ágyulövedékek hegei. Szétfélt, kidőlt várfalak. Repeszek, gránátok sebezte házak. A festői piros háztetők szövődéke megszagatva, lesodorva, beomolva. Derékbátort évszázados ballusztrádok, oszlopok. És üszkös házromok: köztük a Nyári Játékok egykori székházának meredező, koromos falai, bedőlt emeletei, ahol a barokk fogadási szalonban mutattak be folyóiratunkat alig tíz hónapja. S ahol újabb dubrovnikai vendégszereplésre kaptunk meghívást... Slobodan Prosperov Novak barátomtól, a Dubrovnik Fesztivál akkori elnökétől a „Budapest Dubrovnikért” rendezvénysorozat megnyitásakor már Budapesten hallom, hogy a fesztivál székháza teljesen elpusztult, és megsemmisült a több mint négy évtizedet átfogó teljes dokumentáció is!

Az egyik képen a Szent Balázs-templom és a katedrális mögött megbúvó kicsiny tér. A környező házfalakat repeszek sebeztek meg. A meghitt szeglet egy kávézó asztalkáival, fonott székeivel utolsó dubrovnikai találkozásomat idézi fel Danilo Kissel, 1989. augusztus végén. Több éves szünet után jutottam el ekkor ismét Dubrovnikba. A reneszánsz vígjátékíróra. Marin Držićra emlékeztünk szülővárosában, emlékházát avattuk, amely az európai szellemi együttműködés dubrovnikai centruma lett volna...

Az ostromlott, blokád alatt szorongó Dubrovnikot aligha lehet most megközelíteni. Segélyszállományokat, élelmet, gyógyszert hajókon juttatnak a városba, s ugyancsak hajón hagyhatják el a várost a menekülők, az otthonukat elhagyni szándékozók vagy kényszerülők. Az ősi várost közrefogó, s a tengerparton hosszan elnyúló modern Dubrovnik pusztulását, a történelmi Raguza sebeit aligha lehet még felmérni. E sebek mélyek, fájók, s nehezen múlnak majd. Az esztelen hatalomvágy pusztított egy értelmetlen és alatomos polgárháború tudatos felszításával. Dicsélen emléket Dubrovnik örök köveibe véste - mementóként is, ha lesz igaz és őszinte készség a megbérlésre. ■

Mindabból, amit az ember életösztöne emel és épít, számomra semmi se jóra valóbb és értékesebb, mint a hidak. Fontosabbak a házaknál, szentebbek, mert közösebbek, a templomoknál. Mindenki bírja őket, s mindenkihez egyformák, hasznosak, mindig megfontoltan emelték őket, oly helyen, ahol a szükség leginkább kereszteződik, maradandóbbak, mint más épületek, és nem szolgálnak semmit, ami titkos vagy gonosz.

A nagy kőhidak, letűnt korok tanúi, amikor másképp éltek, gondolkodtak és építettek, szürkék vagy vörhenyesek a széltől meg esőtől. Élesen metszett köveik gyakran kicsorbultak, eresztékeiken és láthatatlan repedéseikben pedig satnya fű sarjad, vagy madarak fészkelnek. Sudár acélhidak, melyek úgy feszülnek az egyik parttól a másikig, mint a húr, s remegnek és megpendülnek minden vonattól, amely átrobog rajtuk; ezek mintha még várának végső alakjukra és tökélyükre, s vonalaik szépsége a maga teljében unokáink szemében tárulkozik majd csak fel. A fahidak a boszniai városok bejáratánál, melyeknek elkopott gerendái úgy táncolnak és pengenek a falusi lovak patái alatt, mint a xilofon falemezekéi. S legvégül azok az egészen kicsiny hidacsok a hegyekben, valójában csak egyetlen nagyobbacska rönk, egy vagy két egymáshoz szegezett gerenda, melyeket valami hegyi patak fölé vetettek, s nélkülük nem lehetne átjutni. Évente kétszer a hegyi áradat, amikor lezúdul, magával ragadja e bürüt, a parasztok meg, elvakult csökönységükben, akár a hangyák, újat döntenek, ácsolnak és tesznek a helyébe. Ezért a hegyi patakok mentén, a sziklák közötti erekben gyakran látni ezeket a néhai hidakat; ott fekszenek és korhadznak, akár a többi fa, melyet a véletlen sodort arrafelé, de ezek a megbárdolt gerendák, amelyek tüzre vagy elkorhadásra ítéltettek, kívánnak a hordalékból, s még mindig ama célra emlékeztetnek, melyet szolgáltak.

HIDAK

Lényegében egyformák, s egyaránt érdemesek figyelmünkre, mert azt a helyet jelzik, ahol az ember akadályba ütközött, de nem torpant meg előtte, hanem felülkerekedett rajta, s úgy hidalta át, ahogy tudta, felfogásához, izléséhez s körülményeihez mérten.

S amikor a hidakra gondolok, emlékezetemben nem azok tűnnek elő, amelyeken a legtöbbször mentem át, hanem azok, melyek a legjobban ragadták meg és ragadták magukkal figyelmemet és szellemem.

Mindenekelőtt a szarajevói hidak. A Miljackán, amelynek medre képezi Szarajevó gerincét, olyanok ezek a hidak, mint a köcsigolyák. Világosan látom, és sorra veszem őket. Ismerem íveiket, emlékszem korlátaikra. Van közöttük olyan is, amely egy fiatal ember sorsszerű nevét viseli, kicsiny, de állhatatos, magába zárkózó, mint valami jó és hallgatag erőd, amely nem ismer megadást, sem árulást. Azután azok a hidak, amelyeket útjaimon láttam, éjjel, a vonatból, sudarak és fehérek, akár valami látomások. Spanyolország kőhidjai, melyeket benőtt a repkény, s amelyek önmaguk képe fölött merengenek, amely a sötét víztükörben rajzolódik ki. Fahidak szerte Svájcban, amelyeket a nagy havazások miatt tetővel fedtek, s hosszú hombárokra emlékeztetnek, belülről meg szentek, s legendák képeivel ékítették őket, mint a kápolnákat szokás. Fantasztikus hidak török földön, amelyeket csak úgy nagyjából állítottak, s csak a sors őrzi és tartja fenn őket. A római hidak Dél-Itáliában, fehér kőből, melyekről az idő már mindent lemállasztott, amit csak lehetett, s melyek mellett már vagy száz éve valami új híd vezet, de ők egyre csak állnak, mint örökös csontvázak.

Így aztán mindenfele a világban, amerre csak gondolataim szállnak vagy megállapodnak, hűséges és hallgatag hidakkal találkozom, mint az ember örök és örökké kielégítetlen vágyával, hogy összekötődjék, megbékéljen és egybekapcsolódjék egymással minden, ami szellemünk, szemünk és lépteink útjában feltűnik, hogy ne legyen megosztódás, ellentét, se különválás.

Így van ez álmaimban és a képzelet önkényes játékában. A legkesernyesebb és legszépségebb zenét hallgatva, amelyet valaha is hallottam, hirtelen egy kőhid látomása merült fel előttem, melyet derékba törtek, s megtört ívének meredező csonkjai fájdalmasan ágaskodtak egymás felé, végső erőfeszítésükkel mutatva a megsemmisült ív egyedüli lehetséges vonalát. Ez a hűség, és a szépség magasztos meg nem nyugvása, amely önmaga mellett csak egyedül egy lehetőséget tartogat: a nemlétet.

Végül mindaz, ahogyan életünk kifejeződik - a gondolatok, erőfeszítések, pillantások, mosolyok, szavak, sóhajok -, mindaz a túlsó partra húz, amelyhez mint célhoz igazodik, s csak ott nyeri el valódi értelmét. Mindennek van valami leküzdeni és áthidalni valója: zürzavar, halál vagy értelmetlenség. Mert minden csak átmenet: híd, mely a végtelenbe vész, melyhez képest minden híd a földön csak játék, sejtelmes jelkép. És minden reménységünk odaát van.

(1933)

Vujicsics Sztoján fordítása

Vásárhelyi Miklós

HOGY MEG NE ÉRTSÉK EGYMÁS BESZÉDÉT

Nosza szálljunk alá, és zavarjuk ott össze nyelvöket,
hogy meg ne értsék egymás beszédét.

(Mózes I. könyve 11, 7.)

A Biblia szerint így büntette meg az Úr a Noé fiaitól származó szerte-széledt nemzetségeket, amikor azok különböző tájékokról megindultak, hogy egyesüljenek, várost építsenek maguknak és abban tornyot, „amelynek teteje az eget érje”. A haragos Isten elpusztította az égre törő emberi kevélység és hatalomvágy kihívását, Bábelt és a tornyot, s az átok évezredek óta sújtja az emberiséget, akár csak a bünbeesés, a kiűzetés az Édenből, megtorlásul, mert az első emberpár megszegve a Parancsot, tiltott gyümölcsöt szakított a jó és a gonosz tudásának fájáról.

Azóta réges-régen túlsodrótunk azon, hogy az emberek azért nem értik egymás beszédét, mert más nyelven beszélnek. Mondhatnánk, tragikomikus az a szituáció, amikor Szarajevó repülőterén (mert a városba be sem lehet menni) egy angol lord próbál közvetíteni egy boszniai főváros egy nyelvet beszélő, egymást gyilkoló lakosai között, vagy egy New York-i ügyvéd ingázik Belgrád s Zágráb között, üzeneteket közvetítve szerbek és horvátok között - angolul. Mert a két legnagyobb délszláv nép már megszakította a megértésre irányuló párbeszédet. A nyugat-afrikai Kamerunban viszont a több mint kétszáz különböző törzs megtalálta a közös nyelvet -

a gyarmatosító franciák konyhanyelvét, és most franciául üzennek egymásnak hadat, gyilkos öldöklésre. Ám a gyarmatosító nyelvén, angolul prédikál türelmet a fehérek iránt a fekete Nelson Mandela az afrikai tömegeknek. De ha az egy földön élő izraeliek és palesztinok szót próbálnak érteni, az - New Yorkban, Genfben vagy Rómában történik. Londonban ír terroristák bombái robbannak, Sevillában a baszkokéi. S az egykori szovjet birodalom utódállamai - ha tárgyalnak, az egykori közös elnyomó nyelvén - oroszul beszélnek egymással.

Bolond, bolond, bolond világ ez! Valóban beteljesülne a bibliai átok és az emberek már soha nem értik meg egymást? Ez lenne az emberiség sorsa? Úgy véljük: jelene csak, de nem végzete. Csupán jámbor óhaj volna ez, a Requiemet lezáró obligát vigasz - sóhaj? Nem az. Mert Maastricht ugyanolyan realitás, mint Szlavónia, Bosznia, Afganisztán és Karabah. S ha sikerült feledtetni évszázados elmentéket, megbékíteni ösellenségeket, ha Nelson és Napólen utódai megkötötték az - angol-francia - Entente cordiale-t, ha a második világháború végén a Hohenzollernek és Clemenceau helyére De Gaulle tábornok és Konrad Adenauer ült a tárgya-

lőasztalhoz, ha ma Dél-Tirol már nem az Ausztriához való visszacsatolást követeli, hanem az Itálián belüli autonómia kiterjesztését kívánja, akkor miért ne lehetne megoldani Európa bármely problémáját?

Meg kell érteni egymás beszédét. De ehhez meg kell szólni. Amihez legalább akkora bátorság kell, mint a barikádra vonulni. Mert az igazi veszedelem nem a barikád túlsó oldaláról fenyeget. Milliók szívéből szólt az az észéki parasztasszony, aki zokogva panaszkolta: „Tegnap még itt játszottak együtt az udvaron, ma meg ölik egymást!” Kik a felelősök?! Akiknek nincs fülük, hogy halljanak, nincs szemük, hogy lássanak, és kész helyzeteket teremtenek, hogy az emberek ne érthessék meg egymás beszédét.

Göröngyös, keskeny ösvényre lép hát az utas, aki Európában rá akar lenni Európára, és aki ebbe a virtuális nagy európai családba szeretné elvezetni a múltat idéző, törzsi megosztottságba visszazuhanó Közép- és Kelet-Európát. Bábelnek ez az Európa az alternatívája. A zűrzavarnak és pusztulásnak a rend és békeesség. Meg kell értenünk egymás beszédét. Ez persze mindenki részéről nagy türelmet, engedékenységet és empátiát kíván. Ne hangoztassuk a magunk igazát anélkül, hogy meghallgatnánk a másikat. Az ellentétes érdekek ellentmondásos érvelésben fejeződnek ki. A méltányos igazságra csak a kölcsönös megértés szellemében derülhet fény. Ez a prioritás minden egyéb - történelmi, etnikai, ökológiai - megfontolás előtt áll.

Röviddel ezelőtt Prágában jártunk, ahol az Európai Utas szerkesztősége találkozózt rendezett cseh, szlovák és magyar írók, újságírók, történészek között. A közönség soraiban ott volt Eduard Goldstücker, a nemzetközi híró irodalomtörténész, esztéta. Több mint negyvenöt esztendeje nem láttuk egymást, nem beszélgettünk egymással. A beszélgetés fonala 1946 nyarán Párizsban szakadt meg a béketárgyalásokon. Ő a csehszlovák delegációnak volt egyik vezetője, én a magyarnak tagja. A viszony annyira kiéleződött a diplomáciai csatákban, hogy nem is köszöntünk egymásnak. Öreg fejjel rezignáltán emlékeztünk vissza ifjonti hevületünkre, és most megértettük egymás beszédét. Ehhez negyvenöt év, 1956 és 1968 és 1989 kellett, meg börtön, emigráció, kiközösítés.

Tanulunk a történelemből!

KÉTHLY ANNA

Kéthly Anna 1941-ben

Valahányszor Kéthly Annára emlékezem, mindig ez a kései Adyvers jut eszembe: Ember az ember-telenségben. Mert Anna valóban ember volt a sokszoros embertelenségben. A húszas évek fehérterrorjának idején. A negyedszázados Horthy-világban. A német megszállás tíz hónapjának illegalitásában.

Az 1945-ben megkezdett, de alig két és fél évig tartó demokrácia-kísérletet követő újabb diktatúrában, amely kirekesztette a közéletből, és négy esztendőre börtönbe is vetette. És végül, október tisztító viharának két hete után húsz évig a számkivetésben: ember maradt mindig és minden körülmények között. Köz-

dött mindazért, amit igaznak tartott - és soha, egyetlen napra sem alku-dott meg. A magyar munkásmozgalom nagy alakja, a hosszú emigrációjából hazajött Böhm Vilmos, 1947 viharos augusztusában, az utolsó koalíciós választások előtti hetekben így jellemezte őt egy magánbeszélgetésben: „Ha nem hangoznék fellengzőn, ezt mondanám: Anna a magyar mozgalom, a magyar politika Jeanne d'Arc-ja... talán nem lesz máglyahalál a sorsa.” - Nem. Kéthlyt nem verték agyon egy börtöncellában. Mártírhálál helyett más végzet sújtotta: két évtizednyi számkivettetés után idegenben kellett meghalnia.

ÖTVENHÁROM ESZTENDEJE,

1939 tavaszán találkoztam első ízben Kéthly Annával - néhány nappal azután, hogy a Népszava belső munkatársa lettem; és személyes kapcsolatunk tizennyolc évig, utolsó telefonbeszélgetésünkig, az 1956. november 4-re virradó éjszakáig tartott. Sok emberrel ismerkedtem meg és dolgoztam együtt hosszú életem során - nagyon kevesen hagytak bennem olyan mély nyomokat mint ő. Annát nem lehet elfelejteni. Feleségem, Lányi Margit, 1940 óta ismer-te; ekkor lépett be a magánalkalmazottak szakszervezetébe (MOSZ), ahová szabad értelmiségiek, újság-írók, művészek is tartoztak - sokan közülük kapcsolatot tartottak a Szociáldemokrata Párttal is. A szakszervezet elnöke akkor Kéthly volt. Minden héten egy-két estét ott töltött, amikor valami előadás volt, és utána elbeszélgetett; mindenkinek a problémái érdekelték; kivételes adottsága volt, hogy szót tudott érteni munkással, művésszel egyaránt. Ha tudott, segített is, hasznos tanáccsal, de az üzemi bizalmiak útján néha még állást is tudott szerezni. Ilyenkor sóhajtozva hozzátette: Ne verje nagydobra, hogy szakszervezeti tag, mert az Értelmiségi Kormánybiztosság éberem őrökdi-k.

Mivel feleségem a Népszavának is rendszeresen dolgozott, ott is találkoztak (én is ott ismerkedtem meg leendő feleségemmel); mert a Szociáldemokrata Párt központi irodái ugyanabban a Conti utcai épületben voltak, ahol a szerkesztőség. És találkoztunk Mónus Illések lakásán vasárnap esténként, olykor Anna is odajött beszélgetni a háború éveiben kincsnek számító csésze kávé mellett. 45 után pedig Kéthly közvetlen főnöke volt feleségemnek, aki már Budapest ostromának utolsó napjaiban a feltámasztott Népszava Könyvkiadó irodalmi vezetője lett, Kéthly Anna pedig a kiadót irányító bizottság elnöke.

ÉVTIZEDEKEN ÁT LEIRNI SEM VOLT SZABAD

Kéthly nevét az előirt gyalázkodó jelzők nélkül. Az utóbbi időben azonban már számos jó vagy kevésbé sikerült cikk és tanulmány jelent meg róla, a fellelhető levéltári anyagok alapján. Hangsúlyozni kívánom, hogy történész nem lévén, nem szándékom szaporítani az életrajzok számát, dátumokkal és dokumentumok ismertetésével. Más feladatot szeretnék vállalni.

Kéthly Anna bátor, felelősségteljes, meggyőződéséhez rendíthetetlenül ragaszkodó politikai egyéniségéről mostanában valóságos ikonográfia alakult ki. De Annát, az embert voltaképpen csak most kezdi megmutatni az emigrációban Libik Györggyel folytatott levelezése. Ezt a huszonöt levelet (1958-tól 75-ig) másfél évvel ezelőtt a címzett jóvoltából a *Hiány* című budapesti folyóirat különszáma közölte. (Tudok róla, hogy Anna - valóságos magyar Madame de Sévignéként - másokkal is kiterjedt levelezést folytatott emigránsévei alatt; a levelek felkutatása és közzététele kötelező és sürgős feladata volna a korszakkal foglalkozó történészeknek; de a még lappangó levelet birtokló személyeknek is!) Az eddig közölt anyagon kívül csak néhány szórványosan megjelent emlékezés segít megismerni ennek a nagyszerű asszonynak emberi arculatát.

Ezt a hiányos Anna-portrét szeretném most a magam és feleségem személyes tapasztalataival kiegészíteni, hiszen mi ketten éveken át

munkatársi, később pedig - talán nem hivalkodás, ha ezt mondom - baráti kapcsolatban voltunk vele. Azt szeretném tehát, hogy emlékeink felidézésével lazuljon kissé a merev, ikonszerű kép, amely Annát „aszkrétának, csakis a politika iránt érdeklődő embernek, valamiféle úgynevezett »férfias egyéniségének«” állítja be.

Kéthly Anna nem ilyen volt.

Derűs, életszerető, olykor csipős humorú, de még ironizálásával sem bántó ember. Persze, ha kellett, az ellenféllel szemben kemény, élesen támadó is tudott lenni; ezt számos parlamenti felszólalása, pártgyűlésen mondott beszéde, újságcikke, tanulmánya, minden megnyilatkozása bizonyítja. Fanyar humorát és válaszáinak gyors, pontos reagálását méltányolták külföldi barátai is, akikkel a koalíciós években vagy emigrációja idején ismerkedett meg. Amikor 46-ban az itt tárgyaló Denis Healey - ma is aktív munkáspárti politikus - dicsérte kitűnő angolságát, Anna mosolyogva legyintett:

- Ugyan kérem, hogy lehetne tökéletesen megtanulni egy nyelvet, amelyben csak lappang a grammatika? Ehhez kétszáz év kellene, mint a régi példabeszéd szerint az angol pázsit növesztéséhez... Jókedélyű volt, szívesen találkozott barátaival. Szoros baráti köréhez tartozott Ries István, a későbbi igazságügyminiszter, akit majd Rákosi börtönében vernek agyon; a 44-ben Dunába lőtt Mónus Illés és felesége; az újságíró-jogász-közgazdász Faragó László, aki nekünk is hű barátunk volt haláláig; a Fischer József-Pécsi Eszter házaspárral később, az emigrációban is kapcsolatban maradt; Barcza Sándor, aki szövetkezeti szakértő volt, majd 45 után a párt egyik gazdasági vezetője lett; és még jónéhányan, a mi fiatalabb generációból is. (Faragó említésekor szeretnék egy percre megállni: különleges alakja volt a mozgalom intellektuális szárnyának. Kéthly sokra becsülte rendkívüli műveltségét, írástudását, és azt, hogy bár magánemberként félték volt, ha tollat vett kezébe és szatirikus hajlamait szabadjára engedte, rettenthetetlennek bizonyul.

Ótnevezte Anna baráti körben, Schiller *Don Carlos*-ának szabadsághős-szereplője után „a mi lúdtalpas Posa márkink”-nak. És őrola

Kéthly Anna beszél egy pártnapon, 1947-ben

A képen: egy részlet a Beatrice Webb könyvéhez szánt előszó vázlatából

mondta: „Tudhatnátok, hogy Faragó egy jó poénért képes a vérpadra menni.”

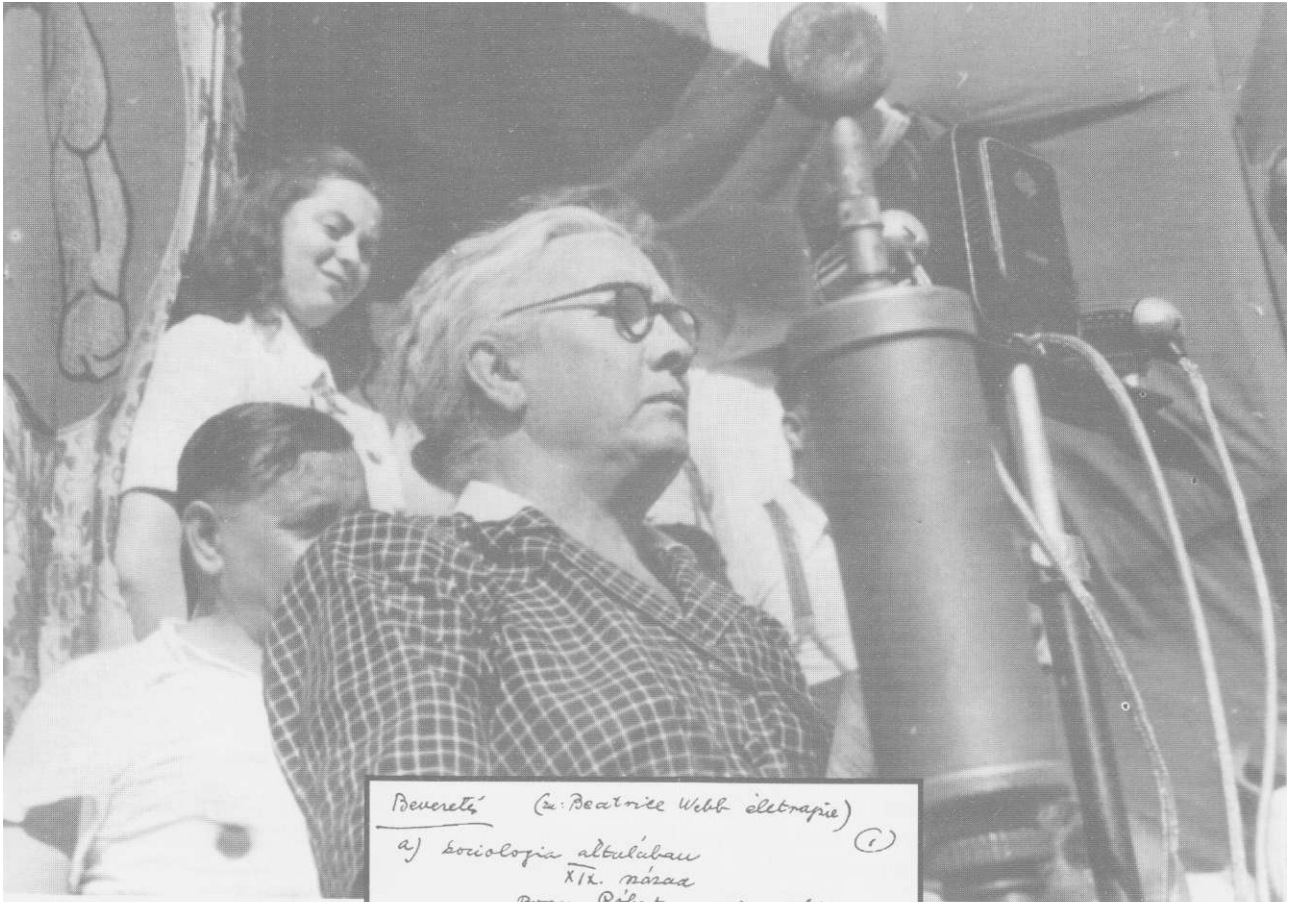
A MONARCHIA GYERMEKE VOLT

Kéthly Anna: apja, a kitűnő szakmunkás, akkoriban még eléggé ritka elektrotechnikus, beutazta családjával együtt csaknem az egész nagy birodalmat. Anna látóköre így hamar kitágult; bizonyára ez tükröződött később abban, ahogy a nemzetiségek életét, a kisebbségi sorsot szemlélte. Köztudomású, hogy 1945-46-ban élesen ellenezte a parlamentben és a nyilvánosság előtt is a magyarországi németeknek „kollektív bűnösségre” alapozott kitelepítését csakúgy, mint a magyaroknak Szlovákiából való kitoloncolását is. Pártunknak is ez volt természetesen az álláspontja; tiltakoztunk mindkét embertelen eljárás ellen. Ez a magatartás Kéthly gondolkodásának alapjaira épült: a humanizmusra és a pragmatikus józanságra. Emberhez méltóan kell viselkedni; és előre felmérni, elhárítani a rossz következményeket.

Gyermekkorának egyik alapvető élménye volt tehát, amit az utazások közben tapasztalt, és nyiladozó elmével feldolgozott magában. Egy másik maradandó hatás iskoláztatása által érte. A család szerény anyagi viszonyai ellenére néhány évig a bécsi Sacré-Coeur intézetben tanulhatott, mint úgynevezett „szegény-növendék”. Tandíjmentességének ára volt: olyan munkát kellett végeznie az intézetben, amelyekért

Kéthly Anna hazatért művészeket üdvözöl 1947-ben.

A képen Biró Mihály, a „kalapácsos ember” alkotója; mellette Ries István és Buchinger Manó, a Szociáldemokrata Párt- vezetői

Beverly (az. Beatrice Webb életképe)

a) szociológia általánosan
XIX. század

Braun Róbert, noziográfia =
kísérlet az anyag felismerésére,

"Szegények" és "munkások"

"Faiságok és városlakók" (17.) automatizáltól

= (Ha a bajnokban miniszteri osztály, jöb-
ben körül fejezhet a megvalósítást)

jómódú társai lenézték. Mégis, a megaláztatások ellenére hálásan emlékezett oktatóira, hiszen későbbi nagy műveltségének és nyelvtudásának alapjait itt szerezte meg. És - a gazdagok és szegények életének közvetlen megtapasztalásával - itt kezdett kialakulni későbbi szilárd világnézete.

Ami a kisebbségi sorsot illeti, az emigrációban is foglalkoztatta az erdélyi magyarok helyzete. Amerikában, a „nagy olvasztótégelyben” ez a téma kevés megértésre talált, hiszen ott azt sem tudták (ma sem ismerik!), mit jelent a kelet-európai kisebbségi sors. 1963 júniusában nagy feltűnést keltő nemzetközi sajtóértekezletet tartott Genfben az erdélyi magyarság súlyos helyzetéről: olyan időben, amikor Magyarországon, moszkvai utasításra, valamiféle ál-internacionalista tapintatból ez a téma szigorú tabu volt. Követelte a magyarok területén a szabad nyelvhasználatot a hivatalokban; a bezárt magyar tanintézetek megnyitását; a magyarok kitelepítésének és a románok erőszakos odatelepítésének azonnali megszüntetését; közkegyelmet a nemzetiségi vagy vallási megkülönböztetés alapján elítélteknek.

Magánéletét sem titkok, de még pletykák sem övezték - titok legfeljebb az volt, hogy miként jutott ideje mindenre: a parlamenti ülésekhez való felkészülésre, a pártvezetőségi munkára, szakszervezetének elnöki tisztségére, cikkek és füzetek írására, agitációs utazásokra, de még olykor fontos magánügyek intézésére is. (Egy példa erre. Amikor a doni katasztrófa heteiben a veszteségek pótlására sokadmagammal engem is behívtak és kivittek a hadszíntérre - magyar frontszakasz az első vonalban akkor már nem volt -, néhány hónapi kintlétem után Bajcsy-Zsilinszky Endre segítségével Kéthly el tudta érni a jó emlékezetű nagybacsoni Nagy Vilmos miniszternél, hogy leszereljenek azon a jogcímenen, hogy „a sajtómunkában személyemre szükség van”, habár ellenzéki lap munkatársa voltam.)

Személyes bátorságát mindenki elismerte és tisztelte, még a nem teljesen elvakult-elvadult ellenfelek is. 1922-től 1948 tavaszáig, negyedszázadnál hosszabb ideig volt egyfolytában tagja a parlamentnek,

és mindig hallatta szavát, amikor az elnyomottakért kellett küzdeni és üldözötteket védelmezni. Kemény csatái voltak a Duna-parti palota üléstermében és bizottságokban - brutális támadásokat is vissza kellett vernie, különösen az első időben, amikor még eleven volt a fehérterror az országban, és az utolsó szakaszban, amikor a 39-es választásokon ötven zöldingés nyilas kapott mandátumot és a nekik segédkező jónéhány tucatnyi kormánypárti képviselő is tombolt a parlamentben. Kihívta maga ellen a gyűlöletet az egymást követő zsidótörvények vitáiban, a háborúba való belépés botrányában, és talán a legnagyobb vihart azzal kavarta föl, amikor 1942 telén három képviselőtársával együtt (Bajcsy-Zsilinszky Endre, Peyer Károly és Rassy Károly) leleplezte és megbélyegezte az újvidéki és bácskai vérengzéseket. Már halálos fenyegetéseket is kapott. Egy barátja figyelmeztette, legyen óvatosabb. Kéthly ekkor mondta a híres négy szót, amely szállóigévé vált:

- Aki fél, menjen cukrászkisasszonynak.

NEM VOLT SOHA ZÁRVA AZ AJTAJA: bárki bejuthatott hozzá, nem kellett „bejelentkezni nála”. Külön titkár-sága nem volt sem a háború alatt, sem a koalíció éveiben, amikor pedig a parlament alelnökének tisztét is el kellett látnia. Két személyi titkárnője volt, Paula és Kátó: egyikük a parlamenti, a másik a pártbeli munkát adminisztrálta. Amikor a párt könyvkiadóját irányította, feleségem nem egyszer kapott ilyen telefon: „Annus most indul hozzád, ott lesz-e?” - ez azt jelentette, hogy Kéthly a következő bizottsági ülés napirendjét akarja megbeszélni. Lehetőleg mindig bement a kiadóba, mert szerette az ugyanott működő és jól ellátott könyvkereskedést; mindig valami új könyvszerzeménnyel távozott, legjobb vevője volt a könyvesboltoknak.

A politikai érdeklődés nem nyomta el Kéthly Annában a művészet szeretetét. Ez megmutatkozott abban is, ahogyan a könyvkiadást irányította. Nem akarta, hogy csak politikai témájú kiadványok jelenjenek meg. Örömmel fogadta, amikor

az 1946-ban hazalátogató Fejtő Ferenc átengedte a Népszava Könyvkiadónak Heinéről szóló könyve kéziratát. Faludy Györgyöt Kéthly ajánlotta a Népszava szerkesztőségébe, verseit ismerte és szerette; jölesett neki, hogy a költő 38-ban megjelent kötetének (*A pompéji strázsán*) címadó versét Kéthly Annának ajánlotta nyomtatásban. Valóságos lelkesedve fogadta, hogy Krúdy Gyulának a *Magyar jokibifolysók* című, az ideig csak újságfolytatásokban megjelent regényét kiadta a Népszava Könyvkiadó.

Egyik angliai útjáról visszatérve, 1947-ben, a múlt századfordulón működő kiváló angol szociológusasszony, Beatrice Webb életrajzát hozta magával, javasolva, hogy fordítsuk le, ő vállalja egy nagyobb bevezető tanulmány írását. A fordítás 1948 elejére elkészült. Anna háttárideje a bevezető megírására március 1. volt. Akkorra már tombolt a pártban a belső bomlasztás; a Marosán-féle megrendezett sportsarokni összejövetelen „kizárták” a párt hűszegynéhány vezetőjét, az elsők között Kéthly Annát. Jellemző rendíthetetlen nyugalomra, jellemző rendíthetetlen nyugalomára, jellemző rendíthetetlen nyugalomára és kötelességtudására, hogy ilyen rendkívüli körülmények között is teljesítette, amit vállalt, tartotta szavát: pontosan március 1-jén átadta a tanulmány részletes vázlatát feleségemnek. A könyv később megjelent, de a Kéthly-bevezető természetesen már nem lehetett kiadni. Anna ötdol-dalas kéziratát feleségem megmen-tette az elkobzástól és megsemmisítéstől - most is birtokunkban van az utolsó Magyarországon készült Kéthly-kézirat!... Pontosabban: őrizzük még egy itthon készült írását, ezt nyomtatásban: 56 november 1-jén a pártnak visszaszerzett Népszava első száma az ő vezércikkével jelent meg. Ezt bécsi utazása előtt adta át a szerkesztőségnek.

Soha nem javasolta - sőt az erre irányuló rábeszéléseket is visszautasította -, hogy a háború előtt és alatt írt cikkeit, beszédeit, kötetben megjelentesse a kiadónk. Pedig már 1946-ban kapott ilyen feladatokat a Népszava Könyvkiadó. Sőt 1945 végén meg kellett jelentetni vaskos

kötetben Szakasits Árpád újságcik-keinek gyűjteményét. Az ilyesmit Kéthly kommentár nélkül tudomásul vette, de saját személyét illetően azzal háritott el minden ilyen szándékot, hogy „majd egyszer, később, talán”. Úgy tudom, most van folyamatban ez a gyűjtőmunka.

A KÖZÉLETBŐL ERŐSZAKKAL KIREKESZTETTÉK

1948 tavaszán. Visszavonultságának börtönelőtti idején lakását állandó ÁVO-megfigyelés alatt tartották. Húgának, Erzsébetnek segítségével tudtunk csak kapcsolatot tartani vele. Feleségem többször meglátogatta: a házban lakó Hatvany Lajosékhoz ment az ötemele-tes bérházban, az ő személye nem tűnt fel - és a Hatvany-lakásból lopkodott át aztán a három Kéthly-lányhoz. - Anna soha senkitől nem várta el, hogy felkeressék. Egy alkalommal kérte csak feleségemet: ha lehetséges, szervezze meg a párt egyik volt gazdasági vezetőjének, Barcza Sándornak látogatását. Tudni akarta, hogyan történt a párt vagyónának „átadása”. Ez valójában munkásgenerációk keserves megtakarításainak elrablása volt: szövetkezetek, gyermekintézmények, a szakszervezet és a párt szolidaritási vagyona. Barcza érkezésekor Anna a lányokkal együtt feleségemet is kiküldte a konyhába, kávéfőzni. (Amit tanúk nem tudnak, ki sem lehet belőlük verni.) A látogatás végén Kéthly csak ennyit mondott: „mindent megjegyeztem, Sándor”. Hamarosan Barczát is letartóztatták, de mint évekkal később hallottuk tőle, erről a látogatástól nem tudtak a nyomozók. 1950-ben aztán jött a nap, amikor Kéthly Erzsébet felhívta a feleségemet: „Annus kéri, ne beszéljünk meg semmit, mert jobb, ha egyelőre én sem találkozom veled.” Napokkal később aztán le is tartóztatták Annát.

Bán Antal özvegye, aki férje halála után a Szocialista Internacionálé révén Svájcban kapott állást, mondta el évekkal később: a nemzetközi szolidaritásnak és Kéthly becsülésének egyik jele volt, hogy a testvérpártok az egymás közötti érintkezésben hosszú ideig Anna fényképét ábrázoló levelezőlapokat használtak, „Kéthly Anna börtön-

ben!” felirattal. Ő mondta el azt is, hogy 54 nyarán Genfben találkozott Morgan Phillipsszel, az akkor kormányon volt brit Munkaspárt főtitkárával, aki bujkált az újságírók elől, mert azok megtudták, hogy Moszkvába készül, és útjának egyik célja Anna kiszabadítása. Maga Phillips mondta el, hogy amikor a Kéthly-ügyet szóvá tette Molotovnál, az Magyarország szuverenitását emlegetve ki akart térni a téma elől. Csak amikor nyomatékosan arra kérte a szovjet külügyminisztert: szíveskedjék hát „baráti tanácsot” adni a magyar vezetőknek - ezt már Molotov nem utasíthatta vissza. S mivel ez az idő Hruscsov „nyugati nyitásának” kezdete volt, Kéthly nemsokára ki is szabadult a börtönből.

Szabadulása után Kéthly Anna gyorsan megtapasztalhatta, hogy most sem szabad. Szobájuk csillárjának a mennyezetre rögzített tölcsérében felfedezték a távollétükben elhelyezett lehallgató-mikrofont, mert amikor a felettük levő lakásból keresztülfúrták a födémét, vakolatmorzsák hulltak le. Anna fanyar megvetéssel erre csak ennyi mondott:

- Hát tetejében még pancserek is...

A dobozkat aztán a mérnök Fischer József némította el. De ettől fogva csak a konyhában, csordogáló vízcsap mellett lehetett nyugodtan beszélgetni. A két Kéthly-lány egyébként Anna börtönvelei alatt kétszer kényszerült lakást cserélni, mindig kisebbre; amikor Anna visszatért, már elég szűkösön fértek csak el.

50-51-BEN A SŰRŰSÖDŐ LETARTÓZTATÁSOKRÓL BESZÉLGETVE,

Anna eleinte igyekezett valami logikát találni. De hamar felhagyott ezzel: nem tudunk az ő fejükkal gondolkodni, más logikai kategóriák érvényesek náluk, mint amiket mi megszoktunk. Anna is rájött, hogy az ázsiai típusú bolsevik gondolkodás követelhetlen az európai neveltetésű és műveltségű ember számára. Egy alkalommal, amikor az 1948-as „pártegyesítés” egyik leglelkesebb hívét is elhurcolták, Kéthly eltűnődött: „Talán túlnyüzösögte magát: a stréberek gyanússá váltak, hogy so-

kat tudhatnak...” - aztán hozzátette: „szegény felesége, úgy tudom, be- teges...” - Mindig érdekelte az is, hogy mi történik a lebukottak gyer- keivel; ők mind sérült felnőttek lesznek, ha túlélik egyáltalán, ami a szüleikkel történt. (Pár sor kívánc- zik ide a Libikhez küldött 1962. december 28-i leveléből: „Sietek a címet közölni, hogy még az újév elején eleget tehessen ígérétenek, Íme: Jánossy Erzsébet, Budapest VII., Akácfa u. 6. - Jánossyné, mint tudja, Nagy Imre leánya; együtt él anyjával és Nagy Imre unokáival. Egyik legutóbbi buda- pesti látogatóm közölte velem, hogy a gyerekeknek még uzsonnát sem tudnak az iskolába velük adni, annyira szűkösön élnek. Ez nem- csak Kádár szégyene, akit Nagy Imre miniszterelnöksége alatt hoz- tak ki a börtönből, hanem azoké is, akik a forradalomban vele voltak.”)

A börtönvekre Anna nem pa- naszkodott. Nem volt rosszabb, mint másoknak - mondta. De tud- tuk, hogy jobb sem. Amikor pedig hazaengedték, első dolga volt, hogy egy hosszú és régen nélkülözött fürdő után, elmenjen régi fodrászá- hoz, rendbeszedesse elhanyagolt haját. Ruhái kissé lötyögtek rajta, de igyekezett felszedni annyit, amennyit a börtönben lefogyott. Szellemi frissessége nem tört meg - ezt hamarosan, 56-ban és a követ- kező évek ENSZ-beli és számtalan más helyen vívott harcaiban or- szág-világnak bebizonyította.

A KIS LAKÁS VALÓSÁGOS HADISZÁLLÁS VOLT,

az előszobában fegyveres őrséggel, amikor 1956. október végén üzent értünk. Megmagyarázta, hogy azért várt napokig, mert tisztába akart jönni, nem a kommunisták egymás közötti leszámolásáról van-e csu- pán szó, és csak akkor döntött, ami- kor meggyőződött, hogy országos felkelés van, és Nagy Imrétől hatá- rozott ígéretet kapott a többpárt- rendszer visszaállítására. A régi szociáldemokrata pártvezetőségnek utolsó kongresszusunkon megvá- lasztott tagjai közül összehívatta a fellelhetőket. (Nem volt könnyű dolog, a telefonok jórésze nem mű- ködött, a címek megváltoztak, köz- lekedési eszközt csak a forradalom-

hoz pártolt katonai gépkocsik biztosítottak.) Ezután, a megfogyatkozott pártvezetőség testületi határozatával alátámasztva, adta ki az első utasításokat. Magától értetődő volt, hogy őt válasszák az újjáalakuló párt elnökévé; ez ellen senki nem emelt szót. Egyik első intézkedése, hogy megbízott három régi Népszava-munkatársat, Révész Mihályt, Száva Istvánt és engem, azonnal szerezzük vissza a Népszavát, és központi pártlapként indítsuk újra. Ezt meg is tettük.

A Conti utcai régi pártházban, ahol tannyomdát rendeztek be, Kéthly vezetőségi ülést tartott november 1-jén. Innen indult Bécsbe, a magyar események miatt összehívott rendkívüli Internacionálé-ülésre; csak két-három napot szándékozott ott tölteni. A felkelés hírére idesereglett külföldi tudósítók - köztük a már akkor hírneves Indro Montanelli, a milánói Corriere della Serától - várták, hogy beszélhessenek Kéthlyvel még elutazása előtt. Anna feleségemre bízta, hogy foglalkozzék velük, amíg ő elintézi a legsürgősebb pártügyeket; ám akkor már nem volt idő semmire sem. Feleségem legalább Montanellit be

akarta neki mutatni azzal, hogy a kiváló publicista barátja az író Silonénak - Anna arca felderült: „Ő, majd beszélgetünk, ha visszaérek; legfeljebb két nap...” - Sokkal később találkozhattak csak. Anna elindult Bécsbe. Ekkor már elfogadta a Nagy Imre-kormányban az államminiszteri tárcát, a párt részéről vele együtt még Fischer József és az új pártfőtákar, Kelemen Gyula került a kormányba.

Elutazása előtt még egyszer jóváhagyta és további erőfeszítésekre buzdította a fővárosban és vidéken - leginkább a Dunántúlon - spontán módon újra megalakult és egymásután keletkező új szociáldemokrata pártszervezeteket. Másnap már megjelent központi pártlapként a Népszava - négy száma került ki a nyomdából, az utolsó szám dátuma november 4-e volt. Néhány megtalálható régi munkatárssal és új fiatalokkal dolgoztunk.

Kéthly Anna temetése 1990. november 3-án. A katafalknál Erdődy János, Nagy Erzsébet és Révész András

UTOLSÓ BESZÉLGETÉSEM KÉTHLY ANNÁVAL a

november 4-re virradó éjszaka volt. Telefonon felhívott Bécsből, hogy holnap hazaindul. Akkor már tudtam, hogy a Tökölre küldött Maléter-Erdei fegyszerszüneti bizottság nyomtalanul eltűnt, és a vasutaszakszervezettől biztos értesüléseink voltak: özönlik be határainkon a szovjet hadsereg roppant ereje. Megpróbáltam pár napi várakozásra rábeszélni Annát. Nem hallgatott rám, elindult. Az utat azonban már elzárták a szovjet páncélosok, kint kellett maradnia, örökre.

A további események már közismertek. Annára még egy küldetés várt: életének hátralevő húsz éve alatt az ENSZ-től kezdve minden lehetséges nemzetközi fórumon küzdött az újra leigázott Magyarország ügyéért. Ebben segítette őt a kormány egyetlen hivatalban maradt tagjának, Bibó Istvánnak utolsó üzenete a külvilághoz:

- Magyarországnak külföldön egyetlen törvényes képviselője van, Kéthly Anna államminiszter... ■

PESTÚJHELY: VÁROS A HOMOKON

Ahogy a századvég és a századforduló Budapestje világvárossá növekedett, úgy jöttek létre peremén az új települések, vagy nőttek kisvárosokká azok az egykori jobbágyfalvak, amelyek a fejlődő főváros mezőgazdasági hátterét adták. Újpest, Rákospalota, Pestszenterzsébet, Kispeszt, Soroksár, Budaörs és Pesthidegkút éppúgy az „alapítások korában” kapták meg hosszú időn keresztül érvényes arculatukat, mint Budapest maga. (Aztán az elmúlt két évtizedben kaptak megint új arcot: nem mindig olyant, amely előnyükre vált volna.) Ehhez a peremvárosi övezetbe tartozik a viszonylag legfiatalabb Budapest környéki település: Pestújhely is, amely ma Rákospalotával és a hatalmas újpalotai lakóteleppel együtt a főváros XV. kerületét adja. (Csak az összehasonlítás kedvéért leírok néhány történeti adatot: Rákospalota helyén eredetileg Nyírfalu állott, ezt 1281-ben említ először oklevél, a későbbi Palota a Károlyi-grófok birtoka volt, Rákosszentmihály a 16. században keletkezett egy Szent Mihálynak szentelt templom körül, Újpestet az 1830-as években alapították, Pestszenterzsébetet 1870-ben, Kispesztet, eredetileg Klein Pesth néven 1871-ben, Pestszentimrét pedig 1877-ben, még Soroksárpéteri néven, Soroksár részeként.)

Pestújhely nekem gyermekkorom és ifjúságom színhelye, ezért aligha tudok róla szenttelen tárgyilagossággal beszélni. Ezenkívül, hogy úgy mondjam, „családirag” is van hozzám közöm. Alapítója ugyanis nagyapám volt: dr. Bezsilla Nándor ügyvéd, maga is az „alapítások korának” jellegzetes képviselője, aki a József körúton tartott fenn jólmenő irodát, egyben lapot is szerkesztett. Később róla nevezték el a község főutcáját, még később, már az ötvenes évek elején megváltoztatták ezt az elnevezést, most pedig, pár hónapja megint az ő neve olvasható az utcanévtáblá-

kon. Ez nem egyszerűen családtörténet, ez már történelem is.

Községet alapítanak

Történt ugyanis, hogy még a múlt század nyolcvanas éveiben három diáktárs barátságot kötött a váci piarista gimnáziumban. Bezsilla Nándor, a nagyapám, Veszeloovszky Béla, aki később mint Rákospalota főjegyzője tevékenykedett, és Szücs István, aki aztán fiatal tanárként a kultuszminisztériumba került, majd országgyűlési képviselő, végül helyettes államtitkár lett, s hivatali befolyását mindig önzetlenül kamatoztatta Pestújhely érdekében. Elárulom: ő volt miniszterelnökünk, Antall József nagyapja volt. Jól emlékszem rá gyerekkoromból: kedves idős bácsi, ezüstfogantyús sétabottal, cipője fölött szürke kamásznival.

Egyszóval ők hárman alapították meg a Rákospalotához tartozó homoksvivatagon Pestújhelyei. Az alapítás históriáját némi humorral nagyapám *XIV. Lajos Rákospalotán* című írása örökítette meg (megjelent 1912-ben a Pestújhely Képes Naptára című kiadványban). Nos, itt arról van szó, hogy az államkincstár katonai gyakorlótér céljára ki akarja sajátítani a palotai homoksvivatagot, s ezt megakadályozandó, Veszeloovszky főjegyző nagyapám ügyvédi segítségét kérte, aki hamarjában a Főton birtokos Károlyi gróf segítségével vevőket szerzett a kérdéses területre, és így Rákospalota meg tudta előzni, egyszersmind el tudta hátrítani a kisajátítás veszedelmét. (A sikeres mentőakciót a palotai főjegyző álarcosbállal ünnepelte meg, ezen nagyapám *XIV. Lajos* jelmezében jelent meg.)

Lehet, mindez csak anekdota. Tény viszont, hogy a rákospalotai homoksvivatagot a múlt század kilencvenes éveiben kezdték betelepíteni, s a századforduló után kapta a Széchenyi-telep nevet. Majd ahogy lakóinak száma gyarapodott, s né-

hány értelmiségi, közöttük nagyapám és dr. Szücs István odaköltözött, napirendre került a közigazgatási önállóság megteremtése. 1909. november 15-én a Széchenyi-telep nagyvendéglőjébe összehívott gyűlés jelentette be a község önállóságát, amelyet gróf Andrássy Gyula belügyminiszter erősített meg. A gyűlés eredetileg (Wienerneustadt mintájára) a Pestújváros nevet szerezte volna választani, a minisztérium azonban a kissé szerényebb Pestújhely elnevezést hagyta jóvá. Ebben az időben az új településnek már öt és félezer lakója volt.

Létrejött tehát az új önálló község: nagyapám intézte a jogi eljárásokat, Szücs István pedig, aki mind nagyobb tekintélyt szerzett a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban, iskolák alapításához szerzett támogatást a községnek. Így történt, hogy Pestújhely valóságos kis „iskolavárossá” vált a főváros környékén, állami óvodája és elemi iskolája mellett volt római katolikus fiú- és leánypolgárija, illetve felsőkereskedelmi iskolája is.

A világváros peremén

Pestújhely első két évtizede valóságos „karriertörténet”: a kis település gyorsan és módszeresen gyarapodott a fejlődő világváros peremén. Láttuk, létrejöttek az iskolák, csakhamar felépült a községháza, néhány esztendő múltán pedig felépültek a vallási közösségek ideiglenes, majd végleges otthonai: a katolikus templom után a református és az evangélikus, sőt a két világháború közötti időben a zsidó hitközségnek is önálló imaháza volt. Az 1913-ban rendezett összeírás szerint a községnek 4740 római katolikus, 1148 református, 494 izraelita, 410 evangélikus, 54 görög katolikus, 14 baptista, 3 unitárius, 1 szombatos és 10 felekezeten kívüli lakosa volt, 298 egyén vallása pedig nem volt megállapítható. (Ez az összeírás is

nő, aki a tízes évek elején Pestújhelyen lakott, *Egy asszony a milliók között* című önéletrajzában a következőket ad képet lakóhelyéről: „Pestújhely olyan új településféle volt, ahol postások, vasutasok, tisztviselők építettek kis családi házakat megtakarított pénzükből. Ezekben a házakban rendszerint volt egy kiadó lakás is, olcsóbb mint a városi lakások. Persze villany és vízvezeték nem volt, a villamostól jó darabot kellett gyalogolni, míg a telep külső részéig

Nagyanyám, Bezsilla Nándorné két leányával. A mögötte álló nagylány: édesanyám

Bezsilla Nándor, a nagyapám

sejteti, hogy a lakosság nemzetiségi tekintetben sem volt egynemű, éltek például Pestújhelyen szerb családok, még én is ismertem közülök néhányat, a patikust például így hívták: Toporásevics Uros.) A lakosság teljes létszáma ekkor 7172 volt, ezek az emberek 966 lakóházban 2638 lakásban éltek, ugyanakkor 157 üzlethelyiség állt a gyorsan fejlődő gazdasági élet szolgálatában.

Az újonnan alapított község, a többi Budapest környéki településhez hasonlóan, elsősorban a kisemberek otthona lett. Jellegét ma is a szabályos derékszögben keresztöződő utcák és a kisebb-nagyobb családi házak sokasága adja: mindez - akár csak a régi Rákospalotának vagy Rákosszentmihálynak - némi falusias külsőt kölcsönöz. Várnai Zseni, egykoron a legnépszerűbb magyar költő-

Vadászat. Az álló sorban jobbról a harmadik Bezsilla László nagybátyám, az ülő sorban a kalapos gyerek Antall József, mögötte id. Antall József

jutott az ember. A végállomástól poros út meg egy mezőség vezetett az Ilona utcáig. Ez a mező a vidéki élet illúzióját nyújtotta nekünk.”

Valóban. Pestújhely még az én gyermekkoromban - a negyvenes években - is a természethez közel élt. A Szilas patak és a Nádas tó vidéke még őrzött valamit az egykori Rákosmezőből, a határban bolgárkertészek termeltek zöldséget, paprikát, paradicsomot, részben innen látták el a rákospalotai és a zuglói piacokat. Főt és Mogyoród felé nagy lomboserdőkben barangolhatott a vándor, itt igen sok vad: nyúl, őz, fácán élt. A pestújhelyiek időnként ezekben az erdőkben vadászgattak. Nagybátyám, Bezsilla László lakásán láttam életemben az első trófeákat: agancsokat, vaddisznóagyarakat s néhány sörétes meg golyós puskát. Nagybátyám alakja mégsem vadászként, inkább lepkegyűjtőként él az emlékezetemben, valóban hatalmas gyűjteményt őrzött, ő volt a pestújhelyi „lepkekirály”, aki a negyvenes évek elején lepke múzeumot is csinált, s ennek csodájára jártak még külföldi vendégek is.

Pestújhely tehát rohamosan fejlődött és gyarapodott, nemcsak az alapítását követő esztendőekben, hanem a következő évtizedekben is. 1912-ben megindult a Helyiérdekű Villamos Újpest-Rákospalota-Pestújhely-Rákosszentmihály vonala, később a fővárosi (sárga) villamos - a Keleti pályaudvarról induló 67-es járat - is kiépült egészen a község határáig, a Körvasútsorig, még később megindult az autóbusz-közlekedés, amely Zuglóval - a főváros XIV. kerületével - kötötte össze a pestújhelyieket. Időközben keramitburkolattal láttak el néhány főútvonalat, s aszfaltozni kezdték a járdákat. Még 1910-ben létrejött a község első pénzügyintézete: a Pestújvárosi Takarékpénztár (később Első Pestújhelyi Takarékpénztár), majd a Pestújhelyi Hitelszövetkezet. 1911-ben felépült a Széchenyi Színház, ahol többnyire mozielőadásokat rendeztek, ma is moziként funkcionál. 1913-ban alapították meg az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztár Munkáskórházát, amely fokozatosan hatalmas teleppé épült ki (1945-ben a szovjet megszálló csapatok vették birtokukba, s katonai kórházként működött egészen 1990-ig).

A szinte „amerikai” tempójú gyarapodást jelezte a helyi társadalmi élet is. Még a községi önállóság kimondása előtt megalakult a Széchenyi-telepi Kaszinó, később a Pestújhelyi Polgári Társaskör, a Katolikus Kör, az Ipartestület, a „Széchenyi”

1912-ben a *Pestújhely Képes Naptára* című kiadványt: ebben jelent meg nagyapám már említett kis írása a község alapításáról, emellett megjelentek a szerkesztő és Várnai Zseni versei. Itt kapott fórumot, hogy valami kuriózumra is felhívjam a figyelmet, az akkor tizenhárom éves Szabolcsi Bence - a későbbi hímeves zenetudós - *A cédrus* című verse: nem is ügyetlen kis költemény a római mitológia isteneiről.

Nyolcvan esztendő

A század elején, majd a két világháború között egy kicsiny település-

Szűcs István, az egyik „alapító”

A római katolikus templom

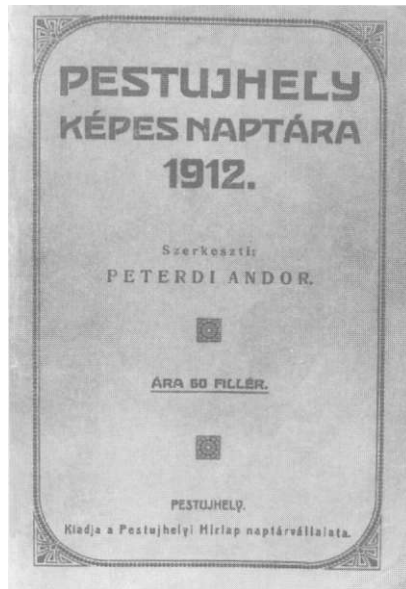
Polgári Lovászegylet és már 1912-ben a Pestújhelyi Sport Club, amely a húszas években atlétikai, majd tenispályát létesített. Ugyancsak a húszas években nyitotta meg kapuját a strandfürdő és uszoda. Szerkeszteni kezdték a Széchenyi-telepi Hírlapot, ez később a Pestújhely című hetilapnak, majd a Pestújhelyi Hírlapnak, illetve a Pestújhelyi Közlönynek, még később a Pestújhelyi Újságnak adta át helyét. Volt idő tehát, amikor a kicsiny, pár ezer lélekszámú községben két újság is megjelent. A Pestújhelyi Hírlapnak a tízes évek elején az ismert szociáldemokrata költő, Peterdi Andor volt a szerkesztője, aki ekkor feleségével, Várnai Zseni költőnővel (öröla már esett szó) a község lakója volt. Peterdi Andor szerkesztette

nek szinte autarkiaira berendezett társadalmi és közösségi élete volt. Pestújhelyen minden olyan boltot és iparost meg lehetett találni, amire s akire csak szükség lehetett. Takarékpénztárak, mozik, előadóterem, sportegyesület, jóhírű iskolák, virágzó egyházközségek, egyesületek, s mint láttuk, lapok szolgálták azt, hogy a település lakói valóban ott-hon érezzék magukat. S ahogy most a régi dokumentumokat, például a Pestújhelyi Újság létrehozásának huszonötödik évfordulója alkalmából, 1935-ben Deák Sándor polgári iskolai igazgató és Németi Elemér szerkesztő gondozásában megjelent *Pestújhely Ezüstkönyve* című kiadványt fellapoztam, előkerestem néhány régi családi fényképet, s felidé-

zem a még családi körben hallott történeteket, valóban meg kell állapítanom, hogy a régi Pestújhelynek sajátos légköre lehetett. Az emberek akkor még nem csupán aludni vagy kertészkedni jártak haza a már akkor is többnyire budapesti munkahelyekről: a településnek saját társadalmi, kulturális és sportélete volt. És ez alighanem jellemző volt valamennyi Budapest környéki községre és kisvárosra, amelyet az „alapítások kora” hívott életre vagy növelt nagyra.

Ebből a régi pestújhelyi világából az én ifjúkoromra már szinte semmi sem maradt. A második világhábo-

*Pestújhely Képes Naptárának címlapja
A pestújhelyi község háza*

rá, majd különösen az ötvenes évek politikai terrorja, ahogy az egész magyar társadalmat, atomjaira tördelte és megbénította a pestújhelyi „mikrotársadalmat” is. Különösen azután, hogy Pestújhely és Rákospalota összekapcsolásával 1950-ben létrejött a főváros XV. kerülete. A község külső képe ugyancsak alaposan megváltozott: magasházak épültek, aszfaltburkolatot kaptak az utcák, mindenestől eltűnt az egykori „falusias”, „vidékiek” hangulat. Rákospalota és a hajdani Nádas-tó között (az egykori Páskomliget területén) felépült az újpalotai lakótelep, maga is egész város: a többi házgyári lakótelephez hasonlóan szorongást keltő betonrengeteg. Én magam személyesen is elveszítettem azt,

amit a régi Pestújhelyből ismertem. Nagyszüleim hatalmas kertjére gondolok: négy utca határolta, nagy részét valóságos erdőség foglalta el, volt benne kis tó, barlang, kavicsos sétaút, teniszpálya, szélmotor. Mindez az úgynevezett „szocializmus” áldozata lett: most egy nagyobb belügi lakótelep áll a helyén.

Közel harminc esztendeje nem látok Pestújhelyen. Csak látogatóba járok haza, szüleim egykori házába, amelyet a harmincas évek közepén - a Bauhauson lelkesült - építész apám tervezett. Néhány esztendeje a település mégis mintha felfedezte volna egykori önmagát: keresi a múltját, saját egyéniségét a szürke évtizedek után. 1989 novemberében, az alapítás nyolcvanadik évfor-

dulóján kis ünnepséget rendeztek a régi pestújhelyiek s az akkor még működő Hazafias Népfront helyi vezetői. Engem az a megtiszteltetés ért, hogy fölkértek szónokul. Megalakult a régi Pestújhely baráti köre, a község alig két esztendeje kinevezett katolikus plébánosa, Márton Mihály újjászervezte a kis emberi

A református templom

közösséget az istenháza körül, sőt mint hallom, katolikus iskolát tervez az annak idején államosított katolikus kereskedelmi iskola most visszaigényelt épületében.

Tevékeny és eredményes, majd bémult és néma évtizedek után mintha ismét megmozdulna az a régi szellem, amelyet az „alapítások kora” és maguk az alapítók vittek a rákospalotai homokszivatag világába annak idején. A századelő magyar és budapesti életét bizony valami rendkívüli lendület: kezdeményező szellem, tettrekészség - mondhatnám így is: képzelőerő - mozgatta meg. Minderre szükség volna most is: a század végén, történelmi és országos újrakezdések idején.

A címszereplő közepén. Élén. Világos trikójában, hófehér nadrágjában angyal a többiek között. A szűkszávú adatok szerint, melyekért a Legújabbkori Történelmi Múzeumot illeti tisztelet a felelősség ellenében, a fotó Budapesten készült 1906-ban. Ma már talán meghatározhatatlan pontján a városnak: én úgy érzem, hogy a mai Bajcsy-Zsilinszky út - előbb Vilmos császár útja, a kép idején Váczi körút - és a Révay, akkor nem tudom milyen utca sarka tájékán. A komoly, barna fiatalember a Marx, előbb Berlini még előbb névtelen tér, de az esemény idejében mindenestre a Nyugati pályaudvar felől érkezik.

Lefogadhatjuk, Párizsból. Nem a bonyolult nevű Aix en Provence-ból vagy a porfészek Nuit Saint Georges-ból, hanem csakis Párizsból. Párizs Európa fővárosa. Pigalle, Montmartre, Louvre, Champs Elysées. Ott művészek teremnek, költők, táncosok, pilóták. A nők gyönyörűek, a férfiak a szerelem bajnokai. A ház mesterek, a pincérek, az utcáseprők mind egy szál híresek. Ő is. Világhírű. Valamennyi újság róla ír. Fényképezik, ri-

portokat készítenek vele; még a kísérői is, akik vonaton, vagy előreküldött automobilon viszik a váltás hófehér nadrágokat, trikókat, homlok-törölő keszkenőket, még ők is nevezettek.

Mi egyebért volna az egész hajcihő?

Az emeletes omnibusz állása mutatja, hogy Budapesten a balra hajts! a fő közlekedési szabály, de az is nyilvánvaló, hogy a jármű inkább szép és romantikus, mintsem gyors. Vendégünk el is viharzik mellette könnyedén.

Az utca népe meglehetősen érdeklődéssel figyeli. A gyerekek csapatban követik: a bal szélén egy mezítlábú igyekszik, jobbról egy világos kabátos srác ugrik át a járdaszegélyen. Előtte a csaknem legényforma kamaszpáros viszonylag higgadtan lépdel, de jobbjukon és baljukon ketten is szaladnak - még az a jólöltözött, szalagoskalapos, nyakkendősfő fiú is. A futó jobb könyöke mögött a térdnadrágos kölyök vigyorog. Föltehetően utánozni próbálja a francia távgyalogló technikáját. A mögötte álló fehérbajuszú férfi a világos puhaka-

lapban suszterszéken vagy cipőboltban töprenghetett eddig a világ folyásáról, tanúsítja ezt elmélyült pillantása, mellyel az utca hőségének lábbelijét vizsgálja. A félig mellette-mögötte álló fiatalabb úr a keményített gallérja fölül férfiként veszi szemügyre az elhaladót. Tagadhatalan: némi gúnynyal elegy mosoly lappang a bajusza végén. Ő a hódításnak hagyományos és kényelmesebb módszerei mellett kötelezte el magát.

Az eseményre mozgásba lendült utca képe mutatja, hogy igazi nagyváros már Budapest. Érdemes volt idefáradni. Van tömegközlekedés, az utat szegélyező házak Európa bármely városában mutatnának, nincs sár, szilárd útburkolata távgyaloglók alkalmas terepévé teszi. Létezik közvilágítás: ott, a kávéház? napvédő ponyvájának sarkánál látható karcsú, öntöttvas oszlopa. Hogy gáz-e még, vagy már villany, immár kivehető. A nagyváros-mivoltra legelőnkebben az emberek viselkedése utal: itt mindenki városlakó, akinek ez a tény alapvonása, szinte foglalkozása. A jelenlévők egy emberként adják át magukat az eseménynek, nem inti-

FRANCIA TÁVGYALOGLÓ BUDAPE

köti őket elfoglaltság, nehézkes benső szokás, ódivatú, vidékies tartózkodás. A városban így kell, s ők így. Boldogan.

Ha valaki ilyes szavakat használ: *Ha mind, senki, valamennyien* - gyanakodjunk. Kell legyen kivétel, mert a világ még áll. Itt is akad, éppen az említett lámpaoszlop mellett, a kávéházi ponyvaeresz sarkánál. Igen az a hátat fordító szalmakalapos. Nő? Tényleg nő volna? Asszony? Lány inkább, a kalapja szerint? Különös, ha nő volna, igencsak különös. Az izmos lábikrájú, erős mellkasú fiatalember tán miatta vágott neki a rengeteg útnak, aztán most itt van: a sokadalomban egyetlen nőnemű lény sem fogadja. Se kislány, se vénasszony, aki legalább egy érdeklődő pillantásra méltatná. Pedig ő szépen kiöltözött. Nadrágja kifogástalan hófehér, cipője a magyar szuszer bámulatára méltó, feszes trikója alatt világoszedítő férfiszív dobog. Arcán semmi erőlködés, vonásai nyugodtak, mint ha innen, a Haas és Czjzektől jönne. A gond fátylának annyi nyoma: ugyan már, melyik konyakoskészletet vegyem meg? Hogy átvágtot volna Franciaországon, érintve esetleg Luxemburgot? Svájcot? Németországon, az Osztrák-Magyar Monarchia egyik felén? Legföljebb jobbában a kendő. Azzal távolítaná el homlokáról a hétköznapi gürcölőkre emlékeztető izzadságcsöppeket, ha egy érdemes magyar kisasszony bámuló szeme elé kerülne. A roppant fegyelmezett erő kifejtés meghozta gyümölcsét. Hősünk útja a világhír felé töretlen. A bábész népek csodálják, a gyermekek máris példaképükké választották. Azóta Budapest sokszor megváltozott. Hogy csak egyet mondjunk, tömérdek különböző indokú és fölszerelésű távgyalogló menetel keresztül rajta. Az 1906-ban nyüzsgők pedig már mind halottak, tán a gyermekek közül sem él egy sem.

Halott a világhírű francia távgyalogló is. Talán a bal karján viselt trikolorral szállt sírba. Nem tudjuk. Amint nem tudjuk a nevét sem.

STEN, 1906

Beszélő házak

Bodor Ferenc

A CENTRÁL KÁVÉHÁZ

Csak a legelszántabb irodalombárátk s a múltakban kutakodók emlékeznek ma a Centrál vagy magyarosabb nevén a Központi Kávéháza az Egyetem utca és a Ferenciek tere sarkán, szemben az Egyetemi Könyvtárral s az évek óta üresen komorló Ybl-féle Vízművek épületével.

A Centrál legendás, központi szerepet játszott évtizedeken keresztül a magyar irodalomban, különösen 1890 és 1908 között. Története a pesti kávéházak alapítási fénykorába nyúlik vissza. 1887-ben nyitották meg az Egyetem utca és a Cukor utca közötti házban. Egy bizonyos Seemann úr saját veje számára építette a műintézményt. Több tulajdonosváltást követően a század elején Mészáros Győző lett a Centrál. Mészáros eredetileg a bankszakmában ügyködött s minden várakozás és kétely ellenére rövid idő alatt a pesti kávéosk egyik vezetőjévé vált. Megválasztották a Kávéosk Szövetségének elnökévé, ebben a tisztségben ő volt az első. Az első világháború után az ipartestület alelnöke lett s 1927-től 1942-ig az elnöki posztot töltötte be. Ő adta a Madszary - Borsody-Bevilaqua szerzőpárosnak a megbízást a pesti kávéházak történetének megírására. Irodalom- és tudomány szerete csak növelte a hely vonzását.

A Centrál az első időben pontosan olyan volt, mint a többi pesti társa: körben nagy bordó pamlagok, hatalmas üvegablakok s kerek márványasztalok. És állandóan gomolygó cigaretta-, szivar-, és pipafüst, évtizedeken keresztül átitatva a helyiségeket, ahol vegyes publikum pácolódott, tőzsdeügynök, levéltáros, szélhámós és alanyi költő.

A Centrál jó helyen volt, egyetemek, nyomdák, könyvtárak, tudományos műhelyek voltak a szomszédságában. Így szinte teljesen magától értetődő, hogy 1890-től a magyar irodalom egyik központi intézményévé vált - Kolozsvári Grandpierre Emil szabadegyetemnek nevezte.

Szabó Lőrinc a „Tücsökzené”-ben így emlékezik a kávéházra:

*A Centrál, modern Akadémia,
pezsgett, forrt. A költők
tőzrsasziala rég befogadott.
Zsiga bácsi, Tóth,
Schöpflin, Király György,
Tröstler s aki volt tudós és író,
öt és nyolc között mind
odagyúlt. Vers- börze működött,
és lexikongvár; Mikes sakkozott
Babits korrigált...*

De ez a történet sokkal korábban kezdődött.

A magyar irodalmat modernizálni akaró Kiss József 1890-ben áttette tanyáját a Centrálba - ő addig különféle obskurus helyeket látogatott -, s innen szerkesztette a századvég korszakos irodalmi lapját, a Hetet. Ettől számítjuk a Centrál fénykorát. Nyolc évig itt készült a lap, péntek s szombat délután a helyiség megtelt az asztalok fölé görnyedő furcsa figurákkal, s miután a kész kéziratoldalakat Kiss ellenőrizte, már futhattak is velük át a nyomdába. Itták a pikoló kávékat, mélyen tüdőre szívták az új eszméket s füstöt elegyesen együtt-hordó levegőt. „Igazi hasis ez a levegő annak, aki megszokja” - írta Kiss József a Centrálról - „Egy Golf-áram, mely zsongító melegével a gondolatot bontásra serkenti.” A Hét a főváros mind a 400 kávéházba járt, s így kifizetődő vállalkozásnak bizonyult. A Kiss József-féle Kerek Asztal maga köré gyűjtötte a korszak összes tekintélyes szellemi emberét.

Aztán bekövetkezett az elkerülhetetlen; a fiatalok más eszmék vonzáskörébe kerültek, külön asztaloknál lázadtak az öregek konzervatívizmusa ellen. Az ifjak az új izmusokra, az impresszionizmusra, a verizmusra, a szentimentalizmusra esküdtek. Külföldi költők nevei repkedtek a levegőben, megváltó eszmék s mozgalmak születtek. Az új irodalmi lap ötlete a dunaparti Bristolban született, de a Centrálban valósult meg. Ez a folyóirat volt a Nyugat, amelyet

A pesti Diákkávéházak Fertálya
1840-ben: a Barátok tere,
szemben a Diáktemplom tornya,
a későbbi Centrál helye fölött

A Litterátus kávéház az Egyetem
tövében 1909-ben. A „Central”
egyik Tudóasztala körül ülnek: a
jobb sarokban Hirka Antal tanár,
Molecz Károly, a Vasárnapi Újság
szerkesztője, Vetési Winkler Jó-
zsef tanár, Szabó Károly szinikri-
tikus, háttal Parlaghy Attila, a „Poli-
hisztor”, Lantos Adolf, a könyvke-
reskedő, Richter Aurél, a heraldi-
kusfestő, az óra alatt áll Gerevich
Tibor múzeumi könyvtári gyakor-
nok, mellette áll Balla Ignác, az Új
Idők segédszerkesztője

hosszú éveikig szoros szálak fűztek a
Központi Kávéházhoz.

Babits Mihály a *Halálftai* című ön-
életrajzi regényében érzékletes képet
fest a fővárosi forgatagba bekerült vi-
déki költőpalánta viszontagságáról,
másképp hitelesen eleveníti fel a
Centrál zsongó, soha nem szűnő
pepszését, ezt a ma már elképzelhe-

tetlen dús, szellemi világot. A kávé-
ház az élet tornáca, ahol nagy, kor-
szakos tervek születnek, ahol bölcs
professzorok ülnek körül az asztalokat,
s halk szavú paptudósok magasaróptú
eszmecserét folytatnak ókori klasszi-
kusokról. Fekete, réges-régi bőrka-
rosszékek a fehér porcelánszegecsek-
kel. a homályos tükrök, benne az iro-

dalom és a pénzvilág furcsa elmosó-
dott tükörképe. Babits könyvében
egy bizonyos Siena kávéházról ír vé-
gig, de tudjuk, hogy ez a Centrál re-
génye.

Belső termeiben egyetemisták vi-
tatkoztak - ekkor írta Rákosi Jenő:
„Azt hiszem, hogy minden intelli-
gens ember ifjúsága egy részét kávé-

házban tölti. Az egyetemi kurzus kávéház nélkül olyan, mint egy festményárnyék nélkül.”

Valóságos kis irodalomtörténet ke-
rekedik ki a Centrait látogató
írók névsorából: Ambrus Zoltán,
Bródy Sándor, Rákosi Viktor - Sipu-
lusz, Herczeg Ferenc, Tóth Béla,
Tolnai Lajos, Pataki István, Malo-
nyay Dezső, Voinovich Géza, Gár-

*Költő a Kávéházban.
Karinthy Frigyes valódi kávéházi
költőként ábrázolja
Guncser Dezső tollrajzán*
Az Eötvös Klub
az egykori Centrál helyén

donyi Géza, Ignóty, Krúdy Gyula,
Cholnoky Viktor, Osváth Ernő, Szini
Gyula, Gyóni Géza, Peterdi Andor,
Ady Endre, Babits Mihály, Kemény-
Simon, Bálint Lajos, Juhász Gyula,
Szép Ernő, Kaffka Margit. Idejárt az
első világháború előtt Bányai Elemér
(Zuboly), Ady barátja, számos kávé-
házról szóló kultúrtörténeti írás ka-
landos életű szerzője, aki 1915-ben
elesett a galíciai fronton. Ady emlék-
sorai később felkerültek a kávéház-
ban egy azóta leszedett emléktáblára:

Bányai Elemérnek
(Zubolynak)
Ady Endre küzdőtársának
1875-1915
*Zuboly nézz bennünket!
Te szabad hajduságod
s halálos nagyépítetek
él tovább és lüktet
ereinkben, valónkban
S mikép te mondtad: jól van*
Ady Endre

A kávéházban törzsasztala volt Ge-
revich Tibornak s a köréje csoporto-
suló fiatal művészettörténészeknek is.
A Pestre látogató francia s olasz kollé-
gák mindig itt keresték fel barátjukat.
Jártak ide festők s más művészek is.

Aztán a nyugatosok más helyre
pártoltak át innen, s a keddi irodalmi
összejövetelek kiürültek, unalmassá
váltak. A háború, a forradalmak s az
ellenforradalom sűrű rendet vágott a
vendégseregben. Fiatal költőként
bukkant itt fel Szabó Lőrinc, s né-
hány nyugatos is visszatért ide 1919
után. Karinthy rengeteget ír általában
a kávéházról, második, ha nem első
otthona volt ez az intézmény. „Az író
dolga (büntetése), hogy forró fekete
levest igyunk, füsttel vegyük körül
magunkat, mert Irodalom és kávéház
egymás függvényei a 17. század óta.”

Az író állandóan arról ábrándozott,
hogy hazamegy, a csendes lakás-
ban a magányt választja, megír egy
igen fontos novellát otthon a csend-
ben, mert „az a léha, ostoba kávéházi
élet az teszi tönkre az embert”. De
otthon nem megy az írás, zavaró a
magány.

„Majd a sírban! Ott elég időm lesz.
Gyerünk!

Ezt a vacakot majd megírjuk kroki-
nak, a »Gyerünk csak Kávéházba!«”

Persze a kávéházban meg mindig
odaül egy pasas és megkérdezi, hogy
„nem zavarom-e a kedves mestert”,
és órákig beszél, az író unja, de a vé-
gén rájön, hogy mégis kapott egy
csomó témát. Aztán egy másik pasas

Fotó: Déni Miklós

elkezd a szomszéd asztalnál valamit rajzolni, mindig átszól, hogy „ne tessék annyit izegni-mozogni”, mert rossz lesz a portré. A végén kiderül, hogy a rajz a „Lehetetlen pofák” című lapocskának készült. Karinthy 1934-1938 között nagyon sok időt töltött a Centrálban, a főpincéernél hi-tele volt, s kölcsönt is kaphatott. Itt észlelte először súlyos betegségének tüneteit, s az *Utazás a koponyám körül* első vázlatát is itt írta meg.

Ideiglenesen az Egyetemi Könyvtár olvasótermének is az Eötvös Klub ad otthont Itt volt hajdan a Centrál...

Fotó: Déri Miklós

A harmincas évekre megizmosodó népi irodalmi mozgalom számos tagja vert itt tanyát rövidebb-hosszabb időre: Féja Géza, Illyés Gyula, Kodolányi János, Veres Péter, Sárközi György, Kovács Imre, hogy csak néhány nevet említsünk. Később ők átszoktak Móricz Zsigmond Pannónia kávéházi tőrszertalához. Visszaemlékezéseikben számtalanszor említik a Centrált, politikai, kulturális megbeszélések színtereként. Néha megjelent itt a Bartha Miklós Társaság vezérkara, vagy a Márciusi Front vezetősége. Gyakran találkoztak itt a Válasz szerkesztői is.

Féja Géza emlékei szerint egy rosszul sikerült modernizálás után, amikor már kártyázó asszonyok (!) is megjelentek a Centrálban, nem szívesen látogatták tovább a helyet.

Markáns képet rajzolt a más kávéházból ide áttepedett Szabó Dezső a helyről *Segítség* című regényében.

Az ostromot átvészelt Centrál a háború után újból a szellemi élet egyik műhelyévé vált, itt jöttek össze az Újhold, a Magyarok és az újra megindított Válasz szerzői, szerkesztői. Ez a nagy koalíciós szabadság és pezsgés azonban csak 1949-ig tartott. Ekkor bezárták a Centrált sok tucat társával együtt, hamarosan a „sztálini mintára” tervezett földalattit építő vállalat kultúrotthona és üzemi étkezdéje lett az egykori kávéház, Metroklub címen. 1965 körül váratlanul megkapta az ELTE diákklubként, s egy ideig igen népszerű, sokak által látogatott hely volt.

Belső berendezéséből még néhány falikar, kilincs, tükör a régi kávéháza emlékeztet, de bútorzata s az egész hangulat már valami furcsa keveréke a szocialista üdülő-étteremnek és egy kisajátított állami kastély ebédlőjének. A pincebeli „hordóban” neves beatzenekarok zajongtak. Az emeleten irodalmi teadélutánok áhítatos kékharisnyái ücsörögtek. A döbbenetes az a Centrál legújabb-kori történetében, hogy majdnem minden megvan vagy meg lenne ahhoz, hogy itt újra valódi kávéház nyíljon, de ezek az újranítási kísérletek mindig valahol elakadnak. Hiába csináltak buzgó fiatalok Centrál-kört a kávéház újranítása érdekében, hiába születtek belsőépítészeti tervek a rekonstrukcióra, a tulajdonosi viszonyok tisztázatlansága s más okok miatt a Centrál - Központi továbbra is szegényes diákklubként kopik tovább a Belvárosban.

VÁLTOZATOK MITTELEUROPA TÉMÁJÁRA

Részemről, ha tehetem, maradnék a Közép-Európa elnevezésnél, és ezzel a kifejezéssel jelölném Európának azt a részét, amely egyrészt az Európai Közösség országai, illetve a valamikori Szovjetunió, másrészt német és skandináv Észak-Európa, valamint a Balkán közt terül el. Egyszóval elfogadom azt a meghatározást, amelyet Szücs Jenő adott az *Európa három történelmi régiója* című szép könyvében. Történelmi szempontból azt a térséget tekinthetjük Közép-Európa magjának, amelyre valamikor a Habsburgok terjesztették ki fennhatóságukat. Ez a térség valamiféle egységet alkotott: igaz, lazának laza volt ez az egység, de elég centralizált ahhoz, hogy sajátos civilizációt hozhasson létre, olyan civilizációt, amelyet - a sok közös vonás ellenére - nagy etnikai, nyelvi és vallási sokféleség jellemezett.

Ennek az egységnek Bécs volt a központja; a német kultúrának ezt az előőrsét északon Cseh- és Morvaország, keleten Magyarország, délen Szlovénia és Horvátország határolta. Az osztrák közigazgatás azonban - és erre nemcsak az építészet, hanem az életmód is bizonyíték - Venetóan is maradandó nyomokat hagyott, és nyomokat hagyott a lengyel Galiciában, a Bánátban csakúgy, mint Erdélyben és Bukovinában is. És emlékeznek az osztrákokra - hol hálásan, hol gyűlölettel - Lombardiában (valamikor ez volt Ausztria Németalföldje) csakúgy, mint Bosznia-Hercegovi-

nában és Toszkánában, amelynek egy ideig a későbbi II. Lipót volt az uralkodója.

Ebben a hatalmas térségben - amelynek szinte minden zugát bevilágította Bécs ragyogása, amelyben szabadon közlekedhettek az emberek, áruk és gondolatok, ahol a katolicizmusnak olykor bizony meg kellett osztania a protestantizmussal a lelkek feletti uralmat, s ahol a XIX. századtól fogva egyre nagyobb a zsidóság jelentősége - a vesztfáliai béke utáni időszakban sokáig a barokk az uralkodó képzőművészeti stílus. A régióban főként német szó járta, de beszéltek itt latinul is (a magas rangú tisztviselők „servus”-szal köszöntötték egymást), errefelé a nemes - akkor is, hogyha elszegényedett, ami bizony gyakran megtörtént - szívesen tekinti magát *gentlemannek*, az olasz művészetért lelkesedő értelmiséget pedig teljesen elkápráztatják a francia forradalom eszméi.

Ennek a Közép-Európának a képe a XX. század végén merült fel ismét a történelmi emlékezet mélyrétegeiből, miután szétesett az a szovjet birodalom, amely sokáig eltakarta. De Közép-Európa egyszercsak felébredt Csipkerózsika-álmából, s vele együtt ébredt az ottani népek - megannyi sérüléstől szenvedő - nemzeti identitása, mintha - lidércnyomásos gondjával, rögeszméivel és rossz szellemeivel - ez is csak arra figyelmeztetne bennünket, amit Bibó István

annak idején a *kis nemzetek nyomorúságának* nevezett.

Az Osztrák-Magyar Monarchia feldarabolásának szentelt könyvem olvasói nemegyszer szememre vetették, hogy nosztalgiával beszélek a Ferenc József-i „boldog békeidőkről”, mint egy mindenéből kiforgatott örökös, aki újra fel szeretné támasztani ezt a visszahozhatatlanul letűnt kort, feledve annak minden gyötrelmét és fogyatékoságát. Márpedig, ha van is némi nosztalgia a könyv címében¹, én korántsem nosztalgiát éreztem a dualista állam felbomlásának tanulmányozása közben, csak egyszerűen *sajnáltam az elszalasztott lehetőséget*. Ma már a szakértők jórésze készségesen elismeri: súlyos tévedés volt Közép-Európa térképének átrajzolása az első világháború után², és a döntés, amely nemzetállamokat hozott létre a valamikori birodalmak helyén, olyan helyzetet eredményezett, amely végső soron gazdasági, kulturális és erkölcsi *hanyatlást* hozott az ott élő népeknek.

De hogyan is lehetett volna másként?

¹Rekviem egy hajdanvolt birodalomért, *Atlantisz*, 1990.

²„Azok a békeszerződések igazságtalanok voltak” - jelentette ki Francois Mitterrand 1992. február 29-én, egy nemzetközi kongresszuson elmondott záróbeszédében.

Hét évtized múltán, és annak a két évszázadnak a tanulságaival gazdagabban, amely az egyre nagyobb integráció felé igazítja a szabad nyugat-európai nemzeteket, ma már tudjuk, hogy a közép-európai népek rossz útra léptek, amikor a nyugati nemzetállamokat vették mintául, hiszen a svájci szövetségi modell sokkal jobban megfelelt volna a térség geopolitikai, történelmi és kulturális adottságainak. Csakhogy a helvét modell kivételes és egyszerű jelenség a történelemben. Mert a XIX. századnak - annak a századnak, amely a hagyományos társadalmak modernizálódásának az évszázada - a nacionalizmus, a népszuverenitás és a nemzetállam az uralkodó eszméje.

Az abszolút monarchia szorításából szabaduló Franciaország a forradalom és a napóleoni háborúk zűrzavara után az egységes és központosított közigazgatás, az egységes és központosított kultúra példájával szolgált a világnak. Olaszország egyesítésében Piemont, a Németországegében Poroszország játszott vezető szerepet. Ezt a két egyesítést az etnikai, nyelvi és kulturális egység könnyítette meg. Márpedig a közép-európai nemzeti monarchiák - Magyarország, Csehország, Horvátország és Szerbia - szerves fejlődését számtalan ellenséges betörés, dinasztikus háború akadályozta. A térségben a XVI. századtól fogva a Habsburg-dinasztiának jutott az egységesítés szerepe, ez a feladat azonban - egyrészt a birodalom méretei és gondjai miatt, másrészt azért, mert a Habsburgok alapján véve sohasem tudták eldönteni, mi is a fontosabb nekik, az európai hegemonia-e vagy Duna menti küldetésük -

meghaladta erejüket, képességeiket. Semmi kétség: az a tény, hogy megvédték Európát a töröktől, és hogy élére álltak az ottomán terjeszkedés elleni harcnak, valamiféle legitimitással ruházta fel őket az itt élő népek szemében; Mária Terézia és fiai, József és Lipót felvilágosult uralkodók módjára a XVIII. században nem kis erőfeszítéseket tettek a térség modernizálása érdekében. Hogy ezek az erőfeszítések 1792 után kudarcba fulladtak, az egyrészt annak tudható be, hogy a nemzeti nemesség rendkívüli macakassággal utasította vissza a központosító törekvéseket, másrészt annak, hogy ezt az ellenállást a radikalizálódó francia forradalom, valamint az angol liberális eszmék beszívargása csak még jobban megmerevítette.

A társadalmi és politikai fejlődésnek (mármint az alkotmányos keretek közt elképzelt fejlődésnek), továbbá a feudalizmus ellen és a modernizálásért vívott harcnak az ügye az egyre konzervatívabb, sőt reakciósabb Habsburgok kezéből lassan átkerült a birodalmat alkotó országok politikai osztályainak kezébe. Márpedig ezek között az osztályok között a magyar arisztokrácia volt az egyetlen, amelynek képessége is, érettsége is, és ereje is volt hozzá, hogy a mozgalom élére álljon.

II. József - sokak szerint - jakobinus uralkodó volt. A reformkori magyar arisztokrácia liberális volt, de jakobinus is abban az értelemben, hogy - mint a francia jakobinusok szemében a francia nyelv - az ő szemükben a magyar nyelv meg a magyar kultúra volt a szabadság, a modernizáció, a felvilágosodás nyelve és kultúrája. Aho-

gyan a francia monarchisták és köztársaságpártiak sem adták meg a bretonoknak, elzásziaknak és baszkoknak az önrendelkezés jogát, vagyis azt a jogot, amelyre ők is igényt tartottak, a március előtti magyar reformerek is csak a magyar nyelvbe és kultúrába való beolvadást kínálhatták a szláv és román népeknek, mivel öszerintük a beolvadás volt az egyetlen lehetőség a társadalmi emancipáció és a jogegyenlőség megvalósításának. Ilyenformán nem hogy nem fogták össze, nem hogy nem egyesítették Bécs ellen a magyarországi népeket, de - és Bécs vissza is élt ezzel a helyzettel - szinte odalökték a szlovákokat és románokat az udvar védőszárnyai alá. Kossuth is csak későn, már a száműzetésben eszmélt rá erre a balfogásra, de már nem tudta megakadályozni a Deák Ferenc-féle kiegyezést, amelynek eredményeképpen Magyarország csaknem független lett, egyenjogúsításának azonban a többi nemzet adta meg az árát. Ámbár, ki tudja, ha Deáknak meg Andrásynak mégsem sikerül lebeszélnie Ferenc Józsefet arról, hogy a Szent Istváné után Szent Vencel koronáját is fejére tegye... Lám, megint csak egy elszalasztott alkalom, amelyért keservesen meg kellett fizetnie a magyar népnek, mivel az uralkodó osztály egy füst alatt az egyetemes választójogot meg a demokráciát is elutasította, csakhogy ne kelljen a szlovákokat is meg a románokat is részesíteniük ebben a kedvezményben. Mindig is valamiféle fennsőbbégi tudat, valamiféle uralkodhatnék határozta meg a magyar uralkodó osztálynak a „nemzeti kisebbségek” iránt tanúsított magatartását, ez pedig olyan érzéseket

**...ma már tudjuk,
hogy a közép-európai népek rossz útra léptek,
amikor a nyugati nemzetállamokat vették mintául,
hiszen a svájci szövetségi modell sokkal jobban megfelelt volna
a térség geopolitikai,
történelmi
és kulturális adottságainak.**

**Hiszen
a francia-német megbékélés példáját követve
egyesült erővel sokkal többre mennének.
De hiába, alighogy visszaszerezték függetlenségüket,
rögtön beleestek a hegemonizmns,
a kizárólagosság,
a nyílt ellenségeskedés csapdjába.**

szült, amelyeket senki sem elemzett mélyebben és nagyobb iróniával, mint az erdélyi román Emil Cioran:

„Őn a Kárpátokon túl született, hogyan is ismerhetné hát az én erdélyi gyermekkorom rémét, a magyar csendőrt? Elég volt messziről megpillantani, máris elfogott a pánik, és menekültem, ahogyan a lábam bírta; idegen volt, ellenség; őt gyűlölni, minékünk ezt jelentette a gyűlölet. Ómiatta utáltam minden magyart, igazi magyaros szenvedéllyel. Amivel csak azt akarom mondani, hogy a magyarok mindig is foglalkoztattak. Később, a körülmények változtán már nem volt rá semmi okom, hogy haragudjam rájuk. De ez mit sem változtat azon, hogy jó ideig az ő fogyatékoságaik és az ő tekintélyük jutott az eszembe, valahányszor el kellett képzelnem egy zsarnokot. Hiszen ki forrong, ki lázad? Csak elvétve a rabszolga, csaknem mindig a szolgasorba süllyedt elnyomó. A magyarok nagyon is jól ismerik a zsarnokságot, már csak azért is, mert páratlan szakértelemmel gyakorolták: sokat tudnának erről mondani a valamikori monarchia nemzeti kisebbségei. Ha annak idején nem lettek volna olyan utólérhetetlenek az uralkodásban, talán most, ebben a mi korunkban is jobban el tudnánk viselni, ahogy a többi közép-európai nép is elviseli, a rabszolgaságot; hogyan is ne rajonganának azok a szabadságért, akik csak egyszer is megízlelték, milyen édes a parancsolás? Őnáluk már hagyomány más népek sanyargatása, és senki olyan jól nem ismeri az elnyomás meg a türelmetlenség mechanizmusát, mint éppen ők: ezért lázadtak fel a rendszer el-

len, holott az semmiben sem különböznek attól, amellyel ők boldogították a fennhatóságuk alá került népeket. Mi, kedves barátom, sohase voltunk elnyomók, ezt mindmostanáig megtagadta tőlünk a sors, s ennél fogva a lázadás esélyétől is megfosztott bennünket. S mivel sohase volt részünk e kettős szerencsében, igyekszünk legalább elegánsan viselni a láncainkat...”³

Ezeket a szép és igaz mondatokat Cioran 1960-ban vetette papírra. E sorok olvastán nemcsak a románok ambivalens érzelmeit érthetjük meg, hanem azt is, hogy a magyaroknak, akik valamikor urai voltak ennek a kálvinista fedelemségnek, milyen nehéz elviselniük azokat a megaláztatásokat, amelyeknek valamikori jobbagyaik leszármazottai teszik ki őket. Mert ezek az érzések túléltek az egyes rendszereket, túléltek a különböző ideológiákat. De csak azóta válhattak ihletőivé ezeknek a rendszereknek és ideológiáknak, hogy a század legelején szeparatizmussá fajult az autonómia követelése. Mert száz esztendővel korábban a testvériség még nem volt lehetetlen. Amikor nemrég Bécsben jártam, az egyik könyvkereskedésben egy német nyelvű gúnyiratra lettem figyelmes; a gúnyiratot, amely 1843-ban jelent meg Lipcsében, egy „szláv magyar” (vagyis felvidéki szlovák) írta. A névtelen szerző összefoglalja, milyen sérelmei is vannak a szlovákságnak a magyar állami (és luteránus) közigazgatással szemben, annak ellenére, hogy a szlovákok igen befolyásos pártfogóra tettek szert a konzervatív párt vezetőjének, Majláth János grófnak

a személyében. A szerző arra kéri a magyarokat, hogy mondjanak le végre a szlovákság elmagyarosításáról. hagyják, hadd ápolják a szlovákok a nyelvüket és kultúrájukat, máskülönben honfitársai kénytelenek Bécs segítségéért folyamodni, hiszen „magyar hazájukban” (*im ungarischen Vaterland*) még a liberális hatóságok is elzárkóznak követeléseik elől. Csak jóval később merül fel a szlovákokban az a gondolat, hogy el is szakadhatnak Magyarországtól, és éppenséggel az osztrák fennhatóság alá került és elnémetesített csehekkel is egyesülhetnek⁴. Igazság szerint a magyar liberális nemesség sokkal kevésbé volt toleráns a nemzeti kisebbségekkel szemben, mint a XVII. és XVIII. századi nagybirtoikos főnemesség. A feudális rendszer alatt a horvát, szlovák és román nemesek könnyen beolvadhattak a magyar nemességbe, miközben a szláv és román parasztság - amelyet mellesleg semmivel sem sanyargattak jobban, mint a magyart - megőrizte, még hozzá az alsópapság jóvoltából, nyelvét és ősi szokásait. Az is igaz, hogy a magyar arisztokrácia - egészen 1825-ig, illetve 1830-ig - inkább a németet vagy a franciát beszélte, mint az anyanyelvét. A magyar értelmiség, és vele egyidejűleg a születő szláv és román értelmiség is, csak Herdertől tudta meg, hogy „nyelvében él a nemzet”.

Íme, dióhéjban, ez volt a bűnük a XIX. és a kezdődő XX. század magyar vezetőinek. A történéseknek

³E. M. Cioran, *Histoire et Utopie*, Gallimard, 1960.

⁴Die Beschwerden und Klagen der Slaven in Ungarn, Vorgetragen von einem ungarischen Slaven, Leipzig, 1843.

azonban az enyhítő körülményeket is figyelembe kell vennie. A magyar vezetők úgy cselekedtek, ahogyan tanítómestereiktől, a francia és angol ideológusoktól és politikusoktól tanulták. Nyugat-Európa politikai színpadán, még a baloldalon is kivételes jelenség volt, hogy valaki - mint Proudhon, például - a szlávok, vagyis az oroszok pártját fogja a rebellis lengyelekkel szemben, akiknek arisztokratikus gondolkodásmódja igen közel állt a magyarokéhoz. Marx és Engels ugyanígy megkülönböztették az uralkodásra hivatott, haladó népeket (Herrenvölker), vagyis a magyart meg a németet a „szolganépektől”, vagyis a szlávoktól meg a románoktól. Akárhogyan is, tény, hogy a magyarok kulturális és politikai fölénye a többi országlakos néppel szemben előbb valóság volt, és csak ezután lett fennsőbb-ségi érzés, rögeszme, mítosz.

S amikor már Magyarország szétdarabolása után a szlovákok a csehekkel, a szerbek a szlovénekkel meg a horvátokkal egyesültek s alkottak államot, Erdélyt pedig Romániához csatolták, az elszakított országrészek új urait se nagyon érdekelte az, amit 1918-tól fogva kezdtek „nemzetiségi jognak”, illetve „a kulturális autonómiához való jognak” nevezni, más szóval ők is az egységes nemzet fogalmában gondolkodtak s gondolkodnak ma is. Az 1921-ben megalakult „Kisantant” afféle „Szent Szövetség” volt az esetleges magyar vagy német revansizmus ellen. Beneš Csehszlovákiájában nemcsak a szudétanémetek, nemcsak a szlovákiai magyarok és a kárpátaljai ukránok szenvedtek Prága túlsúlyától, szenvedtek a szlovákok is, éppen úgy, ahogyan előbb a monarchista, majd a kommunista Jugoszláviában is el kellett viselniük a horvátoknak és szlovéneknek - csakúgy, mint a magyaroknak, albánoknak és macedónoknak - a legnagyobb lélekszámú nemzet hegemoniáját. Mert Kelet-Európában sohase tudott gyökeret verni a liberális és pluralista demokrácia eszméje, azé a demokráciáé, amely türelmes a

nemzeti kisebbségek iránt, biztosítja számukra a teljes egyenlőséget és a kollektív jogokat. A liberalizmus még Csehszlovákiában is csak máz volt, pedig ott előszere-ttel beszélnek a demokratikus hagyományokról. De az se volt más, csak áldemokrácia.

Abban a reményben élünk, hogy - ha majd Kelet-Európa megszabadul a szovjet hegemoniától - az itt élő népek csak okulnak a század hét évtizedének tapasztalataiból, csak megértik, hogy áldatlan viszálykodásuk csupán régi antagónizmusuk, régi megosztottságuk maradványa, megannyi olyan seb, amelyet ők maguk ütöttek egymáson, és hogy mindez akadályozza fejlődésüket, összeszűkíti cselekvési területüket. Hiszen a francia-német megbékélés példáját követve, egyesült erővel („viribus unitis” - ahogyan valamikor mondták) sokkal többre mennének. De hiába, alighogy visszaszerezték függetlenségüket, rögtön beleestek a hegemonizmusnak, a kizárólagosság-nak, a nyílt ellenségeskedésnek a csapdájába. Temesváron a románok meg a magyarok vállvetve harcoltak 1989-ben a rendőrterror ellen. S néhány hónapra rá, Marosvásárhelyen a két közösség már dühödten csap össze. Nem csoda, hogy a közép-európai kisebbségek gondoljai adják a legtöbb munkát az Európai Államok Közösségének.

E jelenség legszembeszökőbb példája a szerb-horvát konfliktus, amelynek az volt az egyik oka, akarom mondani, ürügye, hogy a horvátországi szerbek (akik a XVII. század végén vándoroltak be Horvátországba, és jelenleg a lakosság 12 százalékát alkotják) egyszerűen nem voltak hajlandók elfogadni a függetlenségre törekvő horvátoktól a nemzeti kisebbség státusát, mégpedig azért nem, mert a „nemzeti kisebbség” kifejezéshez - Jugoszláviában csakúgy, mint Közép-Európa többi országában - az alsóbbrendűség, a kiszolgáltatottság és a hátrányos megkülön-

böztetés jelentése is társul. A szlávóniai és krajnai szerbek körében akkor következett be a robbanás, amikor kihirdették a horvát köztársaság új alkotmányát, és kiderült, hogy „kisebbségnek” minősítették őket, holott ők addig abban a hitben éltek, hogy szerves részei a szerb nemzetnek. Mindez korántsem csak szemantikai probléma. Egyszerűen arról van szó, hogy a horvátországi szerbek nem kérnek abból a helyzetből, amelyet ők maguk erőszakolnak rá a magyarokra meg az albánokra. A posztkommunista nacionalizmusok tehát nem hoztak semmi újat. A szlovákok hevesen tiltakoznak a cseh központosító törekvések ellen, arról azonban hallani sem akarnak, hogy megadják a kulturális és közigazgatási autonómiát a magyar kisebbségnek.

Szerencsére biztató jelenségnek is tanúi vagyunk ebben a felzaklalt Közép-Európában: ilyen például Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország közeledése, az úgynevezett „visegrádi háromszög”, és ilyen az Ausztria és Magyarország közti jó viszony. És ide tartozik az olasz kezdeményezés is, a Hexagonálévá kitágított Pentagonálé, amely - bár a jugoszláviai dráma miatt felfüggesztette tevékenységét - csak arra vár, hogy végre-valahára befejeződjék, s ha lehet, happy enddel, a tragédia. Mindenesetre Jugoszlávia *libanonizálódásából* még nem következik okvetlenül Közép-Európa *balkanizálódása*, jóllehet korántsem megalapozatlan ez a feltevés. Dehát nem mindig fordul rosszra a dolog, ahogyan egy francia közmondás tartja, meg aztán akadnak azért olyan utópiák is, mint például a különböző térségek közti együttműködés meg a népszövetség utópiája, amelyeknek - ha Nyugat-Európa is úgy akarja, vagyis ha nem gördít elélük akadályt, és támogatja az arra érdemes kormányokat - minden esélyük megvan rá, hogy valóra váljanak

Ádám Péter fordítása

BÖLCSELET ÉS RENDSZERVÁLTÁS

Magyarország legutóbbi három vesztes forradalma közül kettő, az 1848-as és az 1919-es, csaknem nyomban számottevő politikafilozófiai teljesítmények forrásává lett. Eötvös József 1848-ban kezdte írni az *Uralkodó eszméket*; Kemény Zsigmond legfontosabb esszéi 1850 és 1853 között jelentek meg. Azok a tanulmányok, amelyek Lukács György *Történelem és osztálytudatát* alkotják, 1919 és 1923 között íródtak. Szekfü Gyula konzervatív kiáltványa, a *Három nemzedék*, 1920-ban került kiadásra; Szabó Dezső regénye, *Az elsodort falu*, mely nacionalista-populista, antiszemita szerzőjét az elkövetkező évek legbefolyásosabb értelmiségi figurájává tette, 1919-ben. Sőt, éppenséggel azt mondhatjuk, hogy ezeket a forradalmakat részben azok az eszmék *idéztek elő*, amelyek azután az események elemzésének eszközül szolgáltak. Hiszen az Eötvös által vizsgált „uralkodó eszmék” végül is a *szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség* eszméi voltak; míg a kommunista forradalom kollektivistá eszkatológiáját nemcsak Lukács 1914/15-ben Dosztojevszkijről írt jegyzetei előlegezték, hanem például Szabó Dezső 1915-ös esszéje, „Az individualizmus csődje” is.

1956-ot nem követte filozófiai utójáték. Azon elméleti ellentmondásoknak, amelyek eme spontán, erőteljesen baloldali, radikális demokráta és szocialista követeléseket megvalósítani törekvő felkelés fölszíne alatt meghúzódtak, a szovjet beavatkozás sokkhatásának következtében még jóidéig rejtve kellett maradniok. A politikai gondolkodó Bibó István, a forradalom utolsó koalíciós kormányának államminisztere, akinek baloldali demokratikus eszméi 1956 után számottevő földalatti népszerűsége tettek szert, jellemző módon semmiféle elméletileg jelentős következtetést nem vont le ama esztendő történéseiből. Eszméi, melyek különösen az 1970-es évek végére lettek befolyásossá, lé-

nyegükben 1945 és 1948 között fogalmazódtak meg és láttak napvilágot.

Ám most, az 1989 körül lezajlott radikális változások tapasztalatával, ezzel a mi legutóbbi forradalmunkkal a hátunk mögött: hogyan lehet az, hogy semmiféle filozófiai válasszal nem találkozunk? Talán mert a forradalom ezúttal nem szenvedett vereséget. Hiszen a legfőbb cél alighanem az volt, hogy megszabaduljunk az oroszoktól; és megszabadultunk tőlük. Vagy talán, mert nem volt forradalom. Hiszen nem beszélhetünk lázadó tömegekről, nem beszélhetünk a rendszerrel szemben álló számottevő politikai erőkről, nem beszélhetünk megvalósítást követelő társadalmi célokról. Csupán annyi történt, hogy a Szovjetunió összeomlott. Vagy talán azért nem találkozunk filozófiai válasszal - mert akármilyen történt is, teljességgel filozófiai *előzmények* nélkül történt. Filozófiailag tekintve tökéletes meglepetés volt; *hiányoztak a fogalmak*, amelyekkel az események értelmezhetőek lettek volna.

Valójában persze az történt, hogy a Szovjetunió elvesztette a hidegháborút. Az ún. szocialista országok központosított gazdaságai képtelenek bizonyultak arra, hogy lépést tartssanak a mikroelektronikában lejárósódó nyugati fejlődéssel; megrendült, ennek nyomában, a Szovjetunió Nyugattal szembeni tartós katonai fölényébe vetett hit; Kelet-Európa termékeit, versenyképtelen minőségük és áruk folytán, egyre nehezebben lehetett exportálni; kudarcot vallottak a kísérletek, melyek során a gazdaságot a politikai rendszer demokratizálása nélkül gondolták decentralizálni; liberalizáció a belpolitikában és egy új *détente* a külpolitikában lett a következmény. A Vörös Hadsereget, melynek utolsó egységei 1991 júniusában hagyták el Magyarországot, a szocialista gazdaság végső tehetetlensége győzte le.

Hogyan magyarázhatjuk meg ama

**...ezzel
a mi legutóbbi
forradalmunkkal
a hátunk mögött:
hogyan lehet az,
hogy semmiféle
filozófiai válasszal
nem találkozunk?
Talán
mert a forradalom
nem szenvedett
vereséget.**

**...a marxizmus
magyarországi
uralkodó volta
a nyolcvanas évek
elejére pusztán
látszólagossá vált.**

tényt, hogy a magyar filozófia, melyen láthatólag a marxizmus uralkodott jó negyven éven át, teljességgel képtelennek bizonyult ezen fejlemények befogadására - noha az itt elmondott történet a *technológiai determinizmus* felől nézve tökéletesen érthető, s noha a technológiai determinizmus a marxista ortodoxiának persze alapvető alkotórésze? A válasz hármás. Először is, a marxizmus magyarországi uralkodó volta a nyolcvanas évek elejére pusztán látszólagossá vált. A marxisták elnyomott többségé lettek - még hatalommal bírva a kisebb egyetemeken és a pártiskolákon, ám már csak utóvéd harcot folytatva a főváros kutatási és oktatási központjaiban, a fontosabb folyóiratok és könyvkiadók szerkesztőségi irodáiban, és a magasabb szintű akadémiai bizottságokban. Ezekben a helyeken a nyugati filozófia valamennyi szokásos áramlata képviselve volt - kivéve persze a baloldali áramlatokat. A filozófusokat immár az eszmék hatalma érdekelte - nem a technológiai változások hatásai.

Másodsor, az ortodox dialmatos-történetes irány művelői már az 1960-as évek második felétől kezdve elnyomott többséget képeztek a honi marxizmuson belül. A jelenség egyik legfőbb oka nyilvánvalóan Lukács György jelenléte volt. Ez a nagy gondolkodó és hithű kommunista még pályájának intellektuálisan és morálisan kevésbé csillogó szakaszai során is meg tudott őrizni valamelyes színvonalat. Magyarországon a filozófia, eltekintve talán két vagy három esztendővel az 1950-es évek elején, soha nem vált egészen azonossá a szovjet marxizmus-leninizmus tankönyvekkel, vagy éppenséggel a párt Központi Bizottsága legfrissebb határozatával. - Az 1956-ot követő véres megtorlásokkal a politikai nyomás egy időre ismét nőtt; az ideológiai nyomás azonban csökkent, mintegy Kádárnak az országgal kötött sajátos kompromisszuma eredményeképpen. Az 1960-as évek elején a pesti bölcsészkaron már csaknem tudományos módon lehetett filozófiát tanulni - mindenek előtt olyanoktól, akik Lukács köréhez tartoztak. Lukács *Die Eigenart des Ästhetischen* c. művét 1963-ban adták ki, a magyar fordítás 1965-ben jelent meg. A munka első három fejezete, mely a tudomány, a művészet és a mindennapi élet közötti kapcsolatokat elemzi, kétségtelenül meglévő *ontologizáló* tendenciái ellenére

is nagyban hozzájárult a dialektikus materializmus befolyásának visszaszorításához. Ám mialatt a mester gondolkodásában a továbbiak során épp ezen tendenciák erősödtek meg, tanítványai és tanítványainak tanítványai - ki előbb, ki pedig, az 1968-as év hatása alatt, utóbb - egy egészen más Lukácsot fedeztek föl a maguk számára: a *Történelem és osztálytudat* szerzőjét. Ama korai munka marxizmusos aktivista és voluntarista; a hangsúlyt a világnak politikai *beállítottágok* megváltoztatása révén elérendő átalakítására helyezi. Abban az időben tehát, midőn a háború utáni magyar marxizmus éppenséggel legtermékenyebb korszakát élte, kifejezett ellenszenvet alakított ki azon eszme iránt, miszerint a mélyben lejátszódó technológiai folyamatok lényegesen befolyásolhatnák a politika történetét. Kivételt jelentett itt a *Kritikai előtanulmányok egy marxista tudományfilozófiához* c. értekezés, melyet Bence György, a Lukács-iskola egyik legfiatalabb tagja 1972-ben fejezett be. Bence a technológiai változás autonómiájának problémáját központi kérdésként kezelte, s imponáló elemzések során arra a következtetésre jutott, hogy „az empirikus technikának is megvan a maga kétségbevonhatatlan, belső dinamikája, ez a dinamika - a kauzális felismerések és a társadalmi elismerés konfliktusán keresztül - jelentős társadalmi akadályokat képes leküzdeni, s mint olyan mindenesetre az egyik legfüggetlenebb, ha nem éppen a legfüggetlenebb változója a társadalmi fejlődésnek.” A magyar filozófia nagy kárára ez a kimagasló értekezés nem tehetett szert befolyásra. 1973-ban - a történet szomorúan közismert - az ideológiai kérdésekért felelős pártvezér, Aczél György támadást kezdett a Lukács-iskola ellen. Bence munkája kiadatlan és hosszú időn át ismeretlen maradt - végül 1990-ben jelent meg.

Harmadsor, a történelmi materializmus szellemében művelt technológiai determinizmus persze soha nem nyújtott volna elegendő elméleti alapot a Szovjetunió összeomlása megjósolásához. Hiszen az a fölismerés is szükséges lett volna, hogy a *szabad piac hiánya a technológiai fejlődésre fékezően hat*. Mármost e fölismerés csirái kétségkívül jelen voltak az 1956 utáni Magyarországon. A gazdasági jólét minimumának ígérete végül is a Kádár-kompromisszum legfontosabb eleme volt. Ha szigorú kor-

látok között is, de szerepet kezdett játszani, igen-igen fokozatosan, a magántermelés, az ár, a profit. A piaci mechanizmusok alkalmazásának gyakorlatát azonban nem egészíthette ki az ezen gyakorlatra irányuló tudományos reflexió. Az egyetlen komoly kivételt az a mindmáig kiadatlan *Lehetséges-e kritikai gazdaságtan?* jelentette, melyet a Lukács-iskola három tagja, Bence György, Kis János és Márkus György írt 1970 és 1972 között, s melyet Tamás Gáspár Miklós joggal nevezhetett „a közép-európai marxizmus legnagyobb háború utáni teljesítményének”. Ez volt persze az a munka, mely az imént jelzett támadást kiváltotta. A Lukács-iskola vezető tagjai állásukat veszítették; némelyikük emigrációba kényszerült. A marxizmus többé nem játszott szerepet a kommunizmus magyarországi uralmának gyöngítésében.

De egyetlen más ideológia sem játszott ilyen szerepet. Az első szabad parlamenti választások idején, 1990-ben, a legnagyobb győztes párt - az MDF - éppoly kevésbé rendelkezett sajátos, kiforrott ideológiával, mint a legnagyobb ellenzéki párt, az SZDSZ. Ám hatalomra jutván, az MDF nyomban elindult azon a pályán, melyet Magyarország periferikus helyzete, úgy látszik, elkerülhetetlenül rákényszerít politikai elitjeire. Mint Andrew C. Janos írja *The Politics of Backwardness in Hungary* c. könyvében, „a magyar történelem egyik legfeltűnőbb vonása” éppen „az állami intézményekből élő politikai osztályok ismétlődő fölemelkedése és hanyatlása”. 1990-től a magyar parlamenti politika szokásos képlete termelődik tehát újra: erős középosztály - mint elensúly - által nem akadályozva, az uralkodó politikai elit az államot tartós jövedelemforrásává igyekszik tenni, s hatalma fönntartása érdekében összefonódni törekszik a hivatalnoki réteggel. Ez a törekvés megfelelő ideológiát igényel. Olyan kormányzó elit számára, mely meghirdetett elvei szerint Nyugat-Európához kíván felzárkózni, sőt csatlakozni, az alkalmas ideológia egyik nyilvánvaló összetevője a liberalizmus. Másik nyilvánvaló összetevő az *etatizmus*. A magyar politikában ezt a két összetevőt a *modernizáló állam* jelszavával szokás, régtől fogva, egybemosni. Elegyüket ma úgymond az MDF *nemzeti-liberális* szárnya képviseli. Olyan kormányzó párt számára, mely el van szánva arra, hogy a választókat nem

engedi ki a markából, szükségképpen hasznos politikának tűnik erős és lojális egyházszervezetek kiépítése, rámenős klerikális propaganda folytatása. Az ezen politikát körülgomolygó szöözönt - Isten bocsássa meg nekik - úgymond az MDF egy második irányzatának, a *kereszténydemokrata* szárnynak képviselői vállalták föl. Az MDF fő ideológiáját azonban - nacionalista és populista eszmék vegyületét - egy harmadik szárny, a *nép-nemzeti* hordozza. Ennek az ideológiának a *megfélemlítés* a célja. Azt sugallja, hogy az ellenfél - az ellenzéki politikus, az újságíró, a panaszkodó tanár stb. - *nem igazi magyar* (ami nem föltétlenül annyit tesz, hogy az illető zsidó - kommunista is lehet, vagy liberális, vagy vállalkozó, vagy popzennerajongó). Annyit tesz, hogy *nincsenek gyökerei* a magyar népben, nincs magyar jelleme, nem azonosul a nemzeti *hagyományokkal*.

Az ideológiák eme keverékének a magyar filozófiatörténetben igencsak korlátozott előzményei vannak. A liberalizmusnak etatizmussal való elegyítése többnyire a politikai gyakorlat dolga volt itt, nem a politikai gondolkodásé. Kivételként talán az ún. centralisták nézeteit említhetnénk - ők a fiatal Eötvös körül csoportosultak az 1840-es években. Számukra a modem, központosított, parlamentáris állam megteremtése a magyar társadalom liberalizálása felé teendő döntő lépésnek látszott. A vonatkozó nézetek azonban éppenséggel nem alkották a politikai filozófia valamiféle rendszerét; s mire mégis egészszé ötözödtek, Eötvös *A tizenkilencedik század uralkodó eszméinek hatása az álladalomra* c. munkájában, immár a központosítás liberális-konzervatív kritikájába fordultak. Ehhez képest a kereszténydemokrácia egyfajta valóságos forrással bír ugyan a Szekfü Gyula által az első világháború után képviselt gondolatvilágban: de ettől a gondolatvilágtól a harmincas évek közepére maga Szekfü is eltávolodott. És föltűnő, hogy a nemzeti-népi áramlatokkal soha sem rokonszenvezett. A parasztkultúra Szekfü számára a nemzet kulturális konstitúciójának csupán egyik eleme; a népek számára viszont maga az eszmény. Megjegyzendő, hogy noha hamis megoldásokat sugalltak, a népiek által fölfedezett probléma bizonyos értelemben valóságos volt. Magyarországon, mint ahogyan a kelet-közép-európai országokban általában is, mély szakadék

**...1990-ben
a legnagyobb győztes
párt - az MDF -
éppoly kevésbé
rendelkezett
sajátos,
kiforrott ideológiával,
mint a legnagyobb
ellenzéki párt,
az SZDSZ.**

**A népiek tévedése
abban állt,
hogy nem vették észre:
az etnikai különbség
a problémák
csupán
egyik aspektusa,
s korántsem
a lényege.**

**...ez a modernizáció
és elmaradottság közé
szorult
politika
antinómiákkal terhes:
paradoxonokat
testesít meg,
fogalmi feszültségeket
kelt.**

húzódott - kivált a tizenkilencedik században s a huszadik század elején - a nép és a magaskultúra között; és ez a szakadék részben egybeesett az etnikai eredet különbségeivel. A népi-ek tévedése abban állt, hogy nem vették észre: az etnikai különbség a problémának csupán egyik aspektusa, s korántsem a lényege. Programjuk, melynek értelmében az etnikailag heterogén eredetű középosztály városi kultúrája elvetendő, s helyébe a tisztának vélt magyar parasztság hagyományából épített kultúra állítandó, nemcsak politikailag veszélyes, de tudományosan megalapozatlan is volt.

A hagyományok és a hagyományosság valamiféle kielégítő elmélete persze - a történész Hajnal István út-törő munkásságának dacára - aligha állott rendelkezésre a két világháború közötti Magyarországon. Ilyen elmélet akkortájt másutt is csak csíráiban létezett. 1990-re azonban a témának már hatalmas irodalma jött létre, s ezen irodalom egy-egy részletét magyar nyelvű ismertetések is közvetítették. Jelen szerző kísérletet tett Wittgenstein tradicionalista értelmezésére 1975-ben, rövid áttekintést adott - Hayek munkásságát kiemelve - bizonyos brit és amerikai liberális-konzervatív elméletekről 1981-ben, az osztrák-magyar eszmetörténet liberális-konzervatív vonulatának rekonstrukciójával foglalkozott az 1980-as évek során, és a *szabadság hagyományának* hayeki eszméjét hangsúlyozta 1988-ban. Ma úgy gondolom, hogy írásaim tradicionalista beállítottsága téveszméken nyugodott; ám bajt nem okoztam, gondolkodásomnak semmiféle hatása nem volt. Tamás Gáspár Miklós konzervatív fordulatát persze, a „Búcsú a baloldaltól” 1988-as publikálásával, jelentős eseménynek kell tekintenünk; ám Tamás ezt követően a szabaddemokraták pártjának lett prominens tagja; érveinek érdemi lecsapódását a fórumos retorikában képtelen vagyok fölfedezni.

A tradicionalizmus - fölélesztési kísérlete kihúnyt hagyományoknak, melyektől azt remélik, hogy általuk újra megtalálja valódi történelmét, visszanyeri kapcsolatát a múlttal az úgymond gyökértelessé és elkorcsosulttá lett nép - tévutas és veszélyes beállítottság, mivel irracionális gondolkodást erősít olyan korban, melyben a tekintélytiszteletnek immár nincsen funkcionális megismerésbeli szerepe. Az *áthagyományozás* valójá-

ban a tudásmegőrzés sajátos intézménye olyan körülmények között, midőn a kollektív emlékezet nem találhat támaszt *írással* dokumentumokban s ezáltal arra kényszerül, hogy a nélkülözhetetlen szövegeket újra meg újra hangosan ismételtesse, s persze arra, hogy e szövegeket kétségbevonhatatlan igazságúnak fogja föl. Az átadott szöveg kétségbevonhatatlanságát ama fikció legitimálja, mely szerint áthagyományozása *nemzedékről nemzedékre* változatlanul történt. Az írásbeliség kialakulásával ez a fikció fölöslegessé, sőt tarthatatlanná válik. Az általánossá lett írásbeliség kultúráiban a hagyományok funkcionalitása az egyén és primércsoportjai közötti közvetlen kommunikációra korlátozódik. A *nemzeti hagyományok* fogalma kiváltképpen félrevezető, amennyiben a modern nemzet csak az írásbeliség terjedésével, a könyvnyomtatás korában jött létre. Az úgynevezett nemzeti hagyományok ideologikus eszközök, melyek a modernizáció, a munkaerő megnövekedett horizontális mobilitásának körülményei közepette a versenyhelyzet monopolisztikus szűkítésére szolgálnak. E nemzeti hagyományok fabrikálásához a néprajz szolgáltató anyagot, a létrejövő ideológia pedig nem más, mint romantikus, illuzorikus, a szó szoros értelmében reakciós nacionalizmus.

A Magyarországon ma hatalmon lévők ideológiája pontosan ilyen vonásokat mutat. Amint azt az előzőekben megmutatni törekedtem, ez az ideológia nem annyira filozófiai hatások, sokkal inkább politikai kényszerrek tükröződése. S amennyire itt és most ellenzéki politikának egyáltalán tere van, azt is csak pragmatikus megfontolások mozgatják. A filozófia a mai magyar politikában nem játszik szerepet. Ám a politika, megint egyszer, egyre inkább *témájává* válik a magyar filozófiának. Mert ez a modernizáció és elmaradottság közé szorult politika antinómiákkal terhes; paradoxonokat testesít meg; fogalmi feszültségeket kelt. Ez a mi legutóbbi, nemlétező forradalmunk, úgy látszik, most osonó ellenforradalomba megy át. Nyilvánvaló válaszok megint egyszer kétségessé lettek; világos szavak megint egyszer mélységesen sokértelműek. Magyarországon a filozófia előérzete van a levegőben.

A tanulmány, melyet itt rövidítve közlünk, a *Philosophy and Political Change in Eastern Europe* címmel Budapesten 1992. március 27-28-án megrendezett nemzetközi konferenciára készült.

Rafał Wiśniewski

EGY ÉVVEL A VISEGRÁDI CSÚCS UTÁN

Mi legyen a „visegrádi hármak” együttműködésének konkrétabb tartalma a gazdasági, politikai, valamint a társadalmi és kulturális szférában? Ez az igazi és igazán nehéz kérdés, mely áll mind a mai napig. Meg kell-e maradni az „állami vezetők politikai klubja” formulánál, vagy pedig az alacsonyabb szinteken is van kilátás a kooperációra? Próbáljuk meg áttekinteni, milyen válaszok kínálóznak.

Az együttműködés dimenziói

Régebben (azaz még két-három éve is) többen reménykedtek abban, hogy a közép-európai térségben nagy közös gazdasági tervezetek valósíthatók meg. Ma viszont elég bizonyosan állítható, hogy a gazdasági integrációnak gyakorlatilag nincs helye a regionális együttműködés közeli és könnyen elérhető távlati céljaiban. A három szegénység és válság összeadásának nem lenne különösebb értelme. Ezen kívül kétségtelenül visszaesett az országaink közötti árucseré, amit csak az 1991-es év mutatott teljes erővel, és ami különben jellemzője a régi centralizált tervgazdálkodási struktúrák szétesési fázisának és az új piaci szabályozást kialakító szakasz első lépéseinek is.

Ez a megállapítás azonban nem jelenti azt, hogy a mainál szorosabb gazdasági együttműködés lehetőségét teljesen el kell vetni. Éppen ellenkezőleg. El kell ismerni viszont, hogy a jelenlegi helyzetben szó sem lehet gazdasági integrációról, a pillanat szükségyszerűsége viszont az *együttműködés korlátainak ledöntését és alapjainak megeremtését diktálja*, ami ösztönzően hathatna a közvetlen kooperációk kialakulására a kis és közepes nagyságú vállalkozásokban és kereskedelemben, továbbá természetes előfeltételt képezne a nyugati beruházások és segélyek gazdasági felhasználásának regionális koncepciója számára.

A tanulmány első része előző számunkban jelent meg

Legalább ennyire összetett a válasz a politikai együttműködés esélyeit taglaló kérdésre is: a visegrádi formulák csak a konzultációkra korlátozódtak, és több ízben hangsúlyozták, hogy a tárgyaló felek célja nem a most feloldott blokkok helyettesítése újakkal - sem gazdasági, sem politikai sem pedig hatalmi tekintetben.

1991 legelején a szorosabb külpolitikai együttműködést Közép-Európában - mely potenciálisan befolyásolná a térség országainak külpolitikai irányát, a külpolitika összehangolását és legalább részleges integrációját vonhatta volna maga után - még tisztán elméleti síkon sem lehetett volna könnyű megszerkeszteni.

Lengyelországnak - alkalmasint jóval inkább mint déli partnereinek - döntő jelentőségű kapcsolatai a Nyugat-Keleti tengely szerint alakultak, egyrészt az EGK-val, a NATO-val és a különböző nyugati államokkal (az élen Németországgal), más részről pedig a Szovjetunióval és tagköztársaságaival. Magyarország számára viszont szintén alapvető fontossággal bírtak a közvetlen szomszédaival fenntartott relációk (Ausztria, Románia, Jugoszlávia). Ebben a helyzetben a közös nevezőt keresni a „hármak” külpolitikája számára talán több kárt, mint hasznot hozott volna.

Volt és van viszont egy olyan politikai együttműködési dimenzió (a Nyugat felé irányulót most nem említve), ahol - mint azt a visegrádi találkozó óta telt hónapok eseményei nemegyszer be is bizonyították - a „hármak” együttműködése (amely konkrét esetekben kiterjeszthető más országokra is) elhanyagolhatatlan feladatként jelenik meg. *A térség bizton-*

ságának alapvető aspektusairól van itt szó.

A KGST és a Varsói Szerződés megszűnése ugyanis bizonyos intézményvákuumot hozott létre Közép-Európában. A régió országai, törekedvén az integrációra a Nyugattal, csaknem egyik napról a másikra kívül kerültek a Szovjetunió „gondnokságán”, másrésztől viszont nem jutottak automatikusan új védőernyő alá, és nem szabadultak meg számos, eddig kevésbé formális kötelektől. Többek között az időnként százszázalékos nyersanyag-függőségtől, a fegyverzettel összefüggő kapcsolatoktól, vagy pedig - egy más tekintetben - a Vörös Hadsereg jelenlététől, illetve átvonulásától. Az alapvető közös lépések megvitatásának szükségessége nő, mert a szóbanforgó országoktól távol áll, hogy elfogadják a Közép-Európa átalakítását egy „szürke” ütköző zónává, a régi vagy új hatalmak „játéktérévé”. A fentiekben túl még más problémák is jelentkezhetnek, melyek a politikáink koordinációját igénylik: az illegális bevándorlási hullám a szegényebb vagy belső konfliktusokkal terhelt térségekből, a nemzeti egoizmusok szülte határ- és hatáskörviták.

A fentebb elmondottak lehetővé teszik a „visegrádi hármak” olyan alapvető céljainak rövidített magyarázatát, melyek nem csak az 1990-es pozsonyi és 1991-es visegrádi és krakói csúcstalálkozókban elfogadott nyilatkozatokban szerepeltek, hanem a közben eltelt több mint egyéves, eseménydús időszak kihívásaira is megfelelő választ adnak: szükség van a nyugati világ intézményeivel az integráció koordinációjára, összekapcsolva a térség államai számára lényeges biztonsági kérdésekben megfelelő szintű konzultációk létrehozásával.

Határok és intézmények

Az így meghatározott cél lehetővé teszi a közép-európai megállapodás működésének létrejöttét kísérő dilem-

mák könnyebb megoldását is. Ezek közül alapvető: 1) az együttműködés intézményesítése, valamint 2) a meg egyezés területi határainak problémái.

1) Mint ismeretes, Visegrád nem hozott megállapodást a közép-európai együttműködés intézményesítésének kérdésében, amelyet leginkább a lengyel diplomácia szorgalmazott. Prága és Budapest óvatosságának különböző okai lehettek. Az államigazgatásban őszintén tarthattak attól, hogy a regionális kooperációért felelős intézmények száma úgy is nagy, pedig nincsen kizárva, hogy a „hármak” elképzeléseinek érdemi megvalósításához elegendők lennének a már meglévő szervek. (Érdemes itt megemlíteni, hogy Magyarország és Csehszlovákia korábban lett tagja mind a Pentagonálnak, mind az Európa Tanácsnak, mint Lengyelország.) Ennek ellenére úgy tetszett, hogy a budapesti és prágai aggályok valószínűbb háttéréről inkább az ottani sajtóból lehetett tájékozódni, amely - eltérően a lengyeltől - részletesen leírta a visegrádi „háromszög” létrejöttét kifejezetten negatív jelzőkkel illető moszkvai és bukaresti sajtóregalásokat. (Viszont bizonyos várakozások ellenére negatív értékelések, kommentárok Bonnból nem érkeztek. Rosszabb sajtója volt ott néha a Pentagonálnak, melyben a német újságírók egy része az olaszok közép-európai ambiciózus terveinek erőpróbáját látta.)

2) A közép-európai megegyezés területi kiterjedésének a kérdését először Románia vetette föl, bár 1991 és 1992 fordulójára bizonyos ukrán törekvésekről is lehetett hallani. Ennek a nagy tapintatot igénylő problémának tárgyalásakor érdemes kicsit elidőzni Petre +Romannak a visegrádi csúcs vendéglátójához, Antall József miniszterelnökhöz írt levelénél. Ebben a levélben Románia akkori miniszterelnöke az érdekközösség fontosságát mindenekelőtt *biztonságpolitikai szempontból* hangsúlyozta. Magyarország miniszterelnöke viszont a találkozó összes résztvevője nevében negatív választ adván a csatlakozási kérelemre, rámutatott, hogy a *megegyezés elsődleges célja az integráció Európával*, és ami ezzel jár, ebben azonban csak azok az országok vehetnek részt, amelyek hasonló mértékben haladnak előre a reformok terén.

Az 1991 februárjában kifejtett álláspont máig nem veszítette el érvényességét, sőt, a Közép-, Kelet-Közép- és Dél-Kelet-Európa országainak konkrét magatartása a tavalyi válsághelyzetekben most is nagy óvatosságra int a közép-európai kooperáció határainak kijelölésében. Ugyanakkor talán mégis több figyelmet kellene

szentelni a „hármak” keleti szomszédjait érintő döntések lehetséges távlati problémáira. Valószínű, hogy ezek az országok geopolitikai elszigeteltségtől tartanak. Kezdeményezték már az első piaci reformokat, jelentős (ha nem is döntő) belpolitikai változásokat és újfajta tájékozódást a nemzetközi politikában. Annál is inkább fontos, milyen kép fog nálunk kialakulni az ő „közvetlen Nyugatjukról”, tehát Magyarországról, Csehszlovákiáról és Lengyelországról. Külön-külön, de együtt is.

Amikor tehát a visegrádi „hármak” távlatairól gondolkodunk, érdemes fontolóra venni az együttműködés lehetőségeit Romániával, Bulgáriával, Ukrajnával és Belorussziával, bizonyos fokig így rekompenzálva ezeket az országokat a közép-európai együttműködésből való kimaradás miatt. Bár ez a feladat csak akkor válhatna igazán aktuálissá, ha ezen országok gazdasági és politikai belső reformjai elérnék azt a kritikus pontot, mely garantálja, hogy rajta maradnak a szabad piac és teljes demokrácia felé vezető - akár göröngyös - úton is. Amikor az ottani lakosság és a tömegtájékoztatás a regionális együttműködési koncepciókban nem feltétlenül a szomszédok álcázott nagyhatalmi ambícióit és befolyásszerzési vágyait fogja majd látni, hanem elsősorban a polgárok mindennapjait könnyítő törekvések e tájon is lehetséges megvalósítását.

1991-es év tapasztalatai birtokában világosan látjuk, hogy Közép-Európa együttműködésének jövőjét még több tényező fogja ezentúl befolyásolni, mint eddig, és ezek közül számos fog kapcsolódni a térség határain kívül eső változásokhoz (a kelet-európai helyzet alakulása, a Moszkva és Kijev jövőbeni álláspontja Közép-Európával kapcsolatban, az integráció fejlődése Nyugat-Európában. Nyugat-Európa és az Egyesült Államok közötti kapcsolatai!

A háromoldalú együttműködés fejlődésére elhanyagolhatatlan hatása lehet a potenciálisan vátozó belső kapcsolatoknak is. Elég itt rámutatni a Prága-Pozsony viszony jövőjének kérdésére, a kisebbségi problémákra, továbbá a belpolitikai konstellációk változásainak lehetséges hatására a „háromszöggel” szembeni nemzeti külpolitikák alakulása szempontjából.

A „hármak” együttműködési perspektívájának általános feltételeitől függetlenül, más tevékenységekre is szükség van. Érdemes ezek közül rámutatni:

1) a háromoldalú kooperáció koncepcionális háttérének a megteremtéséhez szükség van ugyanis országa-

inkban a különböző körök képviselőinek találkozóira, szükségesek a konferenciák, tematikus munkatalálkozók, a közös kiadványok, sőt talán még szerényebb, hangsúlyozottan közép-európai profilú elemző központok is. Szükség van Közép-Európát mélyen ismerő szakértői réteg megteremtésére, ami a közép- és főleg felsőoktatási modell egy fragmentumának jelentős reformját követeli;

2) a második feladat a térségen belüli, mind a társadalom, mind a hatalmon lévő elit számára elérhető információval kapcsolatos. Nagyobb kockázat nélkül elmondható, hogy a többi partner által elért eredmények, a másik országban felmerülő problémák és a valóban bemutatott országképek ismerete nélkül Közép-Európában szinte megvalósíthatatlan lesz a megállapodás és tartós együttműködés. Pedig például a Lengyelországot illető sztereotípiák, leegyszerűsítések és félretájékoztatások nem tünnek el a magyar, a cseh és a szlovák médiából. Nálunk sem mindig megfelelő tapintattal és ismerettel mutatják be a néha eltérő budapesti és prágai véleményeket, az ottani gondok háttérét vagy megoldási stratégiáit, melyekből mi is sokat tanulhatnánk. A Lengyel Köztársaság elnöke által a visegrádi csúcson ismertetett program tehát máig érvényes maradt: kulcsfontosságú szerepe van a sztereotípiák, az előítéletek, a féligazságok és gyűlölködések, de ugyanakkor a rózsaszín prognózisok minél hamarabbi megfékezésének, mert e nélkül eleve elképzelhetetlen a kapcsolataink valódi pluralizációja, a vállalati, területi, önkormányzati, társadalmi és szakmai szervezetek együttműködési programjának gyakorlati megvalósítása.

Ezen kívül mérlegelni kellene a visegrádi program széleskörű kiegészítését a területi-önkormányzati, szubregionális együttműködés koncepciójával, tehermentesítve ezzel a központi intézményeket s egyben kihasználva a régi, nemegyszer többszáz éves kapcsolatok gazdag tapasztalatait.

*

A tavalyi visegrádi találkozó megteremtette a közép-európai együttműködés kereteit. Jelentősen hozzájárulva az érdekelt államok egyéni fejlődéséhez, Európában viszont a stabilizált biztonsági övezet kiterjesztéséhez. Arra a kérdésre pedig, hogy a több évtizedes álomnak és többhónapos gyakorlati munkának mi lesz a távlati eredménye - az állami vezetők politikai klubja, közép-európai Benelux, a térség népeinek és írástudóinak soros utópiája - talán csak századunk vége felé kapunk valóban meggyőző választ.

A VISEGRÁDI HÁRMAK - PÁRIZSBÓL

Még három évvel ezelőtt is elképzelhetetlen lett volna: az érdeklődők egy része nem jutott be a párizsi Magyar Intézet nagytermébe, ahol a „visegrádi hármak” nagykövetei, egy vezető francia újságíró és két politológus folytatott eszmecsere Közép-Európa jövőjéről. A három nagykövet közös eljárásai és fellépései 1991 januárja óta immár rendszeresek. Jaroslav Sedivý történész, 1991 júliusa óta képviseli Párizsban Cseh-Szlovákiát, Száva János irodalomtörténész 1991 szeptembere óta hazánk franciaországi nagykövete, Jerzy Lukaszewski pedig, aki szintén történész, 1991 novemberében óta Lengyelország nagykövete.

Első kerekasztal-beszélgetésükre a párizsi Lengyel Intézetben került sor, a mostani másodikra pedig már a történelmi változások, a Varsói Szerződés és a KGST megszűnté, a szovjet csapatok kivonulása után.

Az eszmecsere kitágítandó, a magyar szervezők meghívták a Le Monde főszerkesztőjét, Daniel Verne-t; az IFRI (Nemzetközi Kapcsolatok Intézete) igazgatóját, Hans Peter Starkot; valamint a vitát bevezető és irányító Stéphane Rosière-t, az IEP (Politikai Tudományok Intézete) tanárát s elsőszámú Közép-Európa-szakértőjét.

Az alábbiakban az eszmecsere rövidített és szerkesztett változatát közöljük.

Stéphane Rosière: A szocialista rendszerek összeomlása alapvetően megváltoztatta Európa képét, de egyúttal felborította a régi egyensúlyt is. Európa váratlanul egységessé vált a demokrácia és a piacgazdaság eszméjének elismerésében. Am a kezdeti optimizmus rövid életűnek bizonyult, mert az újjászervezés ugyanígy problémát vet föl, mint amennyit megold.

Rengeteg a nehézség, rengeteg a veszély. Nem lesz időnk valamennyiről szólni. Azt javaslom, hogy beszéljünk ma este egyrészt a stratégiai kérdésekről, másrészt a kisebbségi kér-

désekről, amelyek összefüggnek a határproblémákkal.

Hadd emlékeztessenek néhány tényre s a hozzájuk kapcsolódó kérdésekre. A Varsói Szerződés 1991-ben megszűnt. Azóta gyakran beszélnek arról, hogy Európa közepén „stratégiai űr” keletkezett. Hogyan tűntethető el ez az űr? Létrejöh-e valamiféle regionális katonai együttműködés? Van-e remény a NATO-hoz való csatlakozásra? Ezt megpendítette Havel elnök is, Antall miniszterelnök is. Antall 1991. október 28-án Brüsszelben kijelentette, a NATO-nak „erkölcsi és politikai kötelessége, hogy cselekedjék, ha az új közép-európai demokráciákat agresszió éri”.

A NATO-hoz való csatlakozás gondolatát, mely a legegyszerűbb megoldásnak látszik, az Atlanti Szövetség néhány tagja fenntartással fogadja. Franciaország attól tart, hogy a Szövetség keleti kiterjesztése megerősítheti az Egyesült Államok európai jelenlétét. A NATO 1991. novemberi római ülésén létrehozták a NATO Kooperációs Tanácsát, mely a NATO-tagállamok és a volt Varsói Szerződés tagjai közti megbeszélés fóruma. Vajon ez a Tanács megfelelő garanciákat biztosíthat az egykori Kelet-Európa államainak (s köztük a visegrádi hármanknak)?

A másik nagy probléma a nemzeti ségeké. A délszláv konfliktus a legkiáltóbb példa arra, hogy a nemzeti kérdések a negyvenöt éves elhallgatása milyen iszonyú következményekkel járhat.

De a nemzetiségi probléma nem korlátozódik csak Jugoszláviára. Beszélünk kell a lengyelországi német kisebbség kérdéséről (Felső-Szilézia, Opole, Katowice) s az Odera-Neisse-vonalról, melyet az immár egyesült Németország elismert; vagy a szlovák kérdéssről, a cseh-szlovák föderáció megmaradásáról vagy felbomlásáról. Beszélünk kell a romániai, szlovákiai és szerbiai magyar kisebbségek kérdéséről.

Végül szeretném szóba hozni a regionális együttműködést, elsősorban a „visegrádi hármakét”, melyek franciaországi nagykövetei itt vannak közöttünk. Három csúcstalálkozó volt eddig. Pozsonyban 1990 áprilisában, Visegrádon 1991 februárjában (itt találkoztak először a három ország demokratikusan megválasztott vezetői) és Krakkóban 1991 októberében.

Ez az együttműködés nyilvánvalóan egész Európa számára rendkívül reményteljes (hacsak a szlovák nacionalizmus meg nem kérdőjelezi). Szeretném megkérdezni a jelenlevőktől, mi a véleményük erről az új és eredeti együttműködésről. Hosszú távú tervről van-e itt szó, vagy csak ideiglenes formuláról, átmeneti periódusról, melynek során a volt kelet-európai országok ismét Közép-Európa országai válnak.

Jerzy Lukaszewski: Több felfogás van arról, mit jelent Közép-Európa, de ma itt nem nyitunk sem felfogásbeli, sem szemantikai vitát. Amit jelenleg Közép-Európának nevezünk, az az a térség, amely Németország, Ausztria, Olaszország, valamint az ex-Szovjetunió között húzódik, vagyis a Balti-, az Adriai- és az Égei-tenger által határolt országok régiója.

A tömegkommunikációban a közép-európai helyzet értékelésekor az idetartozó országokat gyakran egy kalap alá veszik, pedig a déli és az északi régió helyzete erősen eltér egymástól.

A Cseh-Szlovákia, Magyarország és Lengyelország közötti háromoldalú együttműködés évszázadokra visszanyúló kapcsolat eredménye. A huszadik században a három ország közötti barátságot olyan közös tapasztalatok erősítették, mint a német terjeszkedés, a kommunista elnyomás; olyan rendszereket kényszerítettek ránk, amelyek országaink létét veszélyeztették. Az utóbbi fél évszázadban nemcsak a saját országunkban történt eseményekben éltünk, hanem azokban is, ami a másik két országban végbe-

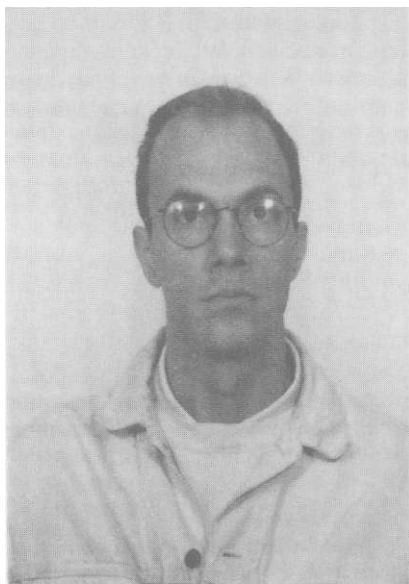
ment. Minden lengyel, minden magyar, minden cseh és szlovák nagy felindulással élte át az 1956-os tragédiát, ez megismétlődött 1968-ban, Csehszlovákia megszállásakor, és úgy vélem, e három ország a lengyelországi Solidarność mozgalomát is hasonló intenzitással élte meg.

A háromoldalú együttműködés politikai és gazdasági jellegű, s kiterjed a közlekedés és a környezetvédelem területére is. Tartós keretet jelent, még akkor is, ha - ahogy reméljük - egy napon e három ország a Gazdasági Közösség része lesz. A Közösségen belül is fennmaradhat majd ez a csoport, melyet összeköt a történelem, az átélt tapasztalatok, a gazdasági fejlettség szintje és egyszerűen a barátság.

Szóba kerültek a nemzetiségi problémák. Engedjék meg, hogy néhány szót szóljak a német kérdésről, amely ismét előbukkant Lengyelországban. A legutóbbi választásokon az Opolo és Katowice környéki német kisebbség elnyerte az igényelt parlamenti képviselőket. A német etnikumot minden, a nemzetközi jog által meghatározott kiváltság megilleti, és amint e kisebbség vezetője kijelentette, ők is pozitívan és konstruktívan viszonyulnak a lengyel államhoz, és szerencsére ezt a nézetet a Német Szövetségi Köztársaság kormánya is támogatja.

Nem hinném, hogy itt további gondok keletkezzenek. Létezik egy német kisebbség, jogokat kíván, ezeket meg is kapja, és ugyanúgy él a továbbiakban Lengyelországban, mint ahogy Nyugat-Európában élnek a kisebbségek.

Stéphane Rosière

És itt egy rendkívül fontos dolgot szeretnék kiemelni. E három ország, bár földrajzilag Közép-Európa része, kultúráját illetően valójában Nyugat-Európához tartozik. Ha különbséget akarunk tenni - és sok történész, szakértő és filozófus megteszi -, akkor két nagy civilizációt kell megkülönböztetnünk Európában: azt, amelynek gyökerei Rómába nyúlnak, és azt, amelynek bölcsője Bizánc. Európa „két tüdeje” ez, ahogyan II. János Pál pápa mondta. Nem létezik külön közép-európai kultúra vagy civilizáció.

Nyugat-Európához tartozunk, közvetkezésképpen e három ország az Európai Gazdasági Közösség részé-

Jerzy Lukaszewski

vé kíván válni. Reálisan látjuk, hogy sem gazdaságilag, sem intézményi vagy jogi szinten nem állunk még készen, hogy az idén vagy a jövő évben csatlakozhassunk az Európai Közösséghez, de őszintén reméljük, hogy az 1991 decemberében aláírt társulási egyezmények már egy állomást jelentenek a teljes integráció felé vezető úton.

Sokszor leegyszerűsítve teszik fel a kérdést: maradjon-e tizenkettő közössége, vagy alakuljon egy negyven vagy harmincöt tagot számláló közösség, mely a régi Népszövetség szerepére kényszerülne, vagyis valójában nem sokat számítana. Úgy gondolom, sokkal pragmatikusabb megközelítésre van szükség. Egyszerűen meg kell

Jaroslav Sedivý

kérdezni az érdeklődő országokat: hajlandók-e elfogadni a közösségbeli feltételeket, akarnak-e csatlakozni a többi országhoz a közösség célkitűzéseinek elérése érdekében, elfogadják-e a közösség célját.

Úgy gondolom, hogy e háromszög országai, melyek, remélem, egy napon, még a század vége előtt az Európai Gazdasági Közösség tagjaivá válnak, nem hátráltató vagy bonyolító tényezők lesznek, hanem általuk a közösség friss vért és új támasz nyer célkitűzéseinek megvalósításához.

Jaroslav Sedivý: Csehszlovákiában és Lengyelországban - sajnos a magyar helyzetet nem ismerem elég jól, de Magyarország előbbre járt e két országhoz képest - először az európai időszakát éltük át.

A második szakasz, amelyben most is élünk, a problémák időszaka. A gondok mindenhol felütöttek a fejüket: a gazdasági kérdésekben, az új politikai rendszer kialakításában, új piacok keresésében, hiszen a keletre és főként a Szovjetunióba irányuló exportunk összeomlott, kérdéses a cseh-szlovák föderáció fenntartása. Felszámoltunk egy biztonsági rendszert, újat azonban még nem dolgoztunk ki.

Egy évvel ezelőtt javasoltuk az európai biztonsági tanács létrehozását, 34-35 ország részvételével. Úgy gondoltuk, hogy ez kiindulási alapul szolgálhat az európai biztonság kérdésének elemzéséhez, megvitatásához, és egy lehetséges konfliktus megelőzéséhez.

nem teszi lehetővé, hogy gyorsan döntsünk, így hát tárgyalásokat kezdtünk a NATO-val.

Mint ahogy erről már szó esett, köztársasági elnökünk Cseh-Szlovákia társult státuszának létrehozását javasolta a NATO-nak. Pontosabban, elnökünk tárgyalásai inkább a szondázást célozták. A kapott válasz pedig inkább elutasító volt. A római értekezleten azt az ajánlatot kaptuk, hogy vegyünk részt a NATO együttműködési tanácsában. Ebbe a tanácsba nemcsak Csehszlovákiát, Lengyelországot vagy Magyarországot hívták meg, hanem a volt szovjet blokk szinte minden országát. Így többek között a volt Szovjetunió nukleáris köztár-

*A párizsi Magyar Intézet
kajtermében*

ba. Így tehát majdnem ugyanazt a választ kaptunk, mint a NATO-tól.

Hogyan tovább? Természetesen keressük az együttműködést Németországtól keletre is, de mindez egyelőre még gondolati, elméleti síkon mozog.

Számunkra az a fontos, hogy tartozzunk valahová, a szövetségi biztosság valamely megnyilvánulásához. Hiszen országunk lakosságát is érdekli: hol állunk most, kihez tartozunk, ki garantálja biztonságunkat?

Szávai János: Mivel Sedivy úr egy kissé borulató volt, én hadd nyilatkozzam egy kicsit optimistábban. Egyébként ahogy bevezetőjében Stéphane Rosière is elmondta, napjainkban kevesebben vannak az optimisták, mint egy vagy két évvel ezelőtt. Én nem értek egyet ezzel az elemzés-

Talán önök is tudják, hogy e csehszlovák javaslat nyomán múlt év novemberében három bizottság jött létre. Egy bizottság a konfliktusmegelőzésre Bécsben, egy másik a politikai kérdések rendezésére Prágában, és egy harmadik a demokratikus választásokért Prágában. De ez csupán a kezdet, az előrehaladás viszont túl lassú, és valami akadályozza is egy működőképes rendszer kiépítését. A konszenzus elve

saságait is. Azonban mit kezdhet ez a tanács a nukleáris hatalmakkal?

Kapcsolatba léptünk tehát a Nyugat-Európai Unióval. Robert Pontillon, a közgyűlés elnöke úgy vélte, van esélye e három ország csatlakozásának. Callon főtitkár úr, a szervezet képviselője viszont úgy nyilatkozott, hogy ez lehetetlen, a társult státusz nem valósítható meg, csak politikai kapcsolatok vagy viták jöhetnek szó-

sel. Hogy cseh írótól, Milan Kunderától idézzek ez alkalommal, nagyon jól emlékszem, hogy amikor 1982-ben vagy 83-ban egy Közép-Európáról szóló esszéjében azt olvastam, hogy az Európát ketté választó vasfüggöny örökre leereszkedett közénk, milyen dühös lettem, és azt mondtam, nem, ez még nem végleges! És szerencsére nem neki lett igaza, hanem az optimistáknak.

Úgy gondolom, napjainkban sem a pesszimistáknak van igazuk. Franciaországban és Nyugat-Európában sokat beszélnek balkanizálódásról, széthullásról, dezintegrációról, pedig a három ország közötti együttműködés világosan mutatja, hogy igazából éppen ellentétes folyamat játszódik le, a kooperáció és az integráció folyamata.

Lukaszewski úr beszélt az együttműködés történelmi háttéréről. Hozzá tehetnénk még azt, hogy ha e három ország stabil zónává vált Európában, ez annak köszönhető, hogy az átmenet békésen és nem erőszakos módon zajlott le, és ez jelentősen megkülönböztet néhány szomszédunktól.

Beszélnünk kell néhány szót a nemzetiségi kérdéstről is. Nyugat-Európában és Észak-Európában is sikeresen oldották meg ezeket a rendkívül kényes problémákat, mert ezek az országok demokratikusak. Magyarország és Cseh-Szlovákia között léteznek nézetkülönbségek, melyekről már folynak és folytatódni is fognak a tárgyalások, hogy megtaláljuk ezekre a gondokra megoldást. De lehetséges volna-e egy más hullámhosszon mozgó, más nyelvet beszélő, nem demokratikus országgal tárgyalni?

Hogyan is kezdődött hát ez az együttműködés? Egyszerre spontán és demokratikus módon, és éppen ez különböztet meg bennünket más közösségektől. Rosière úr felelevenítette e három ország három találkozáját. Úgy vélem, hogy az első, pozsonyi találkozó nem tekinthető még igazinak, hiszen számunkra kedvezőtlen időben, 1990. április 9-én került megrendezésre, vagyis mindössze egy nappal az első magyar szabad választásokat követően. Létrejött egy másik találkozó is itt, Párizsban. Az EBEÉ kongresszusa idején, 1990 novemberében Sedivy úr és jómagam is jelen voltunk ezen az improvizált és spontán találkozón, amely a Kléber sugárúton zajlott, Havel elnök, Mazowiecki és Antall miniszterelnökök és kíséretük között. A végrehajtó hatalom három vezetője ekkor állapodott meg a visegrádi és krakkói találkozóban.

Egy pillanatra visszatérnék a kisebbségek problémájára. Emlékeztetnék arra, hogy a demokrácia mindekelőtt parlamenti rendszer, de egyben olyan rendszer is, amelyben a helyhatóságok, városok, megyék és régiók többé-kevésbé autonómmá válnak. Magyarországon már megvol-

tak a helyhatósági választások, és mint tudják, ezeken az ellenzéki pártok arattak sikereket. Úgy gondolom, hosszú távon ez nagyon kedvező, mert így ezek a pártok is felelősséget kapnak. Ha megoldást szeretnénk találni a magyar kisebbségek helyzetére Romániában vagy Szerbiában, úgy vélem, ebben az irányban kell haladnunk, szabad helyhatósági választások szervezésével, olyan törvényekkel, amelyek elég hatalmat és termé-

1992. február 12-én a „visegrádi hármak” párizsi nagykövetei közös sajtó reggelit tartottak, melyről a másnapi francia lapok bő tudósítást adtak

Le Monde

Une réunion d'ambassadeurs à Paris

La Pologne la Tchecoslovaquie et la Hongrie contre la «balkanisation» de l'Europe centrale

Ce n'était, certes, qu'un petit-déjeuner de presse mais le symbole était suffisamment parlant. Tenant,

LE QUOTIDIEN DE PARIS

L'Europe centrale veut exorciser la balkanisation

Varsovie, Prague et Budapest veulent désormais parler d'une seule voix. Lors d'une première conférence de presse commune, hier

miser les échanges entre les trois pays touchés, de manière inégale, par la disparition du COMECON et l'effondrement du marché ex-so-

LA CROIX L'ÉVÈNEMENT

L'Europe des trois

■ La balkanisation, la désintégration, la guerre, ne sont ni une fatalité ni le lot commun des pays ex-communistes. C'est en substance ce qu'ont tenu à dire ensemble les ambassadeurs de Hongrie, Pologne et Tchecoslo-

velle « Petite Entente ». Si tel était le cas, on nous demanderait aussitôt « contre qui? », expliquait J. Sedivy.

Ils tiennent à conserver chacun leur spécificité, tout en s'appuyant sur leurs liens histori-

szetesen pénzt is adnak az önkormányzatoknak vagy a régióknak, és akkor kicsírázhatna a népek közti együttműködés és béke.

Daniel Vernet: Az első, nagyon általános megjegyzésem Rosière úr felszólalásához kapcsolódik. Az, hogy Európa ismét egységes, általánosan és globálisan kifejezve természetesen igaz, és ez megelégedésre ad okot. De nem kell túlságosan borúlátónak lennünk, hogy elismerjük: ez az egymásratalálás legalábbis zilált körülmények között ment végbe.

Második megjegyzésem a ma Közép-Európában tapasztalható stratégiai üre vonatkozik. A probléma jóval általánosabb, semhogy egyszerűen stratégiai vagy katonai kérdés volna. Beszélhetünk itt intézményes és gazdasági vagy akár kulturális úrról, hiszen a kommunista rendszerek szinte kiszípolyozták, feldúlták azokat az országokat, melyeken uralkodtak.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet, ahogy már a neve is mutatja, volna az a szervezet, amely helyet adhatna az európai biztonsági problémák megvitatásának. Ez az intézmény azonban nincs abban a helyzetben, hogy megfeleljen a tagországok elvárásainak és a saját küldetésének. Hogy miért? Érzésem szerint két okból: egyrészt az EBEÉ-t még akkor hívták életre, amikor a két blokk között felmerülő biztonsági problémák megvitatására kellett fórumot találni. Másrészt, mint ahogy Sevidy nagykövet úr is említette, ma Európában a konfliktusforrások számosak, rendkívül összetettek és kiterjedtek. A két blokk közötti összeütközésen és a stratégiai erőviszonyokon alapuló érvek nem alkalmazhatóak a mai európai, és különösen nem a közép-európai helyzetre. Új mechanizmusokat kell tehát találni, és itt kezdődnek a nehézségek.

A közép-európai országok és köztük a jelenlevők a NATO-ban vagy a NATO segítségével kétségtelenül találhatnának garanciát egy külső támadás esetén. Ahogy azonban már az előbbieken is említettük, a külső agresszió nem az egyetlen probléma, nem az egyetlen veszély, amely Európa biztonságát fenyegeti.

Vegyük példaképpen Jugoszláviát. Nehezen elképzelhető, hogy a NATO miképpen lenne képes egy olyan megoldást találni, amely helyreállítaná a békét Jugoszláviában. Hogy az

Európai Közösség, a tizenkettek Európája hatékonyabb segítséget tud nyújtani, az a másik nyitott kérdés. Miért nem tudja vajon az Európai Közösség bizonyos közép-európai országok elvárásait kielégíteni? Ennek két oka is van. Az első magyarázat az, hogy az EK elsősorban saját problémáira koncentrál. A második pedig, hogy azokra a veszélyekre, nehézségekre, amelyekkel általában Európának és főként Közép-Európának szembe kell néznie, nem alkalmazhatók a hagyományos érvelési, reagálási formák, legalábbis azok semmiképpen nem, amelyek 1945 vagy 1949 óta léteznek. Ujakat kell tehát találnunk, ez a feladat azonban még előttünk áll.

Hans Stark: Forradalma nyomán a három közép-európai ország hármassá összeomlásra ért át. Felborult a belpolitikai élet, a gazdasági rendszer a KGST megszűnésével, és a biztonsági rend a Varsói Szerződés eltörlésével. E háromszoros összeomlás természetesen háromszoros bizonytalansággal is jár. A politikai szintű határozatlanság a kisebb baj.

Magyarországon már 1989-ben kialakult a többpártrendszer, amely különösen szilárdnak mutatkozik, de amellyel szemben a lakosság teljesen meglepő módon bizalmatlan. Úgy hiszem, Magyarország a szavazástól való tartózkodás bajnoka.

Csehszlovákiában valamivel később alakult ki az új pártrendszer. Itt azonban az jelent hatalmas problémát, hogy cseheknek és szlovákoknak különbözőek a pártjaik. Nem létezik összecssehszlovákiai párt.

Végül Lengyelországnak a maga huszonkilenc pártja közt kell rendet teremtenie egyetlen parlamenten belül.

Másfelől viszont Kelet-Közép-Európa hatalmas előnnyel rendelkezik kelet-európai szomszédaihoz képest, a demokrácia létét immár senki sem vonja kétségbe, és nem létezik az a kettősség, ami Bulgáriára és Romániára jellemző, ahol egy félig-meddig kommunista párt van hatalmon.

Ennyit a politikai bizonytalanságról. Ami a biztonság kérdését illeti, azt hiszem, körbejártuk a problémát. Valójában a harmadik bizonytalansági faktor, a gazdasági rendszer összeomlása a legfontosabb tényező. A Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok megszűnése, a KGST felbomlása a kiindulópontja annak a válságnak, amelyet e három közép-euró-

pai ország ma átél. Nyugat-Európával pedig még nem alakult ki tartós kapcsolatuk.

Magam is úgy gondolom, hogy az Európai Közösség felé való orientálódásuk jogos, sőt az EK számára kifejezetten hasznos. Az Európai Közösség mindhárom bizonytalansági tényezőre kedvező hatást gyakorolna.

Ki lesz azonban az, aki igent mond az EK-ba való belépésre, és ki határozza meg, hogy a belépés mikor, hogyan és milyen ritmusban történjék?

Németország pozitív álláspontot képvisel: „igen és minél gyorsabban”. Ez nem azt jelenti, hogy azonnal, hanem a lehetőségekhez képest gyorsan, ami meglehetősen kétértelmű álláspont.

Ami Franciaország hozzáállását illeti, nem hinném, hogy önzérről vagy érdektelenségről lenne szó. Franciaország elsősorban a belső kohézió megerősítésére törekszik, és ezt e három közép-európai országnak számításba kell vennie. Az Európai Gazdasági Közösség nemcsak azért alakult meg, hogy a gazdag és az erre büszke országok klubját létrehozza, hanem válsákként a német kérdésre is. Azért, hogy Németországot egy közösségen belül lehorgonyozza, oly módon, hogy a szomszéd országok ne tarthassanak többé ettől az óriástól, amely az egyesülést követően (80 millió lakos) még hatalmasabbá vált. Ezt meg kell emésztetni. Talán ezért is van igaza Franciaországnak, ha a belső integrációt tekinti elsődlegesnek a német kérdés megoldása érdekében, amely nemcsak Nyugat-Európának, hanem Kelet-Európának is gondot okozhat.

A közép-európai országok és a többi jelentkező feladata most várakozni, és gazdasági rendszerüket az EK-éhoz igazítani. Addig is előttünk áll ez a háromoldalú együttműködés amelyről ma beszéltünk, és amelyet tovább kell fejleszteni. Gyakran az az érzésünk, hogy a visegrádi vagy most már krakkói kooperáció inkább az Európai Közösségbe való belépést szolgálja. Pedig önmagában is célnak tekinthető. Fel kell készíteni e három országot nemzeti szuverenitásuk bizonyos mértékű feladására, és a valóban mély együttműködésre. Számukra jóval nehezebb lesz az integráció, mint Spanyolország vagy Portugália számára, hiszen ez utóbbiak még akkor csatlakoztak a Közösséghez, amikor az integráció jóval alacsonyabb szinten állt és a szuverenitásból még sokkal kevesebbet kellett feladni. ■

MI, EURÓPAIAK

Václav Havel

A POLITIKUS LEGYEN SZEMÉLY, VALAKI...

Sok évig, sőt évtizedig a Nyugat a kommunista világgal szemben határozódott meg. Mint közös ellenség, közös fenyegetés a kommunista világ tartotta össze a Nyugatot politikailag és a biztonsági szerződések passzusában. Akarata ellenére arra sarkallt, hogy a Nyugat erősítse, finomítsa, fejlessze kipróbált elveit és eljárásait, a civil társadalmat, parlamenti demokráciát, piacgazdaságot, a polgári és emberi jogok eszméjét. A kommunista totalitarizmus sötét, fenyegető és expanzionista világával szembenézve a Nyugatnak állandóan bizonyítania kellett elkötelezettségét a szabadság, az igazság, a demokrácia, a növekvő együttműködés és prosperitás mellett. Szóval a kommunista világ hozzájárult a Nyugat önmeghatározásához.

Ez az önmeghatározás azonban nem volt egészen egyértelmű. Volt benne valami éberséget elaltató. Sok jó dolog megtételére ösztönzött, de ugyanakkor a nyugati politikával elfogadtatott bizonyos akaratlan sztereotípiákat, engedte eluralkodni azt az érzést, hogy a Nyugat saját státusa vitán fölüli áll. A totalitárius rezsimek időt és történelmet megsemmisítő gyakorlata megfertőzte a Nyugatot is. A Nyugat túlságosan hozzászokott a világ kétpólusú felosztásához, a hatalmon és ideológián alapuló tömbök elkülönüléséhez. Túlságosan meg-

szokta a hidegháborús status quót, a nukleáris békét, a dolgok megállapodottnak látszó rendjét.

Amikor a nyolcvanas évtized a kilencvenesbe fordult, az egész második világ az ismeretes módon felrobant, és fejveszeten magába roskadt. Helyén hirtelen kráter nyílt a csodálkozó világ szeme láttára, s most lávaként ömlenek belőle a posztkommunista meglepetések. Közéjük elegendő ott van a rég elfelejtett történelem, e visszatérő kísértet, magával hozva ezer meg ezer gazdasági, etikai, etnikai, területi, kulturális és politikai problémát, amely egymás után bújik elő a totalitárius sivárság felszínéről, ahol eddig észrevétlenül meglapult.

Ez a robbanás ugyanúgy megrázta a Nyugatot, mint a Keletet. A nyugati politikacsínálást úgyszólván sokkos állapotba hozta. Naponta látjuk, milyen nehezebbre esik a Nyugatnak, hogy meg tudjon felelni az új valóságnak, igazodni tudjon hozzá, elszakadva megállapodott szokásaitól. A Nyugat érzi, hogy minden megváltozott, de nem tudja pontosan, mihez kezdjen ezek után. Már nosztalgikus sóhajokat is hallani, hogy azelőtt a világot könnyebb volt megérteni. Mi a teendő, kérdik Nyugaton, ezekkel az új államokkal, amelyek sorra töredeznek le a régi, a Helsinkiben, Jaltában és Versailles-ban kovácsolt rendszerről? Hogyan kezeljük a

centralizált gazdaságok csódtömegét, a fenyegető gazdasági és szociális válságokat? Mit tegyünk a meglévő és lehetséges regionális konfliktusokkal, az etnikai szenvedélyek és gyűlöletek kitöréseivel? Hogyan birkózunk meg a mindebből előálló és oly nehezen előrelátható geopolitikai változásokkal?

A Nyugat nemcsak a Keletnek ezektől a rengéseitől zavarodott össze, de egy kicsit mintha maga is megrendülne, korábbi bizonyosságainak eresztékei mintha lazulni kezdenének. Sokáig szunnyadó geopolitikai érdekek, ellentétek és ambíciók széles köre éled most föl. Sokáig megkérdőjelezhetetlen szövetségek iránt ébred most kétség, mert az őket egykor összehozó nyomás hirtelen eltűnik. Múltba temetett különérdekek bukkannak föl egyszeriben, s csapnak össze egymással. Itt-ott kísértés támad, hogy a megosztott világ végét új megosztások érdekében használják ki.

Szóval a kommunizmus vége mindannyiunkat meglepetésként ért.

De ma már ezt többé kevésbé mindannyian tudjuk és értjük. Engedelmmükkel ezeknek az eseményeknek egy másik oldaláról szólnék, egy kevésbé látható, de annál mélyebb és lényegesebb vonatkozásáról. Ez a vonatkozás, amennyire tudom, még nem került ki a címlapokra.

A kommunizmus vége mindenekelőtt és legfőképpen üzenet az em-

A Cseh és Szlovák Köztársaság elnökének beszéde a világ gazdasági fórumon Davosban, 1992. február 4-én

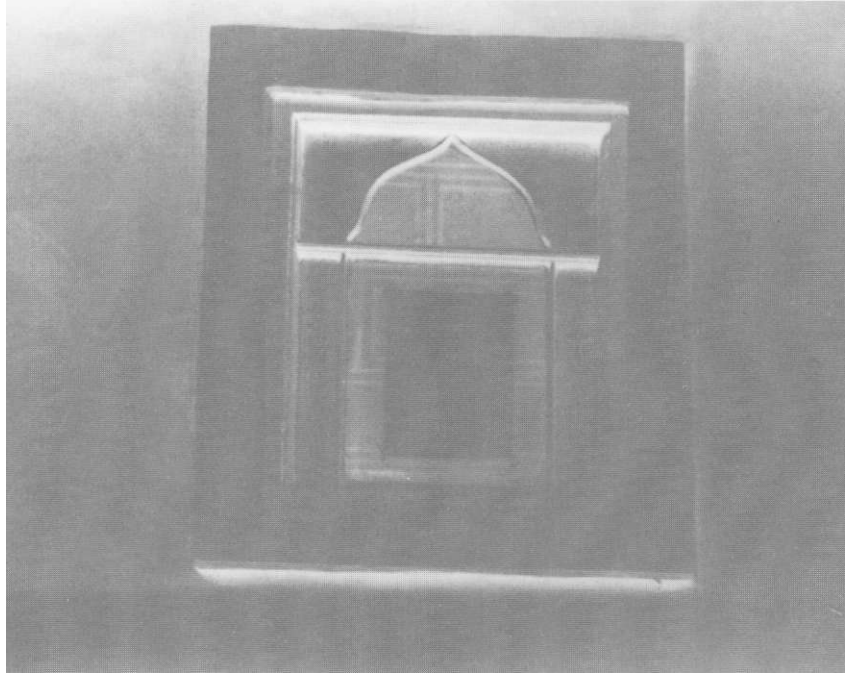
beri nemnek. Ezt az üzenetet még nem betűztük ki, még nem fogtuk föl egészen.

Legmélyebb értelmében a kommunizmus vége, úgy hiszem, lezárta az emberi történelem egy nagy korszakát. Lezárta nemcsak a XIX. és XX. századot, hanem az egész modern kort.

A modern korszakot az a különböző formában kifejeződő, egyre erősödő hit hatotta át, hogy a világ - és maga a Lét - minden ízében kiismerhető rendszer; ezt a rendszert véges számú univerzális törvény kormányozza, melyet az ember képes megragadni, és a maga javára irányítani. Ezt a kort - mely kezdődött a reneszánszsal, s haladt a felvilágosodástól a szocializmus felé, a pozitívizmustól a szcientizmus, az ipari forradalomtól az információs forradalom felé - a racionális, megismerő gondolkodás gyors előrelépései jellemezték. Ezek pedig megnövesztették azt a büszke hitet, hogy az ember, minden létező koronája képes minden létezőt leírni, megmagyarázni, uralma alá vetni, és birtokába tudja keríteni az egyetlen igazságot a világról. Oly kor volt ez, melyben az elszemélytelenedett objektivitás kultusza uralkodott. Oly kor, amelyben halmozták az objektív tudást, hogy kiaknázzák technológiailag; amelyben hittek a tudományos módszertől olajozott automatikus haladásban. A rendszerek, intézmények, mechanizmusok és statisztikai átlagok kora volt ez. Az ideológiák, doktrínák, világmagyarázatok kora, oly kor, melyben a cél az volt, hogy univerzális törvényt találjanak a világra, s ezáltal egy minden zárat nyitó kulcsot a világ prosperálásához.

Akommunizmus ennek az iránynak volt az eltorzult véglete. Kísérlet, hogy a tudományos igazság mezében tetszelgő néhány tétel alapján az egész életet egyetlen egységes modell szerint szervezzék meg, s vessék alá a központi tervezés és irányítás hatalmának, nem törődve azzal, hogy maga az élet akarja-e ezt vagy sem.

A kommunizmus bukása szemünkben annak a jele, hogy végválságához ért a modern gondolkodás, mely azon az előföltevésen nyugodott, hogy a világ objektíven megismerhető, s az így szerzett tudás korlátlanul általánosítható. Ez a kor megteremtette az első globális vagy planetáris technikai civilizációt, de most lehetőségei

(Fotó: Déri Miklós)

nek határához érkezett, ahhoz a ponthoz, ami után a szakadék következik. Úgy gondolom, a kommunizmus vége komoly intés az egész emberiségnek. Jelzés, hogy az öntelt, abszolút ész kora a végét járja, s éppen ideje levonni a következtetéseket.

A kommunizmusra nem katonai erő mért vereséget, hanem az élet, az emberi szellem, a lelkiismeret, a lét és az ember ellenállása a manipulációval szemben. A szín, az autenticitás, a változatokkal teli történelem és az emberi egyéniség mért rá vereséget azzal, hogy fellázadt az egyensúlytalan ideológia kényszerzubbonya ellen.

Ez a hatalmas jelzés, az emberi nemnek szóló roppant üzenet a tizenkettedik órában érkezett.

Mindannyian tudjuk, hogy civilizációnk veszélyben van. A népesség-robbanás és az üvegház-effektus, az ózonlyukak és az AIDS, a nukleáris terrorizmus réme, a gazdag Észak és a szegény Dél között drámai módon szélesedő szakadék, az éhínség veszélye, a bioszféra és az ásványi tartalékok kimerülése, a kereskedelmi televíziós kultúra terjeszkedése és a helyi háborúk mind erősebb fenyegetése - mindez, társulva ezer más bajjal, súlyosan veszélyezteti az emberiséget.

A nagy paradoxon az, hogy az ember - ez a nagy információgyűjtő - mindennek tudatában van, mégis tö-

keletesen képtelen kezelni a bajt. A hagyományos tudomány a rá jellemző hűvösséggel leírja, mi módon pusztíthatjuk el magunkat, de arra nézve nem ajánl valóban hatékony és használható utasításokat, hogy mi módon hárríthatjuk el a ránk leselkedő veszélyeket. Túl sok az, amit tudni kellene; az információ átláthatatlan vagy gyengén szervezett; ezeket a folyamatokat már nem vagyunk képesek teljesen felfogni és megérteni, nem hogy visszatartani vagy megállítani. A modern ember, a személytelen észre büszkén, óriás szellemet eresztett ki a palackból, s most személytelen kétségbeeséssel tapasztalja, hogy képtelen visszazárni oda.

Képtelenek vagyunk, mert nem tudjuk átlépni saját árnyékunkat. Amit elszabadítottunk, azt ugyanazokkal az eszközökkel próbáljuk megfékezni, amelyekkel egykor elszabadítottuk. Új tudományos recepteket keresünk, új ideológiákat, új irányítási rendszereket, új intézményeket és eszközöket. A technológia végzetes következményeit úgy kezeljük, mintha azok technikai üzemzavarok volnának, és kijavításukhoz elégséges volna maga a technológia. Objektív kiutat keresünk az objektívizmus válságából.

Mindez azt látszik sugallani, hogy ez nem a járható út. A hagyományos modern valóságfelfogásnál maradván nem fabrikálhatunk olyan rendszert, mely kiküszöbölné az előző rendszerek minden katasztrofális következményét. Nem fedezhetünk fel olyan

(Fotó: Déri Miklós)

törvényt vagy elméletet, melynek technikai alkalmazása kiküszöbölne a korábbi törvények és elméletek technikai alkalmazásának minden katasztrofális következményét.

Másra van szükség, valami többre. A világhoz való viszonyunkat kell gyökeresen megváltoztatni. Fel kell adnunk azt az öntelt hitet, hogy a világ mindössze megfejtendő rejtvény, gépezet, melynek csak fel kell fedezni a használati utasítását; információkészlet, amelyet csak be kell táplálni a komputerbe, s az előbb-utóbb kiköpi az univerzális megoldást.

Mélyeséges meggyőződés, hogy ki kell hozni a magánhóbortok köréből az olyan erőket, mint a világ egyszeri és megismételhetetlen tapasztalat, az elemi igazságérzet, a más szemével látni tudás, a transzcendentális felelősségérzet, az archetipikus bölcsesség, a jóízűség, bátorság, együttérzés, a hit abban, hogy helyük van a részleges megoldásoknak, amelyek nem mindjárt az egyetemes megváltást veszik célba. Vissza kell állítani jogaikba ezeket az erőket. A dolgoknak megint meg kell adni az esélyt, hogy a maguk valójában mutatkozzanak, a maguk egyéniségében tűnjenek föl. Lássuk meg a világ pluralitását, ne próbáljunk mindent egy közös egyenletre visszavezetni. Inkább érteni próbáljunk, mintsem magyarázni. Nem az visz előre, ha univerzális rendszereket építünk, s a belőlük nyert megoldásokat kívülről rávisszük a valóságra, hanem az is, ha a személyes tapasztalaton át törekszünk közzélelődni a valóság szívéhez. Ez a hozzáállás olyan légkörnek kedvez, amelyben kihajt a türelmes szolidaritás, a kölcsönös tisztelet, valódi pluralizmuson és parallelizmuson alapuló egysége a sokféleképpen. Szóval vissza kell állítani jogaiba az emberi egyszerűséget, az emberséges tettet és az emberi szellemet.

A világnak is van, mondhatjuk, szelleme vagy lelke. Csak hogy e szellem vagy lélek több mint kívülről megfogható, objektíválható és mechanikusan összegyűjthető információk együttese. Ám ez nem azt jelenti, hogy nem tudunk hozzáférni. Az emberi szellem, képletesen szólva, ugyanab-

ból az anyagból van, mint a világszellem. Az ember a világnak nemcsak megfigyelője, nézője, elemzője vagy igazgatója. Az ember része is a világnak, és szelleme része a világ szellemének. Csupán a Lét sajátos csomópontjai vagyunk, eleven atomok benne, vagy inkább sejtek, s ha eléggé nyitottak vagyunk magunkra és saját misztériumunkra, megtapasztalhatjuk a világ misztériumát, akaratát, fájdalmát és reményességét is.

A mai világban válságba került az általánosság, az objektivitás és az univerzalitás. Ez a világ nagy feladatot állít a politika elé, amely úgy látom, még mindig technokrata, haszonelvű módon áll hozzá a Léthez, s ennél fogva a politikai hatalomhoz is. Az eredeti, nem próbált, s ezért kockázatos megoldások, megörlődve az objektív elemzés és prognóziskészítés malmában, gyakran elvesztik emberi éhosságukat, s emiatt savakat borsukat. A modern korban teremtett, fejlődött és megőrzött demokráciának sok hagyományos mechanizmusa oly szorosan kötődik az objektivitás kultuszához és a statisztikai átlaghoz, hogy eltörölheti az emberi egyéniséget. Jól látjuk ezt a politikai nyelven, ahol a klisé gyakran kiöli a személyes hangnemet. S ha netán mégis személyes hangot ütnek meg, rendszerint kiszámítottan, és nem a személyes autenticitás kifakadásaként.

Érzésem szerint a politikának előbb-utóbb szembe kell nézni azzal a feladattal, hogy keressen magának új, posztmodern arcot. A politikus legyen személy, valaki, aki nemcsak a világ tudományos megjelenítésében és elemzésében bíz, hanem magában a világban is. Ne csak a szociológiai statisztikákban bizzon, bizzon az emberekben is. Ne csak a valóság objektív interpretációjának higgyen, hanem higgyen saját lelkében is; ne csak felvett ideológiákban bizzon, hanem saját gondolataiban, ne csak a reggelente asztalára tett összefoglaló jelentéseknek adjon hitelt, hanem érzéseinek is. Lélek, egyéni szellemiség, intuitív meglátás, a magunk vállalása, az, hogy legyen merszünk végigjárni a lelkiismeretünk mutatta utat; hogy hajtsunk fejet a Lét titokzatos rendje előtt, bizzunk természetes útmutatásában, és mindenképp bizzunk saját szubjektivitásunkban,

mely valahol összekapcsol bennünket a világ szubjektivitásával - szerintem a jövő politikusának ezeket a minőségeket kell kiművelnie.

A politikát mintegy „belülről” nézve csak megerősödött a véleményem, hogy a mai világ - drámai vátozásával és az önpusztítás elkerülésének elrendelésével - nagy feladatot állít a politikus elé. Nem arról van szó, hogy egyszerűen új módozatokat kell találnunk a társadalom, a gazdaság és egyáltalán a világ igazgatására. Hanem arról, hogy alapvetően változtatni kell magatartásunkon. S ki járjon elől, ha nem a politikus? Az ő megváltozott viszonya a világhoz, önmagához, az ő felelőssége pedig valódi változásokat érlelhet a rendszerekben és az intézményekben.

Bizonyára hallottak a „pillangóhatásról”. Azt a hitet fejezi ki, hogy a világban létezik egy titokzatos és mindent magába ölelő összefüggés, így aztán elég lehet egy pillangó szárnyának halk, szinte észrevehetetlen lebbenése a világ egyik pontján, hogy sok ezer mérföldre onnan hatalmas tájfun törjön ki.

Úgy gondolom, hinnünk kell, hogy a politikában érvényesül ez a hatás. Nem indulhatunk ki abból, hogy parányi, de igazán egyéni mindennapos cselekedeteinknek nincsenek következményei, csak mert látványosan nem oldják meg korunk ropant problémáit.

Ez eleve nihilista nézet, kifejezője annak az öntelt, modern racionalitásnak, mely abban a hitben él, hogy ismeri a világ működését.

Pedig mit tudunk róla valójában?

Modhatjuk-e, hogy két bankár és a walesi herceg ma esti vacsoraközi véletlen csevegése nem hullajt olyan magot, melyből egy nap szépséges virág hajt ki, az egész világ gyönyörűségére?

A globális civilizáció világában csak azoknak kell kétségbeesniük, akik valami technikai trükkel akarják megmenteni a civilizációt. De akik kellő szerénységgel hisznek saját emberi Létük titokzatos erejében, amely közvetít köztük és a világ Létének titokzatos ereje között, azoknak nincs okuk a kétségbeesésre.

Farkas János László fordítása

KIK VAGYUNK MI, EURÓPAIAK?

Jellemzőnek tartom, hogy mi, európaiak, amikor a változó világról, az abban elfoglalt helyünkről beszélünk, akkor is a régi kérdésünket kérdezzük: kik is vagyunk mi volta-képpen?

Identitásunk kérdése elsősorban azért foglalkoztat bennünket, mert ha valakik, mi tudjuk, hogy nem autochton kultúra az európai. Ami e kontinensen meggyökerezett, behozatali termék volt, javarészt a Közel-Keletről, a világ legnagyobb vallásexportörétől származik. Itt azután tovább alakult, sajátos vonásokat hozott, melyek csak nálunk honosak.

Ígyjött létre a keresztény Európa, de még előbb a görög és a latin kultúra is, amely európai identitásunk alapvető eleme. Istennek hála, ehhez a barbárok is hozzá tették a magukét - egy részük úgy vált európaivá, hogy mi, magyarok szorítottuk őket beljebb, míg magunk is meg nem vetettük a lábunkat ezen a tájon.

S miután a különféle hozott anyagokból összeállt az európai kereszténység, s földrészünk megélte java középkorát, megjelent a színen a reneszánsz ember. Az az európai, aki immár a legjellegzetesebb idevalósi módon firtatni kezdi, ki is ő volta-képpen. S már-már azt hitte, tudja a választ, amikor a reformáció korában széthasadni látszott a kérdés közös alapja, közös háttere. Ebben a nagy megosztásban azonban kiforrott egy új embertípus: az autonóm ember.

Európának, e készséges importörnek ettől fogva ez az emberfajta fő exportcikkévé vált. Hiszen végsősoron az Egyesült Államok is európai exporttermék.

Ennek az embertípusnak a műve a francia forradalom és az első ipari forradalom. E kor európai embere találta föl az emberi jogokat. Nem mintha az emberi jogok fogalma ne élt volna mindig is mélyen az európai ember gondolatvilágában, de éles megfogalmazására és kinyilatkoztatására ekkor került sor. Ezzel Európa létrehozta a XIX. és XX.

század legerősebb ragasztóanyagát. Oly hatalmasat, hogy a világfalut is együtt tudja tartani, az atlanti partokon kívül magához vonva Ázsiát és a csendes-óceáni térséget is.

Mert most, amikor az európai jellemvonások világkincse - vagy tömegtermékké - válnak, már nem elég Európáról beszélni. De ha ennek az eredménynek a belső lendítő ereje, létrehozó energiája érdekel, s megkérdem magam, mi a közös vonásuk azoknak az egymástól nagyon is eltérő embertípusoknak, amelyekből összeáll az európai ember speciese, akkor egyet emelnék ki: kérdező emberek mind. Ebben vagyunk a leginkább európaiak, s nem abban, hogy mindenre kész válaszunk volna.

Merem állítani, hogy az európai ember, aki a professzionális filozófiát kitalálta, sok minden volt, de bölcs az nem. Állandóan piszkálta a kérdést, hogy ki is ő, mint ahogy a természethez és az őt körülvevő emberi világhoz való viszonyában sem tudott soha nyugvásra jutni. Nem úgy, mint a keleti ember, aki belesimult a természetbe, egy volt a világgal.

Az európai ember azt hitte, hogy ezt a világot meg tudja változtatni. Nem önmagát akarta hozzáfőmálni a világhoz, hanem a világot a maga képére alakítani. Mi készítette rá, hogy ezt higgye? Gondolom, részben az éghajlatunk. Szakadatlanul meg kellett harcolnia a természettel a betevő falatért. És szakadatlanul meg kellett harcolnia önmagával, mivel Európa sok kis népből áll.

Az egyesülés és szétválás erői, mint a világban mindenütt, Európában is egyszerre hatottak. De úgy érzem, Európában a szétválás erői voltak az erősebbek és kristályosítottabbak. Most úgy tetszik, az egyesülés erői felül tudnak kerekedni a szétváláséin. Ennek nem mond el lent az sem, hogy a magunk területén, a földrész keleti felében épp a széthúzás látszik felütni a fejét. Alighanem a történelmi megkésett-ség ennek az oka. De az egység

csak akkor érdemi meg az „európai” jelzőt, ha nem a különbségek elkenésén vagy elnyomásán alapul, hanem a kifejezett különbségeken.

Európa tehát mindig a népek európája volt, s valószínűleg az is marad. De hozzátehetjük: a régiók Európája is. A mostani egyesülés is minden bizonnyal a régiókon keresztül, régióként valósul meg.

Épp a mi időnk a tanúja annak a folyamatnak, hogy Európa déli, mediterrán határterületei teljesen felzárkóznak a nyugati és északi térségekhez, az újkori európai fejlődés klasszikus területeihez. S én, a közép-európai, most abban bízom, hogy a mi régióink van soron a felzárkózásban. Sőt, az a benyomásom, nagyon kellene igyekeznünk, hogy elrontsuk ezt az esélyt - nem mintha a beváltásához elég volna ölbe tett kézzel várunk. És erősen bízom abban is, hogy tőlünk keletre sem lesznek másodrendű országok, mert Európa nem Európa, ha bárkit is kizár magából.

Hiszen az európaiságot mindig az jellemezte, hogy befogad és hasonít. Ebben a felismerésben gyökerezik rendíthetetlen optimizmusom. Amikor Európa a maga jellegét az egész világra exportálja, talán abban a hiszemben teszi, hogy az egész világot Európává változtatja. Kultúránk természete a biztosíték rá, hogy ne így legyen. Mert a létrejövő világfa-lu már nem Európa lesz. Miközben Európa magához hasonítja világot, maga is hasonulni fog hozzá, belsőleg világgá tágul. És akkor már nem azt kell kérdezni, mi is Európa, szemben a világ többi részével, hanem azt: mi a világ? És ha minden jól megy, kérdezni sem kell már, olyan természetes lesz, hogy egy a világ. Csak azért aggódom, hogy én ezt már nem fogom megérni, s miután nem is bízom benne, hogy megérem, minden jogom megvan rá, hogy optimista legyek.

A Magyar Köztársaság elnökének előadása elhangzott 1991. szeptember 23-án, az ENSZ-egyetem megnyitóján, a magyarországi Velencén

SZIBÉRIAI TALÁLKOZÁSOK

Valamikor a hetvenes évek közepén, regényem, a *Parázna szobrok* írása közben megkerestem Kádár Gyula vezérkari ezredest, hogy kifaggassam, a második világháború éveiben a legfelső katonai vezetésben milyen vélekedést tápláltak Magyarország hadi esélyeiről, kezdetektől a véres veszteségekbe torkolló, milliós emberáldozattal végződő vereséig. Eleinte bizalmatlanul fogadott, de találkozásunk első percétől tudtam, hogy a vezérkar legjelentősebb beosztásait megtapasztalt koros tisztől mindent, csaknem mindent megtudhatok, amit a szovjetellenes háború magyar vonatkozásairól politikai, hadvezetési felülnézetéből tudni lehet.

Beszélgéseink során csakhamar kiderült, hogy Kádár ezredes emlékezéseinek rögzítésével foglalkozik már évek óta, s emiatt csak ritkán tudtam olyasmit kérdezni tőle, amivel gondolatban már ne foglalkozott volna, vagy megírt lapjai után nyúlva ne idézhetett volna kérdéseimre kész fogalmazványai szövegéből kerek választ.

Annyival mindenképpen tartoztam a sok-sok adatért, tájékoztatásért, tanításszerű felvilágosításért, az egykori alantos tiszt, a legmagasabb beosztásokat sűrűlő valamikori képzelt magasrangú feljebbvalónak, hogy emlékezéseinek elkészült gépiratát saját kezűleg vigyem el a Magvető Könyvkiadó akkori igazgatójához.

Sajátságos, sőt némileg mulatságos jelenet tanúja voltam, lehettem, amikor a találkozástól eleinte vonakodó vezérkari ezredest a kiadó újabbskori katonapolitikai beosztásával összeismertettem.

Merthogy a Magvető Kardos Györgye kezdettől fogva ragaszkodott hozzá, már a kölcsönös bemu-

tatkozást követő percben, hogy őt beosztása nem az Államvédelmi Osztályhoz, az ÁVO-hoz, hanem a Honvédelmi Minisztérium katonapolitikai részlegéhez csatolta. Olyannyira, hogy katonai pályáját ő az ÁVO börtönében fejezte be. Hamarosan kiderült, hogy Kádár ezredest meg Sopronkőhidán érte el a katonai karrier vége, a nyilas számvévőszék vérbírái előtt. Ezt utóbb a megjelent emlékirat címe is országgá hirdette: *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. A könyv 1946-ig beszéli el a VKF-2 főnökének életét. S hallgat mindarról, ami vele azután történt. Különösen mély a hallgatás az 1956-ig terjedő tíz esztendőről.

Magam is csak ismeretségünk későbbi hónapjaiban tudtam meg, barátságunk megbátorult szavaiból, hogy bizony, néhány hónappal azután az amerikai fogságból hazatérve kitért az alakuló néphadseregbe történt invitálások elől, fogságba esett Budapesten, Ugocsa utcai lakása táján. Igazából nem érte váratlanul a megszálló szovjet katonai parancsnokság érdeklődése, de az illetékes magyar hatóságok közvetítő formalitásának mellőzése meglepte. Hat hetet töltött a szovjet parancsnokság Vilma királyné úti (később Gorkij fasori) pincéjében. Szűkös koszton, úgyszólván éhezhetve, tisztálkodás nélkül. Úgy érezte, emberi ábrázatától megfosztották s testsúlyának is legalább negyedét elvesztette. Majd halálos hadbírói ítélet következett, s aztán az ártatlanságot megillető huszonöt éves életfogytiggal kiegyezett a szovjet bírósággal. A büntetés helyét szibériai fogolytáborokban jelölték ki számára. Nem emlékszem egyetlen néven kívül többre: Kanszk. Valahol Szibériában.

Utólag nyilvánvalónak látszik, hogy csupán háborús vezérkari be-

osztásai (VKF-2 és VKF-6 osztályvezetője) elegendő lehetett volna, hogy a szovjet megtorlás elérje személyét. Kérdés, bár kétségre okot adhat, az a lehetőség, mint bánnak vele, ha 1945 után politikai, katonapolitikai szerepet vállal.

Súlyosbította orosz nyelven történt elítéltetésekor helyzetét 1944-es szerepe a partizánkapcsolat létesítése körül. Erre a „vétkére” - emlékirata tanúsítja - hazatérte után sem döbbsent rá.

„A megszálló csapatok I.b. osztály vezetője - emlékezik vissza könyvében Kádár ezredes - Padányi Jenő vezérkari alezredes kb. 1944 elején felkeresett és előadta, hogy a magyar megszálló erők területéről több és több ukrán partizánparancsnok keres kapcsolatot vele. Ezek megállapodásra szeretnének jutni a magyarokkal. A magyar csapatok ellen nem kívánnak harcolni, békében hagyják őket, ha nem lépnek fel ellenük fegyveresen. A németek ellen azonban mindvégig kíméletlenül harcolni fognak. Padányi jelentése igen mélyen érintett, szükségesnek tartottam, hogy a kérdéssel foglalkozunk. Szombathelyi Ferenc, a vezérkar főnöke egyetértett velem. Padányit meghallgatta, és hozzájárult ahhoz, hogy három partizánparancsnok tárgyalások végett Budapestre jöjjen. Magyar tisztí ruhában meg is érkeztek. A tárgyalásokat Szombathelyi vezette. Megállapodás történt, hogy a magyar megszállók nem indítanak akciót ellenük, viszont az ukránok sem támadják a magyarokat. Az ukrán partizánparancsnoksághoz összekötő tisztet vezényeltünk (úgy emlékszem egy Márton nevű alezredest), hogy az esetleges helyi súrlódásokat el lehessen simítani. Az ukránok fegyvert és gyógyszerert kértek. Csak

gyógyszersegítséget kaptak. Mindez természetesen a legnagyobb titokban történt, a németek nem sejtették meg. A megálapodás eredményeként a magyar csapatok egy jelentős területen mentesültek a partizánveszélytől. Ezt mint nagy eredményt könyveltem el. A háború után a Szovjetunió szervei nem értékelték sokra ezt az elszigetelt ténykedésünket... a mi magyar szempontunkból pedig feltétlenül előnyös és hasznos volt. Példának említem, hogy az egyik megszálló zászlóaljunk parancsnoka - Illés Károly alezredes - Budapesten járva felkeresett, és elbeszélte, hogy zászlóaljával harcra keveredett ukrán partizánokkal, egész zászlóalja odaveszett volna, olyan előnytelen volt a helyzete. Amikor azonban az ukrán parancsnok felismerte, hogy magyarokkal áll szemben, a harcot beszüntették, megvendégelték őket, egész zászlóaljával bántatlanul, ép-ségben elvonulhatott. Ha csak ez az egyetlen eset történt volna meg, akkor is érdemes volt a kérdéssel foglalkoznunk.”

A Szovjetunió szervei bizony nem értékelték sokra, enyhén szólva, ezt a magyar-ukrán partizánkapcsolatot, mert az UPA emberei nemcsak a németek ellen harcoltak, hanem Sztálin szovjet csapataival s partizánegységeivel is állandó harcban álltak. Az ukrán felkelők partizánegységei (az UPA önkéntesei) még azokban a hónapokban is csatáztak a szovjet reguláris csapatokkal - a háború vége után is, amikor Kádár feje fölött elhangzott az NKVD-bíróság halálos, majd huszonöt évre szóló ítélete. A lengyel területekre átszivárgó csatározások a Keleti-Beszkidék északi lejtőjén csak 1948-ban értek véget, minthogy az ukrán partizán-felkelőket a *lemák* nevű ukránszerű népcsoport támogatta a végsőkig, amíg őket 1947-ben át nem telepítették, kényszerítették a Lengyelországnak jutott keletnémet területekre Stettin (Szczecin) környékére. A szétvert, szétugrasztott ukrán felkelők (nevezte őket a korabeli szóhasználat benderistáknak is, nyilván egyik parancsnokuk után) menekültek, amerre csak módjuk volt. Az elfogottakra halál várt.

Minderről Kádár nem tudott, nem is tudhatott a maga elítélt elszigeteltségében, de az ő tudatában megragadt összekötő tiszt, Márton alezredes sorsán még érdemes végigfuttatni figyelmünket: Mándi Márton István az én saját emlékeimből úgy réved elő, mint a Vámosmikolán tanyázó, Görgyeiről elnevezett 1944-45-ös magyar egyetemisták partizánzászlójának mentora. Ő idejében kivonta magát a Kárpátokra visszatorlódott magyar hadsereg hadrendjéből, mert az UPA kötelékében fölöslegessé vált megbízatása. Szálasi regnálása kezdete óta úgyszólván szökevényként a baráti családban, a mikolai Huszár-kastélyban időzött. Ide települt utóbb

Kádár Gyula

egy német Wehrmacht-hadtest parancsnoksága. E parancsnokság harc-elhatározásait juttatta az egyetemista magyar fiúk által a közeli szovjet parancsnokság tudtára - rejtékből kihallgatva a német döntéseket, nyomban oroszra fordítva e lokális hadititkokat.

Midőn az új magyar hadsereg szerveződése idején felszólítást kapott a részvételre, érdemei tudatában csatlakozott. Meg is becsülték, ezredessé léptették elő s gyalogsági szemlélővé nevezték ki. Néhány hó-

nap múlva, úgy 1947 derekán, amikor a szovjet katonai hatóságok erőteljesebben kezdtek érdeklődni viselt dolgai iránt, egy napon lakásához közeledvén egyik családtagja eléje ment, jövelele szokott menetvonalát ismerve, s közölte, fegyveres szovjet katonák várakoznak rá odahaza. Megfordult és egyenest Ausztria felé vette útját. Tudta, hogy az UPA emberei nemcsak gyógyszerrel, de fegyvereket is kaptak, s éppen az ő közreműködésével.

Azóta nem hallottam felőle, aki pontosan s jól ismerte az egyes partizán csoportok közötti lényeges különbségeket.

Kádár Gyula egykori vezérkari ezredes éppen nyolcvan éves volt, amikor emlékirata *A Ludovikától Sopronkőhidáig* megjelent, és jelentős sikerre jutott. Természetes testi méretei birtokában, eredeti korpulenciáját megőrizve, vagyis visszanyerve, 180 centiméter magasnak és izmosan mázsásnak látszott. Életének viszonylagos elégtételt adott a könyv, amely a közel tízesztendős szibériai szenvedésről említést sem tesz, és persze a Gorkij fasor 4. alatti NKVD ítélkezéséről sem.

Nem tudom, maradt-e tajgabéli sorsáról, szenvedéseiről mégis feljegyzés, vagy csupán szűkebb családja őrzi suttogva elmondott fájdalmait. Amikor a Csapon veszteglő fogolyvonat elsőosztályú fülkéjében 1955 derekán a szovjet törzstisztek hazabocsájtva búcsúztatták, tán át is ölelték volt rabjaikat, szavukat vetették, hogy az ítélettel töltött szibériai évekről hallgatni fognak otthon.

Húsz év múltán ezt a hallgatást törte meg az ezredes előttem: „- Az első két esztendő volt a legnehezebb. A szokatlan klíma és táj környezete, a gyatra táplálék s a nehéz munka, amire mégis rákényszerültem, valósággal összeroskaszott. Éhségödémába kerültem, egész testem vízenyős puffadás elgyengülésébe esett. Amikor már fölkelni sem bírtam, akkor sem jutottam több táplálékhoz híg kásalevesnél, nem tettem mást éhemben, vizet vedeltem. Éreztem, gyöngülök, s nemsokára befejezem a földi pályát. Nem lehettem több negyven-ötven

kilónál, valósággal csont-bőr és víz voltam. Az egyébként közönyös ápolónők egyike mégis megkérdezte, miféle nép fiaként halódók. Mikor meghallotta tört orosz szömből, hogy magyar vagyok, felfigyelt. - Van itt a szomszédságban egy szabadabban mozgó öreg magyar - mondta -, majd szólok neki, hogy mielőtt kiadja a lelkét, még hazája nyelvén beszéljen egyszer. Ígéretét beváltotta ez a különben kíméletlen orosz nő, aki maga is többé-kevésbé rab volt. Két nap múlva megjelent ágyam mellett a megígért öreg magyar. Gyűrött arca fölött nyűtt kucsmát viselt, testén foltozott vattakabát. Előbb hosszan szemügyre vett, aztán megkérdezte: maga magyar csakugyan? Csak biccentettem. Maga bizony dögvóráson van, igazat mondott a szesztra. Leült az ágyam szélére: - Maga kommunista? - kérdezte. Egyáltalán nem - feleltem. - Ha van ereje, mondja el, hogy került ide. Jó órába tellett míg elmondtam ügyemet. Hagyja abba - intett le végül -, már még kiadja a szuszt, míg itt beszél nekem. Végighallgattam, s vegye tudomásul, hogy én kommunista vagyok, tizenkilences, és köztem s maga között, aki mégiscsak fasiszta vezérkari tiszt, mély szakadék van. De azért, mert mégis mindketten magyarok vagyunk, beszéljünk anyanyelvünkön. Rám is rám fér egy kis magyar szó. Hátha meg tudom hosszabbítani akár ezzel is az ön életét. És beszélgettünk akkor is, másnap is, mert alig múlt el nap, hogy ne jött volna az öreg foltozott irhájú öreg magyar. Az első beszélgetés napján be is mutatkozott: - Lengyel József vagyok, valamikor pártaktivista, legjobb kedvem szerint magyar író is volnék.

Aztán hamarosan kiderült, nemcsak író, de Lengyel Jóska áldott lelkű magyar is. Valahányszor beszélgető látogatásra jött, mindig hozott magával némi ennivalót: erdei gyümölcsöt, darab kenyeret, olykor tenyérsni füstölt húst is tett élém. Hogy, hogy nem, még valamelyes befolyásra is szert tett az ispotályban, s a felcsereket rávette, hogy betegnek járó táplálékos ételeket juttassanak számomra, olyasféléket hitelve el velük, hogy reám még fontos szerep vár az internacionalista jövő-

ben, s itt a tajgabéli Kanszk fogolytáborában csak véletlen átmeneti ítélet következtében sínylődöm. A kétfelől érkező kosztfeljavítás visszaadta lassacskán erőmet, hamarosan lábra álltam. S amikor valamelyest biztonságosan mozogtam, még azt is kierőszakolta a kórházféle vezetőségétől, hogy állandó könnyű munkát kapjak, s nehéz fizikai megpróbáltatás ne vessen vissza éhségvízenyős állapotomba. Elviselhető hónapok teltek így, naponta találkozáva Lengyel Józseffel. A hithű kommunista és a »Horthy-fasiszta« vezérkari ezredes között az áthidalhatatlan szakadékot gyakori véleményegyeztetésekkel betemetjük. Úgyhogy midőn valamikor 48 nyara elején el kellett válnunk, szinte megkönnyeztük, mert azzal érkezett egy nap: - Nekem örömhír, neked nem, holnap szabadulok, elindulok hazafelé. A különleges bíróság 8 évre ítélte 1939-ben, ebből letelt 8 év és 10 hónap - mondta derűs szomorúsággal.

Magamra maradtam, de az ő szabadulása reményt, ha távoli reményt is ígért számomra. Nem volt kivel szót értek azután.

Úgy két év múlva akadt mégis új beszélgető társam, a közös barakkba egy toprongyos lengyel arisztokrata érkezett, aki nemsokára szemet vetett rám: - Ön, mint hallom, magyar és vezérkari tiszt, ha jól sejtem Kádár Gyula ezredes - tudakolódtam németül. Meglepetten helyesltem:

- De hát honnan tud rólam név szerint? - Oh, hát közös ismerősünktől, Lengyel Józseftől. - Ja igen! - feleltem én. - Csakhát ő már két éve otthon örül az életnek. - Hová gondol - kacagott a lengyel gróf -, két hete váltam el tőle, a közeli makarovói gulágon hagytam. Visszahozták Moszkva környékéről, ismét veszélyesnek találták szabadságát a világszocializmus diadala szempontjából.”

Ha előbb találkozom Kádár Gyulával, nyilván kifaggattam volna Lengyel Józsefet, hogyan és mint teltek a magyar beszélgetések Kanszkban, a tajgán. Erről a lehetőségről azonban elkéstem - vagy két évvel előbb Lengyel Jóska sírba vitte ama szakadék-behantoló beszélgetések emlékét. Csu-

pán harmincöt naplófüzetének egyikeben található egy utalást, hogy Kádár ezredes nem a levegőbe beszélt. Íme:

„Feljegyzem - írja Lengyel -, hátha ezután megtudja az utókor. Kádár Gyula vezérkari ezredes mondta el Kanszban, a fogolytáborban: Jó néhány évvel a háború előtt Hitler meghívta Horthy Miklóst hajóavatásra. Megérkeztünk Kielbe. Az új cirkáló ott állt készen a stapeilon. Csillogtak rajta a betűk: »Nicolaus Horthy«.

Este bankett volt, Horthy, a volt admirális, ha valamihez, a tenger politikájához értett. S a banketten Hitlerrel beszélgetve a következőket mondta: »Én mint öreg tengerész nem tanácsolnám, hogy túlságos flottaépítéssel kihívja a maritim nagyhatalmak, például Anglia féltékenységét«.

Hitler semmit sem felelt, s ettől fogva egész este hallgatott. A bankett után hazamentünk a hotelbe, ahol Horthy és kísérete megszállt. A hajóavatás ünnepségének ideje délelőtt tizenegy órára volt megállapítva. Fél tizenegykor Horthy és kísérete díszben várta, hogy a németek - mint megbeszélték - autókat küldenek értük. Autók nem jöttek. Öt perccel tizenegy előtt Horthy elküldte az adjutánsát, megtudni, mi a késés oka. Tizenegy óra húsz perccor az adjutáns visszajött és jelentette:

»A hajóavatás már végbement, az új cirkáló neve nem Nicolaus Horthy!«- mire Horthy és kísérete a legelső vonattal visszautazott Budapestre.

A történet hitelességét erősíti, hogy ilyen esetet nem lehet kigondolni. És még egy: senki sem használná a »maritim« nagyhatalom kifejezést csak egy régi világbeli »osztrák-magyar« adriai magyar származású öreg tengerész...»

Lehet, teszem hozzá én, hogy hármónk közül valaki tévedett, vagy rosszul emlékszem: láttam egy filmhíradót valamikor a harmincas évek végén: Horthy Miklósné, született Purgly Magdolna egy kötözött nyakú pezsgős üveg odalendítésével felavatott Kielben egy cirkálót. Ám lehetséges mindkét eset, s úgy mindhárman igazat emlékezünk.

Kádár Gyula 1955. nyár elején került vissza Magyarországra. Lengyel József csak két hónappal később, mégis megelőzte Budapesten, mert Kádár törzstisztársaival együtt még egy évig a jászberényi börtönben államvédelmi őrizetben raboskodott.

De már 1956. október 23-át Ugo-csa utcai otthonában érte meg. Nem vonult ki az utcára.

November 4-e múltán jövedelem után kellett néznie. A közeli Déli pályaudvaron idénymunkát vállalt: szemet lapátolt.

Egy alkalommal szén-kormosan hazafelé tartva egy úriasszony köszönt rá: - Maga még él, Kádár ezredes? Halálhírét tudtuk.

- Élek - felelt neki Kádár. - Mivel foglalkozik? - Láthatja. - Emlékszik rám? - Egy kicsit sem. - Az

Lengyel József

én férjemet mentette ki ön a munkaszolgálatból. - Nem emlékszem. - Keressen fel holnap.

Az asszony megadta a címét, egy kisipari szövetkezet elnöki szobáját. Másnap a jelentkező Kádár Gyulától megkérdezte, milyen munkát vállalna. - Semmi máshoz nem értek, legfeljebb a hadseregszervezéshez. - Na jó - mondta az elnöknő -, háromezer dolgozónk van, elkél hozzájuk egy személyzeti vezető, káderes.

Innen ment nyugdíjba húsz év után a vezérkari ezredes, évtizeddel túlélve szibériai beszélgetőtársát.

Ryszard Kapuścińskikit először írásából ismertem meg. Olvastam híres könyvét, *A császár-1*, lektori jelentést írtam az Európa Könyvkiadónak *A sahsah-ról* és az *Őserdő lengyel módra* című riportkötetről, 1984-ben. A sahsah kontrollszerkesztését végeztem, fordítottam egy Lumumbáról szóló részt a *Futballháború*-ból, tudtam Kapuścińskiról, hogy huszonhét forradalomnak volt szemtanúja, tudósítója, hogy négyszer állt kivégzőosztag előtt, hogy Wajda az *Érzéstelenítés nélkül* című film főhősét részben róla mintázta, tudtam, hogy könyvei nagy sikert arattak az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában, hogy Lengyelországban csak „farmernadrágos Hérodotosz”-nak hívják. Mindezek alapján amolyan magabiztos, kicsit fennsőbbes, állandóan rohanó, hiszteroid újságíróra számítottam, s helyett egy kisfiús mosolyú, nyílt, érdeklődő tekintetű embert ismertem meg benne, aki nagy empátiával képes a másik emberre figyelni. Amikor 1987-ben Magyarországon járt, éppen a *Lapidarium* c. miniesszé-kötet első darabjait fordítottam (akkor még *Irkalapok* volt az ideiglenes címe), s bármit kérdeztem a korántsem könnyű szöveggel kapcsolatban, a szerző nagyon alapos, elemző választ adott: igazi segítséget kaptam tőle. Kapuściński nagyon igényes, nagy gondot fordít akár egyetlen szó helyes megválasztására is, ezért fordítóit valódi társszerzőknek tekinti, s ez, akár-hogy is, nagyon jó érzés a fordítóknak, egyúttal azonban nagy felelősség is.

Kapuściński első magyarországi útja óta megkülönböztetett rokonszenvvel viseltetik a magyarok iránt. Gyakori vendége a varsói Magyar Kulturális Intézetnek, a nagykövetség több munkatársával igen szívélyes, baráti viszonyban áll, a *Lapidarium*-ot kéziratként, még azon melegében rendelkezésünkre bocsátotta - hála Kovács István ügybuzgalmának -, így Magyarországon folytatásokban előbb jelent meg a kötet, mint Lengyelországban. (Könyvalakban bizonyos kiadói vargabetűk miatt még mindig nem látott napvilágot.) Emlékezetes élmény volt az író számára lakiteleki író-olvasó találkozójának, az Eötvös-klubban rendezett fotókiállításának, az ezt követő találkozónak a

forró hangulata (1987). Barátaiként emlegeti, sokak mellett, Csoóri Sándort és Konrád Györgyöt (az egykori magyar ellenzékéről benne még mindig egységes kép él, s nekünk, magyar barátainak nincs se kedvünk, se bátorságunk ezt lerombolni). Egyébként sem bonyolódik bele még a lengyelországi belpolitikai csatározásokba sem. Amikor 1991 márciusában arra kértem, segítsen eligazodnom a lengyel belpolitikában, azt válaszolta, hogy ő ezzel nem foglalkozik, kérdezzem inkább Afrikáról vagy a Szovjetunióról.

Akkoriban épp a Szovjetuniót járta álrühában, hamis iratokkal, s egy év alatt szerzett tapasztalatairól megrendítő beszámolót tartott a varsói PEN Clubban. (Egy ennek kapcsán vele készült hosszabb interjú a *Hitel* 1992/6. számában magyarul is olvasható.) Hogy mennyire megismerte a Szovjetuniót, mennyire átlátta a jelenségek mögött rejlő törvényszerűségeket, azt a következő eset bizonyítja: 1991. augusztus 19-én közös jóbarátunk, a kiváló költő, Tadeusz Nowak temetésén találkoztunk a moszkvai puccs első óráiban. A rádióból elég gyéren csordogáltak a hírek, nem lehetett tudni, mi történt valójában Moszkvában. Nem csoda hát, hogy amikor megláttam Ryszardot, első kérdésem ez volt: - Mit jelent ez a puccs? Mi fog most történni? - A mosolygós válasz így hangzott: - A vilá-

gon semmi. Abban az országban komoly változások egyhamar nem fognak bekövetkezni, ahhoz túl nagy a Szovjetunió. Ez a puccs komolytalan dolog, semmi ok a pánikra. - S mondta mindezt szó szerint a puccs kitörésekor.

Ami rám megismékedésünk első pillanatától kezdve a legnagyobb hatással volt, az Kapuściński univerzális világlátása, az a mód, ahogyan ő a világ eseményeit látja - madártávlatból, összefüggéseiben, országok, régiók fölé emelkedve, s mégis mindig európaiként, lengyelként. Nagyon szépen vall erről ő maga: „Leírom a világban való létezésemet, létezésemet a világ egy adott pontján, s azt, ahogy az engemet körülvevő világot láttam. Mindezt oly módon igyekszem leírni, mintha soha életemben nem hagytam volna el Lengyelországot. A vonatkoztatási pont számomra: az én lengyel helyzetem.” (Kovács István Kapuściński-interjúja, Forrás, 1984/7.)

A műfordító fordítás közben nagyon sokat megtud szerzője gondolkodási mechanizmusáról, lelki alkataráról, néha még legrejtettebb tulajdonságairól is. Előtte Ryszard Kapuściński a töprengéseket, naplójegyzeteket, rövid reflexiókat tartalmazó *Lapidarium* fordítása közben „lepleződött le” igazán. A korábbi műveiben háttérbe húzódozó, „rejtőzködő” író itt „kiadja magát”, elárulja szorongásait, félelmeit, reményeit, örömeit. Ezekből a lapidárisan tömör kis írásokból egy mindenre nyitott, a világ dolgai, embertársai iránt őszintén érdeklődő, filozofikus töprengésekre hajló, kivételesen széles látókörű, az írástudók felelősségéről soha meg nem feledkező embert ismerhettem meg az olvasó.

Jelen válogatás tulajdonképpen a *Lapidarium* folytatása. Ez a második kötet még nem állt össze, a címe - *Üveghidak* - is csak ideiglenes munkám.

A magyar olvasók nevében remélem, hogy a *Lapidarium* rövidesen könyv alakban is megjelenik, s hamarosan követi azt a volt Szovjetunióról készülő riportkötet és természetesen az *Üveghidak* végső, teljes kiadása.

Szenyán Erzsébet

FARMERNADRÁGOS HÉRODOTOSZ

Ryszard Kapuściński

„MINTHA A TÖRTÉNELEM ELTÉVEDT VOLNA...”

Varsóból, 1988

... Az értékek értelmébe és súlyába vetett hit elvesztése - mennyire gyakori, mennyire általános! Egy világhírnév forrásait kutatva mindig ilyen kérdések vetődnek föl: ki segített neki? Ki intézte el neki? Hogy buzlizta ki magának? Senkiben sem merül fel, hogy az, amit az illető alkotott, csinált, azért aratott sikert, elismerést, mert értékes alkotás! É mi az, ami ma érték? - kérdezik. Az érték helyét elfoglalták a kapcsolatok, érdekek, az ügyeskedés.

88. VI. 15.

... a két háború közötti korszak kevésbé ismert lengyel írója, Debora Vogiel egy 1936-ban kiadott könyvében megjósolja, hogy az irodalomban a cselekménynélküliség korszaka következik. Véleménye szerint a fotomontázs alkalmazása a legmodernebb forma, mert „a reális elemeket irreális egészé” fonja össze. A fotomontázs - írja a szerző - „a modernség valódi epepeiája”, mert a modernséghez „az epikus szimultaneitásnak ez a koncepciója” áll a legközelebb.

A hit nem önmagában való, magától értetődő dolog, nem olyasmi, ami az emberi természet elválaszthatatlan része. A hit privilégium, kitüntetés, olyan kegy, amely a hívő embernek ajándékként, kitüntetésként, karizmaként jut osztályrészül. Anélkül a fénysugár nélkül, amelynek forrása az emberen kívül keresendő, az emberi belső süket, sötét, áthatolhatatlan. A kegyelem jelenlétének szükségességét azért kell folyton hangsúlyozni, mert uralkodik egy naiv elképzelés, miszerint elég részt venni a liturgiában, elég deklarálni a hitet ahhoz, hogy az ember az Istennel egyesüljön. Pedig kegyelem nélkül nem létezik a hit mint legmélyebb élmény, mint a Magassággal való együttlét. Csupán gesztus lehet, szertartás, üresen zengő cimbalom.

Részletek a lengyel író *Üveghidak* című készülő könyvéből. Válogatta Marek Miller, megjelent a *bestSeller* című folyóirat 1991. 10. számában.

A világ egyik könyörtelen törvénye: a világ nem érdeklődhet folyton ugyanazon dolog iránt. A történelem forgószinpad - folyton mozgásban van, folyton forog, mindegyre újabb alakokat, változó események, konfliktusok, drámák közé gabalyodott alakokat látunk.

Mennyi a tétlenül elfecsérelt nap! Olyan napok, amelyek semmiféle nyomot nem hagynak emlékezetünkben. Órák, egész napok, amelyeket elnyelt az idő fekete lyuka. Órára tekingélés - már tíz óra múlt, már délután három, már este hét múlt. A percek és másodpercek fáradhatatlan, egyenletes menetelése, mint a hangyák véget nem érő meteoszlopáé, amely föltűnik a semmiből, s kis idő múlva eltűnik a szemünk elől. A rettegés, hogy valami kicsúszik a kezünkől, hogy nem tudjuk megragadni. És az az érzés, hogy mi magunk is fogyunk, hogy egyre kisebb, egyre kevésbé látható, egyre védtelenebb teret foglalunk el.

88. XII. 26.

... A videokazetták nemcsak egy nézéstechnikát kényeszerítenek rá az emberekre, hanem egy olvasástechnikát is: a fogyasztó ma egy egész regényt szeretne átélni három perc alatt!

... Nem tudom, honnan származik a Lengyelország kivételes, különleges, kimagasló voltát, nagyságát hirdető teória. Valószínűleg valamilyen publicisztikai fércműből, grafomániából. A valóság ugyanis az, hogy a nagy lengyel gondolkodók hazánkról megfogalmazott reflexiói keserűek, szomorúak, ironikusak, kritikuskak Slowackitól, Norwidtól és Prousttól kezdve Brzozowskiig és Gombrowiczig. „Nem gondolhatok gyakran Lengyelországra - írja *Naplói*-ban Brzozowski -, mert ez keserű, fájdalmas, szerencsétlen dolog”. „Lengyelországban kevés a gondolkodás adta öröm - jegyzi fel 1922-ben Henryk Elzenberg. - Mindennek, amit itt az emberek gondolnak, van valamiféle savanyodott íze... És Gałczyński 1929-ben milyennek írja le Lengyelországot?

*Komor eső hull szomorún,
áztatja a kéményt a víz,
lassú pusztulás az úr,
hajunk ritkul, arcunkon kín.*

*(...) Minden, már minden elveszett,
terv, álom - árva pókháló.
Poros múzeum az egész
torz nemzettel teli tárló.
(Szabó Ernő fordítása)*

88. X. 12., szerda

Reggel 8.30-kor indul a gépem Brüsszelbe. Meleg, napos idő, az égen egyetlen felhőt sem látni. A varsói Okęcie repülőtér. Négy hazánkfia repül a nagyvilágba. Fiatalok, de már testesek, pocakosak, öltözékük hanyag (rendetlen orkándzseki, gyűrött, kockás flaneling, elképsztően koszos sportcipők, kopott farmernadrág - az embernek az az érzése, hogy az átlaglengyelnek 1988-ban egyetlen öltözéke van). Ahogy belépnek a váróba, már mennek is a bárba - mindegyikük iszik egy-egy deci vodkát. Isznak, ülnek, néha motyognak egy-két szót, de leginkább hallgatnak. Nincs mit mondaniok egymásnak, lehet, hogy egyáltalán nincs mit mondaniok - senkinek sem. A vodka teremtette közösség hamar szétesik. Mind a négyen némán, mozdulatlanul, dermedten ülnek. Mit csináljanak, mit lehet itt csinálni? Végre egyikük (arcán halványan, de azért tükröződik némi intelligencia) kacsint a többieknek. A kacsintást azonnal megértik. Az üres, tompa feszültség, mely a következő vodkára várva eltöltötte őket, múlik, eltűnik és - végre! - felcsillan valamiféle szikra, fényecske, villogás a szemükben, emberi melegség kezd eltölteni arcukat. Na! Naaa! Fölugrálunk az alacsony, öblös fotelokból, futnak, hasuk csak úgy remeg, kiáltoznak, rikoltoznak: kurva! kurva! - láthatóan jobban érzik magukat, örülnek, örülnek, hogy hamarosan érezni fogják a torkukon lecsurgó tüzes megkönnyebbülést.

Zbigniew Podgórec nagyszerű, okos könyve: *Beszélgetések Nowosielskivel*. Vajon nem lehet-e az ilyen szövegek apjának Johann Eckermann, a kétkötetes *Beszélgetések Goethével* szerzőjét tartani? Ez a fajta tényirodalom mára bő áramlattá duzzadt. Azonnal föltolulnak emlékezetemben a következő munkák:

Beres - Beszélgetések Stanislaw Lemmel
Craft - Conversations with Strawinsky
Fiut - Beszélgetések Milosz-szal
Kakolewski - beszélgetések Wańkiewicz-csal
Lardeau - Dialogues avec Georges DUBY

Mivel magyarázható ennek az áramlatnak a fejlődése? Hogy sietős időket éltünk. Az olvasók és kiadók nem akarnak addig várni, míg a nagy ember részletesen kifejtett, klasszikusan megszerkesztett műben nyilatkozik meg. Gondolatait, véleményét, szelleme titkait most, azonnal akarják ismerni. Kétségtelen tény, hogy az ilyen interjúfolyam lehetővé teszi a híres embernek, hogy számos gondolatát szinte aforisztikus tömörséggel fogalmazza meg, és arra is esélyt ad, hogy később ezeket újra, de más összefüggésben, más jelentésben mondja el.

Csak egy gond van - a színvonal. A kérdező szellemi horizontja, szakmai kíváncsisága, tudása. Mert az ilyen könyv szerzője, valódi szerzője az a személy, aki kérdez,

aki az adott problémákat fölveti, tágitja, mélyíti. Maga a hős pedig, bár ő a könyv főszereplője, mégis mintegy másodlagos, passzív hőssé válik, aki a külső ösztönző - a kérdés - nyomására reagál.

II. 16.

... január 20-án adták át a PEN Club által odaítélt Ksawery Pruszyński-díjakat. Ebből az alkalomból minden díjazottnak (én is az vagyok) mondania kellett valamit.

Életemben egyszer láttam Pruszyńskit - mondom -, 1946-ban. Találkozóra jött hozzánk, a Staszic Gimnázium tanulóihoz. A találkozó helyileg a félig kiégett Słowacki Gimnázium tornatermében zajlott a Wawelska utcában, Varsóban. Az ablakokat már beüvegezték, de padló még nem volt, a döngölt agyagpadozaton guggoltunk. Arra nem emlékszem, hogy miket mondott nekünk Pruszyński, de máig sem felejtettem el azt a melegséget, amely személyiségéből felénk sugárzott. Annak az embernek a jóságát, barátságos figyelmét, aki meghallja mások szavát - és ez, szerintem a riporter nélkülözhetetlen tulajdonsága (a riporter munkánál elengedhetetlen az empátia).

A lengyel riportírás két nagysága: Wańkiewicz (szül. 1892-ben Belorussziában) és Pruszyński (szül. 1907-ben Volhíniában). Mindketten a végekről származnak, s mindketten nemesi gyökerekből táplálkoznak. És mindketten nagyon lengyelek. Wańkiewicz zárja a hagyományos riportot, az anekdotáktól pezsgő, buja, színes nyelven, lendületes stílusban írt riport-elbeszélést. Pruszyński annak a riportírásnak a korszakát nyitja meg, amely még folytatja a régi hagyományokat, de már modern is, takarékosabban bánik a szóval, egyszerűbb a stílusa, s mindenekelőtt esszézerű, vagyis a világot már nem csupán leírja, hanem magyarázni is próbálja. Pruszyński nagyon érzékeny volt az eseményekre, a világ forrongó pontjaira, hajtotta a vágy, hogy ott legyen a legforróbb helyeken, hogy leírja az ott történeteket: Palesztinában, Gdańskban, Narviknál.

Írásniüvészetét három dolog jellemzi: érzékeny reagálás a világ lüktetésére, a szöveg esszéizálása és a modern, világos nyelv.

89. IV. 30.

Wojciech Gielżyński meglátogatott a kórházban (hanyatt fekszem, mozdulatlanul), és így szólt: - Nem szabad mozognod, legalább jegyzeteket írnál a könyvedhez! Csakhogy az a baj, hogy nálam egyik szóból nő ki a másik szó, egyik mondatból a másik mondat, egyik képből a másik kép. Az írás olyan, mint a favágó munkája, a favágó is magányosan irtja az erdőt, egyik fát vágja a másik után, módszeresen, szisztematikusan. Hordok persze a fejemben bizonyos laza, alig felvázolt képeket, bizonyos részleteket, reflexiókat, csakhogy ezek gyakran, még ha följegyzem is őket, mégsem kerülnek be a könyvbe, melynek számai - mint menet közben kiderül - más irányt vesznek. Számomra ugyanis az írás olyan mondatok, jelenetek, gondolatok felfedezése, feltárása, amelyek a képzeletben rejtőztek, s az előbb még nem is tudtam róluk. Ezért a frissen megírt, a gépből éppen kivett szöveget másvalaki által följegyzett dolognak tekintem, és gyorsan el is felejttem.

Színmű színműből, könyv könyvből, kotta kottából születik, az alkotás ugyanis a vitatkozás, a szembehe-lyezkedés, sőt a tiltakozás egy formája, mindenesetre próbálkozás, hogy a valóságot saját magunk értelmez-zük, s olyan elképzelést fogalmazzunk meg, amelyet má-sokénál találóbbnak, pontosabbnak vélünk. Vagyis az al-kotás során nemcsak a témával és a formával vívunk küzdelmet, hanem egy másik emberrel is birkózunk, az illető elképzeléseivel, nézeteivel, látásmódjával és érzé-kenységével.

Ha bizonyosságot szerzünk, és ez Isten nélkül való bi-zonyosság, akkor büntény elkövetésére is képesek va-gyunk.

1989. V. 10.

Eveink számának növekedésével az emberek egyre kevésbé megbocsátóak irántunk. Legjobb a gyerekeknek, nekik mindent szabad. A fiataloknak is tág lehetőségeik vannak. Az ifjúság önmagában való érték, kellem, fris-sesség és energia. Érett korban a világ még vár, még esélyt ad nekünk. De eljön az öregkor, s akkorra vagy valakivé, általánosan elismert értékévé leszünk, vagy semmibe vesznek, félrelökődésnek a többiek. Folyton mentegetőznünk kell, amiért élünk, amiért vagyunk.

V. 12. Ciechocinek

... Dr. Z. teóriája: a lengyelség eszméje népünk sötét-ségének köszönheti fennmaradását. A sötétség olyan át nem esztő anyagnak, olyan akadálnak bizonyult, ame-lyet nem tudtak legyőzni az idegen, nemzetpusztító hatá-sok. Vagyis a lengyelség mint olyan konzervatív eszme. A mi legnagyobb gyengeségünk az, hogy nem találtuk meg a lengyelség modern változatát. Energiáinkat elpa-zaroltuk zárandoklatokra, múlttelemző vitákra, a világ le-gelmaradottabb rendszerével - a szovjetizmussal - foly-tatott harcra.

Santanderből, 1989

VII. 17.

Az elmúlt héten három világhíresség halt meg:

Laurence Olivier - színész, élt 82 évet,

Herbert von Karajan - karmester, élt 81 évet,

Nicolas Guillén - költő, élt 87 évet.

Mind a hárman ott haltak meg, ahol születtek: Olivier Sussexben, Karajan Strasbourgban, Guillén Camagüey-ben.

Az utazás mint inspiráció, de mint dekoncentráció is.

Jorge Semprun spanyol író egy Közép-Európával fog-lalkozó szemináriumon ezt mondja: Közép-Európa el-pusztításához el kellett vágni annak gyökereit - a keresz-ténységet és a judaizmust. A judaizmust Hitler semmisít-te meg, a kereszténységnek Sztálin próbált véget vet-ni. A totalitarizmus, vagyis a mulandó sátánok ideigle-nes, hamis vallása igyekezett kiirtani az Istenek örök val-lását.

.... Egy hegyes földfok csúcsán épült kis palotában (valamikor Spanyolország királyának volt nyári reziden-ciája, ma a Mendez Pelayo nyári egyetemnek ad ott-

hont) Európa helyzetéről vitázunk. A téma divatos, és már oly sok oldalról közelítették meg, hogy nehéz újat mondani. Következtetéseink:

- Európa nemcsak földrajzi fogalom, hanem - talán mindenekelőtt - értékeket jelent. Egy társadalmat a pusz-ta tény, hogy Európa térképén helyezkedik el, még egy-általán nem jogosít fel arra, hogy európai társadalomnak tartsa magát;

- az európaiság aktív, nyitott és alkotó magatartást jelent. Jelenti az olyan európai értékek védelmét, mint amilyen a demokrácia, a szabadság, a kritikai szellem, a tolerancia (az európaiság az önkritika és a változás képessége);

- az európaiság egyik kritériuma a kisebbségekhez va-ló viszony (vagyis a másfajta, az idegen emberekhez va-ló viszony). Az európaiság minden kultúra egyenrangú-ságának, egyenértékűségének elismerése, a velük való együttélésnek, értékeik magukba építésének képessége;

- a kelet-európai gondolkodás gyengéi: túl emocioná-lisan és agresszív módon nacionalista, túlságosan elme-rül a múltban (a temetők, az emlékművek körül forog makacsul).

Varsóból, 1989

A mi gondolkodásunkban, ha idegenről, ha másfajta emberről van szó, az etnikai, sőt a vallási kategória is el-sőbbiséget élvez a szociológiai kategóriával szemben. Mindenekelőtt azt mondjuk: fekete, arab, olasz és csak aztán azt, hogy földműves, mérnök, hivatalnok stb.

VIII. 13.

... A kommunizmus helyzete a dekadencia és széthul-lás fázisában. Megfigyelhető, hogyan élednek újjá a régi, 19. századi létformák: az utcai kereskedés mindenféle bővlival, a külföldi tőke, amely modern szállodát épít koszos, kivilágítatlan, omladozó városi környezetben, a külföldön munkát vállalók tömegei stb.

Mintha a világnak ezen a részén századunk közepén a történelem eltévedt volna, s érezvén, hogy túl sokáig té-velygett, elkezdene hátrálni a kiindulópontához, ahhoz a helyhez, ahonnan egykor hamis irányba indult. Ebben az esetben a történelem fejlődése nem előre, hanem hátrafe-lé irányuló mozgás - ebben rejlik paradox és korlátozott jellege.

Pier Paolo Pasolini (1922-1975). Róma egyik külvá-rosában ölte meg egy csavargó, akit túl erőszakosan ke-rülgetett. Pasolini két megtestesülése, két élete: a költé-szet, festészet, film, vagyis a legmagasabbrendű művé-szet világában kiváló izléssel, érzékenységgel és céltuda-tossággal van jelen; aztán (vagy ugyanakkor, egyidejű-leg) a társadalom alján a lealacsonyodás, a közönséges-ség világában keresi a másságot (az enyhülést? ellazu-lást?). Milyen árat kell ezért fizetni? Már a másságba lé-pés első pillanatától érezzük az időpcsékolást - ha ez a másság alsóbbrendű és terméketlen -, agyunkban hango-san ketyegni kezd egy óra, fejünket szinte szétrobbantja a kérdés - mit keresek én itt? miért vagyok én itt? És ek-kor elkapja az embert a menekülési vágy, a fájdalomhul-lámokhoz hasonlóan ismétlődő vágy, hogy fölálljon, ki-menjen, s rohanni kezdjen előre, minél messzebbre, a magányba.

VIII. 24.

Stockholmban beszélgetés Ingerman Stahllal, a lundi egyetem professzorával. Szkeptikusan nyilatkozik a piacgazdaság kelet-európai esélyeiről. Felhívja a figyelmet arra, hogy ezeknek az országoknak a közgazdászai a piacgazdasággal kapcsolatos egész vitát kizárólag technikai ügyekre, árakra stb. korlátozzák, elkerüli viszont a figyelmüket az, hogy a szabadpiac csakis etikus társadalomban funkcionálhat, hiszen az ilyen piac működésének lényege a kölcsönös bizalom. A szabadpiacnak megfelelő erkölcsi klímára van szüksége, mert fontos dolog akár csak az is, hogy az ember pontos adóbevallást készítsen, hogy az árut határidőre szállítsa, termékeinek minőségét becsületbeli ügynek tekintse. Vajon a kelet-európai társadalmak felkészültek erre?

A professzor eszmefuttatása kapcsán két dolog vetődött fel bennem. Az első, hogy a létező szocializmus bírálata során a haladást fékező egyetlen réteggént leggyakrabban a nómenklatúrát emlegetjük. Csakhogy van egy másik szégyenletes rétege is a társadalomnak: a naplopók, munkakerülők, mindenféle lumpenek, élősködők tömege, akik formálisan valamit mintha csinálnának, a valóságban azonban terhes, általánosan létező ballasztot jelentenek. Az ő számukra minden, a rendszer racionalizálásának irányába ható reform olyan, mint a lidércnyomás, mint egy elemi csapás. Ezeknek az embereknek nincsenek különösebb ambícióik, egyetlen céljuk, hogy valahogy (és ez a „valahogy” itt a fontos) megússzák, túléljék, kibekkeljék az eseményeket. Az afrikai munkásra emlékeztetnek, aki csak addig dolgozik, míg megkeresi a pénzt egy adott célra (a lánya esküvőjére, házépítésre), vagyis konkrét pénzüsszegért dolgozik. Ahogy ezt megkeresi, abbahagyja a munkát - ettől kezdve szabad az ideje. Ebben az esetben a munka nem az élet értelme, nem létezési forma, nem imádkozás Istenhez, hanem egy konkrét cél elérésének eszköze. Másik megjegyzésem - a kereskedőkre jellemző a gyors pénzszerzésnek, a kiskapuk keresésének taktikája. Ennek oka a bizonytalanság, a megbízható, tartós játékszabályok hiánya, a jövő kiszámíthatatlansága stb.

VIII. 25.

Londonban meghalt Feliks Topolski. 82 éves volt. Egyszer beszélgettem vele 1987-ben a műtermében, ahova kiváló költőnk, Adam Czerniawski kísért el. A műterem egy nagy csarnok volt az egyik Temze-híd alatt, a festő képeinek és rajzainak raktárcsarnoka. Megdöbbenett a gyűjtemény nagysága - ezernyi vázlat; alakok, arcok, embercsoportok egyetlen folyamatos vonallal festve, mintha a festő föl sem emelte volna ecsetjét a papírról vagy vásznonról. Topolski egész életében egyetlen megszakítás nélküli menetet festett, embereket, akik menetelnek bolygónk útjain, Európa, Amerika és Afrika városainak utcáin. Menetet, amely sehol sem kezdődött, és sehol sem ért véget. Az, amit Topolski csinált, festői riport volt, művészi beszámoló egy előadásról, amelynek ez lehetne a címe: „menet közben”. Topolski néha megállít valakit a menetből, megkér valakit, mint egy fényképész, hogy az illető álljon be egy felvételhez - és ilyenkor közeli képet csinál, portrét, a részletekre koncentrálnak.

A műteremben, a vázlatok, följegyzések, grafikai emlékeztetők halmai (mondhatnám kazlái) között a sarokban állt egy heverő, rajta félig fekvő helyzetben

Topolski. Apró, fúrge ember egyszerre nyugodt és ideges mozdulatokkal. Kedves, derűs, barátságos úr, mindig nyakig a munkában. Ezt öltözéke is hangsúlyozta - öreg farmernadrág, kopott zöld pulóver, festékkoltos ujjak. A folyton műtermében dolgozó művész tipikus külseje. Munkaruhája ezt mondta - nézz ide, közel nyolcvan éves vagyok, s még mindig szünet nélkül dolgozom.

Azért találkoztunk, mert Topolski szeretett volna egy közös albumot kiadni, melyhez én a következő munkacímét ajánlottam: *A világból*. Topolski adta volna a rajzokat, én pedig a szöveget. Csábító ajánlat volt, de rögtön fölmértem, hogy legalább két-három évet elvenné, nekem pedig nem volt szabad két-három évem.

Azt hiszem, csütörtöki napon jártam a mesternél; csütörtökön fogadott vendégeket. Ezen a napon bárki elmelehetett a műtermébe, s gyakorlatilag azt csinálhatott ott, amit akart. A sarokban állt egy rekesz vörösbor, akinek kedve szottyant rá, töltött magának, aki Topolskival akart beszélgetni, leülhetett mellé; laza, szabad hangulat uralkodott, azt hiszem, el sem köszöntünk, amikor eljöttünk.

Oroszország és Európa. Mi jellemzi az európai teret? - a közelség, a másik jelenléte, a kapcsolatok közvetlensége, amely lehetővé teszi a gondolatok és vélemények kicserélését, a természet közös alakítását, szelídítését. Ezzel szemben Oroszország a nagy távolságok diktátuma, messzeség és magány; az ember úgy érzi, hogy agyonnyomja a végtelen ég, hogy fogságban tartják a mérhetetlen távolságok.

... A diszkurzív megismerés és az intuíció. A diszkurzív elmélyülés a valóság logikus, analitikus úton történő kutatása. Elmélyült, türelmes, fáradságos munkája, figyelmes behatolás arra az ismeretlen vidékre, amelyen át akarunk kelni, amelyben el akarunk merülni, amelyet meg akarunk ismerni. Az intuíció ezzel szemben villanás, káprázat, egyszeri, pillanatnyi látás, mely azonnal átfogja az egészet; vízió, megrázkódtatás, erős érzelmi kapcsolat a megismert, felfedezett objektummal.

A krízis lélektani hatása. A krízis gúzsba köt, pesszimizmussal tölt el bennünket, megbénítja akaratumkat, tétlenségre, nem-cselekvésre, nem-gondolkodásra kényszerít. A krízis terméketlenné tesz, apátiába, ésszerűsített minimaiizmusba taszít.

89. XII. 31.

az év utolsó napja

Határtalan szomorúsággal ébredtem. Miért? Mostanában gyakran uralkodnak el rajtam reggelenként komor, hideg, sötét hangulatok. Az ilyen ébredéseknek talán a kimerültség az oka, talán az az érzés, hogy változik a világ, s ez a változás új, rendkívüli erőfeszítéseket követel ahhoz, hogy a születő világba bejussunk, megismerjük azt, megtaláljuk benne a helyünket.

1990.1. 1.

Az írás és a környezet viszonya. Két síkon szemlélhetjük. Az első - az író ember és az őt közvetlenül körülvevő dolgok viszonya. Vagyis - hogyan van berendezve a dolgozószoba. A könyvek, képek, növények jelenléte és milyensége. Mit látni az ablakból? Utcát? Erdőt? Tengert? A másik sík - a minket körülvevő emberek. Hogy ez a környezet fölemel, ösztönöz, szellemi erőfeszítésre

kényszerít, fantáziát ébreszt-e, vagy fordítva, gyengíti, szegényíti, pusztítja szellemünket. Ezért az írás szempontjából a környezet megválasztása fontos dolog (Vaszil Rozanov véleménye ez ügyben egyértelműen negatív: „A társadalom, a környezet nem gazdagítja, hanem szegényíti szellemünket”).

Edward Thorndike amerikai pszichológus (1874-1949) megfogalmazta a tanulás egyik alaptörvényét: a siker megerősít egy meghatározott viselkedésformát. Ugyanezt mondja B. F. Skinner: a siker bizonyos viselkedés megismétlésének irányában hat.

VII. 17.

Jó tanács egy fiatal riporternak, W-nek;
- fontos, hogy meglegyen benned az átélés képessége, hogy érdekeljen a világ, hogy tudj csodálkozni. Fontos, hogy ne érintsen meg a lélek szörnyű betegsége - a közöny.

90. IX. 1.

... Az emberi élet egyetlen tévedésre van méretezve. Egy tévedés elég ahhoz, hogy áthúzza egész életünket. Elég ahhoz, hogy utolsó percünkig cipeljünk keresztünket. Az ilyen életre szóló tévedés olyan, mintha öntudatlan öngyilkosságot követnének el.

... (Tekintélyek nélküli világ)

1986, New York, PEN Club konferencia. A konferencia résztvevőinek tiszteletére New York polgármestere, Koch fogadást rendez a hivatalában, egy kicsi, öreg kastélyban, a város kisszámú XVIII. századi épületeinek egyikében. Odabenn tolongás, fülledt levegőtlenység, alkoholtól fölforrósodott hangok fülsiketítő zaja. Fehérbort kínálnak, csak fehérbort, mindenütt ott sorakoznak az üvegekkel teli rekeszek. A tömegben föl-fölvillan Mailer, Vonnegut, Gaddis kivörösödött arca, Danilo Kis fejek fölé emelkedő, szomorkás ábrázata (nem tudtam, hogy akkor már halálosan beteg), Günther Grass mosolyt nem ismerő és Doctorow feszült arca, mely mintha valakinek a suttagására figyelne. Hirtelen nekiütközöm (vagyis inkább nekilöknek) egy apró termetű embernek, aki a sarokban üldöglél összegörnyedve, kezét védekezőn maga elé tartva. Megállok, s elkapom az idős férfit, nehogy a padlóra zuhanjon. Claude Simon az, a híres Nobel-díjas francia író. Ül csendben, fáradt, nyugtalan tekintettel nézelődik. Feléje hajlok, mert valami kedveset, néhány meleg szót akarok neki mondani. Mondom is, túlkiabálva a zajt, hogy csodálatos a prózája, mély és festői, hogy *A flandriai út* c. könyvét elragadtatással olvastam, és nagyon örülök, hogy személyesen is megismerhetem, s mindezt elmondhatom. Ám ekkor hirtelen rámdől valaki, egy idős, ősz hajú, nagydarab férfi, olyan, mint Auden, de mégsem ő az, mindenesetre dől rám teljes súlyával, én pedig nem tudom megtartani, rázuhanok Simonra, s mind a hárman repülünk a padlóra, de a tömegben és kavargásban ezt senki sem veszi észre, senki sem figyel ránk.

A világ egyre szűkebbé és könyörtelenebbé válik, mondja egy este Alvin Toffler, amikor a Manhattanen parkolóhelyet keresünk. Vegyük akár ezt a helyet! Itt

még az sem sokat segít, ha milliomos vagy. Nem tudsz leparkolni, nem találsz helyet az étteremben stb.

... Egy hét Londonban abból az alkalomból, hogy a Granta-Penguin kiadta *Futballháború* c. könyvemét. Minden nyugati utazásom olyan hatással van rám most, a lengyel forradalmi változások idején, mint egy vödör hideg víz. Milyen messze vagyunk! Fényévekre! A legfontosabb, a leginkább szemembe tűnő különbség: a Nyugatot a jó szándék, az udvariasság, a Keletet a nyersség, a másik megalázásának, kijátszásának állandó szándéka jellemzi.

Néhány óra Oxfordban. Előzékenység, szívélyesség mint a város légkörének, nyugodt, elmélyült létének legfőbb összetevői.

„Lengyelország szellemi skanzenizálása”

Ez jó! Kitől származik?

90. IX. 15.

... A világ új rétegződése:

1 - *Affluents* - a fejlett, gazdag országok lakói. Még ha valaki, mint egyén, nem gazdag is, használhatja a fejlett, működő infrastruktúrát (telefon, bankokat, utazási irodákat stb.).

2. - a másik póluson: *poor* és *starving*. Ez Afrika és Ázsia, valamint Latin-Amerika egy része. Ma, az utóbbi néhány évtized tapasztalatai alapján tudjuk, hogy ebből a helyzetből nincs látványos és gyors kilábalás (az afrikai nagyvárosokat körülvevő, állandóan segélyre szoruló, víz nélkül szynylódó nyomornegyedek stb.).

3 - *New Gipsy's* (Richard Parker kifejezése). Parker úgy véli, hogy a világon növekedni fog azoknak az embereknek, sőt, társadalmaknak a kategóriája, amelyek improduktív módon a kereskedésből, csencselésből, spekulációból fognak élni ideiglenes és marginális tevékenységet folytatva a fejlett társadalmak perifériáján. Ez az új osztály a műszaki civilizáció vívmányain (rádió, televízió, farmerruha, autó) fog élőködni. Képviselői mozgékony, agresszív, vállalkozó szellemű emberek és - kultúráltak, dinamikusak, de nem a termelés, hanem a csere szférájában.

Oroszország. Amikor belépünk Oroszországba, más klímába, más környezetbe, hidegbe és homályba lépünk.

Rendőrség, félelem, feljelentgetés, lágerek. Lehetetlen, embertelen választások elé kényszerül folyton az emer. Magatartásformák: felsőbbrendűség (merevség), megalázkodás (csúszás-mászás), megalkuvó lavírozás vagy fanatikus ellenzékiesség.

90. IX. 5.

Beszélgetés Wiktor Osiatyüskival. Azt mondja, hogy lassan véget ér az értelmiség vezető szerepe a lengyel társadalomban. Mostantól kezdve az egyes értelmiségi csoportok különféle érdekcsoportokat fognak szolgálni.

Határozottan érezzük, hogy véget ér egy korszak, s hogy helyébe lép egy új korszak, amelynek még nincs alakja, de uralomra jutása elkerülhetetlen. Érdemes lenne ezzel foglalkozni, elemezni és leírni a történelmi fordulat jelenségét; miben áll sajátossága? milyen hangulatok kísérik?

A távozó generációk azon érzése (a fordulat légköre által kiéleztett érzése), hogy mindannyiunkat elfelejtenek, a jókat és rosszakat egyaránt.

A nyugtalanság és tehetetlenség érzése, hogy semmit sem lehet megmagyarázni abból, ami volt, s ha ezzel mégis megpróbálkozunk, rögtön olyan benyomásunk támad, mintha valaki abban a pillanatban kikapcsolta volna a mikrofont, amelybe beszélünk - látni, hogy mozog a száánk, de senki sem hall minket, semmit sem adunk át másoknak, tátozunk hangtalanul.

90. szeptember 16., vasárnap

A politika ma mindent helyettesít - a színházat, festészetet, irodalmat. Helyettesít, és bevezeti a bővli, a giccs uralmát - az intrikák, az arrogancia, a bugrisság uralmát. Olyan hatalmat, melynek egyetlen célja önmaga ráerőltetése másokra - tolakodón, erőszakosan, minden áron.

Telefonbeszélgetés Maria Ofierskával, aki részt vett egy Bukovszkijjal rendezett találkozón. Bukovszkij pesszimista. Úgy látja, hogy Oroszország menthetetlen. (A Nyugat ezt nem érti.) A lengyelek az oroszok szemében: felszínesek, pozőrök, beképzelték, komolytalanok.

Ma nincs se baloldal, se jobboldal, csak nyílt, liberális, befogadó, jövő felé forduló emberek és zárt, szektás mentalitású, szűk látókörű, múlt felé fordulóknak.

Az 1990-es Varsó az 1979-es, forradalom utáni Teheránra emlékeztet. A város főbb útjait ott is elözlönlötték a kereskedők. És ott is kereskedtek mindennel (főleg ócska bővli). Itt is, ott is eluralkodott a ricsaj, a tarkaság, a műanyag.

1991. március 12.

... Egyre szívesebben írnak ma az íróról, s nem a könyveiről (az a benyomásom, hogy a reklámmal, bemutatással, interjúkkal foglalkozó „szakemberek” nem is olvassák ezeket a könyveket). A szövegnél jobban érdekli ezeket az embereket az író személye, viselkedése, kalandjai, szokásai. Ha a könyvekről kérdezik őket, zavarba jönnek, általánosságokkal próbálnak kibújni. Mintha annak, amit és ahogyan az író ír, nem volna jelentősége, mintha holmi fölösleges, kellemetlen ügy volna.

... A világban a jóságot saját jobbá válásunk arányában fedezzük föl. Henryk Elzenbergnek ez a mondata remek mottóul szolgálhatna Golauhin *Így élni nem szabad* c. filmjéhez, amelyet Moszkvában láttam. A fiivászon lesüllyedt embereket, tolvajokat, alkoholistákat, bűnöző-

ket, prostituáltakat, csalókat és ferde hajlamúakat látunk, akik egy zárt világban élnek. Ezt a világot ők teremtik, ugyanakkor ez a világ alakítja, kordában tartja, saját alvilági farkastörvényeinek rendeli alá őket. A rossz, ha másik rosszal érintkezik, még rosszabbá válik, ezek dinamikus kapcsolódások, megvan a saját baljós és kérlelhetetlen logikájuk. Elzenberg mondata nagyon fontos gondolatot tartalmaz - hogy a jóság felfedezése aktivitást feltételez; erőfeszítést, elkötelezettséget, tevékeny magatartást követel tőlünk. Hogy a passzivitás növeli a rosszra való alkalmasságunkat. Látszólag jól ismert igazságról, banalitásról van szó, mégis folyton ismételni kell, ismételni és - ami a legfontosabb - megvalósítani.

I. 4.

... Este a Bazyliszek étteremben vacsora egy brit tévéproducerrel, Andrew Cuginsszal, aki azt akarja, csináljak a BBC számára egy filmet Afrikáról. Mondom neki, hogy könyvet szeretnék írni, melynek cselekménye Szudánban játszódna, és hogy meg lehetne egyszerre csinálni a könyvet is, a filmet is.

- Miért Szudán? - kérdi.

Mert a világ figyelmének reflektora általában a földgolyó egy valamely pontjára irányul - hol Oroszországra, hol a Perzsa-öbölre. És éppen ezek a látszólag halott, távoli, megvilágítatlan területek kezdenek engem egyre jobban érdekelni. Időt adnak, hogy figyelmesebben nézzem az életet, s időt adnak a töprengésre. És hát, a mélybe kell hatolni, egyre mélyebbre. Az irodalomnak (benne a riportirodalomnak) a mélyre hatolás az esélye. A felszint kiszájtította az objektív, a kamera, a kép. Az ásás, a fúrás, a rétegek egymás után történő feltárása - ennek kell szentelnünk magunkat, ebbe kell elmélyedni. És ez az, amire nincs időnk, ha az eseményeket követjük nyomon, ha a kitörő vulkán szélén, a tűzösvényen haladunk.

Szudán pedig olyan ország, amelyben koncentráliódik a világ képe. Van ott kereszténység (délen), van iszlám (északon), vannak arabok és bantuk, vannak nagy sivatagok, de termékeny völgyek is, vannak demokraták, de tábornok diktátorok is, van éhínség, AIDS, polgárháború, kétségbeesés. Mondom Cuginnak, hogy a hatvanas években Afrikában nagy optimizmus uralkodott, megintgathatlan hit abban, hogy a politikai függetlenség nemcsak a szabadságot hozza meg, hanem az azonnali jólétet is. Semmi sem valósult meg ebből, Afrika ma a nyomor, a kosz, a betegség kontinense. Félrelökött, elfelejtett kontinens. Miért? Mi történt? Mik ennek az okai? Erről kellene könyvet írni. Filmet csinálni. Arról, hogy az emberiség felének nincs esélye arra, hogy jóllakják, hogy tiszta lepedőn aludják, hogy félelem nélkül éljen.

Szenyán *Erzsébet fordítása*

HOLDFORDULÓK VELENCÉBEN

A Lídón

A szenegáliak hármában járják a partot. Abban különböznek a többi jövő-menő feketétől, hogy mindig együtt vannak - s így együtt még feketébbnek látszanak. Egyikük elüt a másik kettőtől: nagyon fehér és nagyon fekete. Ritkás, de erős szálú haja fehér. S fehér a szakálla is, mintha úgy ültették volna pergamenszerű bőrbe. Egy szó mint száz: az öregsége miatt azonnal feltűnik.

A *trikót-táskát-nadrágot-vegyenek!* közt ritka az öregember - vajon mit hagyhatott maga mögött, míg ide eljutott? Mindenki megbámulja, én is, amikor vállán a Lacoste-trikókkal, karján a Troussard-nadrágokat tartalmazó zsákkal, kezében a Vuitton-táskákkal végigmegy a parton. Nehéz a sok táskameg a zsák, de az öreg ugyanúgy lépked, mint a társai: lassan, magabiztosan, tiszteletet parancsolóan. Jó nézni egy ilyen idős embert a két fiatal közt, aki mindig vele van. A többi *trikót-táskát-nadrágot-vegyenek!* össze-vissza rohangál, civakodik, erőszakoskodik. Ilyenkor a Lídó... Augusztus van, a szabadságolások ideje, mégsem zsúfolt a part. Imitt-amott és időközönként szennyezett a víz, függ a széljárástól, a napszaktól. A Des Bains, melynek partján járunk, ma is Thomas Mann szállodájaként ismeretes; nemsokára kezdődik a filmsztrájk. A Fesztiválpalota és a nagy szálloda közt aranylik a parti homok. Minden rendben - vagy majdnem. Az öreg fölszedi táskáit,

zsákját, mosolyog, sőt - jobban megnézve - nevet. Ezekben a napokban senki sem szomorkodik; öröm nézni azt is, hogy az öreg nevet.

Ma viszont, úgy egy és kettő közt, visszatérőben a büféből, azt látom, hogy az öreg a vécé mellett ül a kabinosnő székén. Mint egy odadobott zsák, gunnyaszt a széken. Antonia, a kabinosnő, egy pohár vízzel áll mellette. Tűz a nap, az öreg lassú mozdulattal fejére húzza a pareót, mint egy kendőt. Erőlködve igazgatja, s közben lassan oldalára dől, majd le a homokba, a leander-ágyás mellé.

- Éhes - állapítja Antonia.

Int, hogy maradjak egy pillanatra, s a büfébe szalad; egy tányér spagettivel jön vissza. Az öreg kisé föltápaszkodik, eszik néhány vilányit, aztán kihányja. Nem valami szép látvány a Des Bains homokján, szerencsére ilyenkor kevés a napozó. Valaki a vécé felé tart, de megkerüli az épületet. Antonia letisztogatja a virágágyás szélét, elviszi a piszkos homokot is. Az öreg visszaül a székre, de egész testében remeg.

Meg kéne néznie egy orvosnak - mondom -, beviszem a kórházba. Megérti, rám néz:

- Hôpital? - megérinti a karomat. - Nem, nem, kórházba ne - remegő keze tűzforró.

Taxit hívok. Amikor visszaérek...

- Eltűnt - fogad Antonia -, halani sem akar kórházról.

- A másik kettő, aki mindig velevan? - kérdem.

- Leléptek. Amikor látták, hogy rosszul van, leléptek az áruval.

Délután tele a part, de nekem mennem kell. Befordulok a Nagykörútra... és mit látok? Ott ül egy padon, két lépésre tőlem.

Föléje hajolok; az a néhány szál haja fehérebb, mint valaha. Észrevesz, int. Nem tudom, azt akarja-e mondani, hogy „gyere ide”, vagy azt, hogy „látod, nem bírom tovább”. A bizonytalan intésről idős apám jut eszembe. Gyakran üldögélt egy fa alatt, az „ő padján”; hébe-korba voltak vele más öregek, de többnyire egyedül üldögélt. Amikor odamentem hozzá - látod, mondogatta, ha tudsz, maradj itt egy kicsit.

Olykor maradtam, máskor küldtem valakit, hogy legyen mellette. De itt, ezzel az emberrel valószínűleg senki se maradna egy percig sem. Odamegyek hozzá. Reszket, ezért újra próbálkozom:

- Itt a kórház, egy hajításnyira.

- Nincs pénz - feleli -, nincs segítség.

- Az elsősegély nem kerül pénzbe - magyarázom.

- Fél - lihegi -, fél - mondja azaz a franciaságával, melyet vastag ajkán nagynehezen kiprésel.

Fél, hogy elkergetik Olaszországból, mert nincsenek rendben a papírjai.

Lehet, hogy nem ért meg, mégis erősködöm.

- Szép kórház, mindent elrende-

zünk, mindent; elfekvő részlege is van, más öregek is...

Szemét tágra nyitja, megérti az „elfekvőt”. Már nem reszket. Föláll, elindul. Méltóságteljesen, mint a parton. Most én is megértem, az öreg felidézi emlékeimet: hosszú-hosszú évekkel ezelőtt nagyapám hányszor, de hányszor panaszkodott szédülésről, de ha a kórházzal hozakodtunk elő, összeszorította a fogát, és elment. Akárcsak ez az idegen nagyapa, aki most azt hajtogatja: jobban vagyok, jobban vagyok.

A kórház emerre van, ő amarra indul el. Egy pillanatra visszafordul:

- A vonat.
- A vonat messze van - mondom -, keresztül kell menni egész Velencén.
- Gyalog?
- Nem, kishajón.
- Rám néz.
- Kishajón? - tétova tekintettel pillog, elfelejtette Velencét, a csa-

tornákat, a csónakokat, a kishajókat. Neki a parton kellett föl-alá járkálnia a Lacoste-trikóival, földije társaságában; de most egyedül van: mert öreg és nincs már áruja, és mert egy szenegáli öregember.

- Jártam Szenegálban - mondom. - Elkísérem a hajón, nekem is arrafelé van dolgom.

Kezdődik a lassú átkelés a Lídóról a Szent Márk térre, a Szent Márk térről a Rialtó hídhöz. Egész Velence elvonul a szemünk előtt, az öreg időnkint felnéz. És olykor valamit mormog: varázsszót? Tán Szent Márkhoz fohászkodik?

- Kár, nagy kár - suttogja.

Kár elmenni Velencéből? Titokzatos szeméből inkább azt olvasom ki: kár elmenni az életből.

- Léopoldnak hívnak - hebegi erőlködve.

- Mint Senghort - találom mondani -, a legnagyobb költőjüket.

Nem érdekli, ezért másról beszél:

- Nem felejttem el magát, Leopold - ígérem -, de hol vannak a társai; mindig hárman voltak.

- Azt akarják - lihegi -, hogy menjek el az országból, teher vagyok nekik. - Körbetekint a palotákon. - És most, mintha vak lennék - mondja -, kár, kár.

Már az állomásnál vagyunk. Hová utazik, kérdezem.

- Viareggioba megyek, ott vannak barátok...

Értem: más partot akar járni ezen a nyáron. Indulnék a pénztárba.

- Ne - állít meg -, van pénzem, tessék, nézze.

Csupa homok a pénze, a Lídó, a Des Bains homokja - vagy ki tudja, melyik tengerparté. A jeggyel tér vissza, s ekkor Antonia jut eszembe: éhes.

Itt a vendéglő, de nem akar enni; szárazon, csökönyösen utasítja el. Nem tudom, azért-e, hogy ne legyen a terhemre, vagy azért, mert nem éhes. Az öregeknél - akár fehérék, akár feketék - sosem lehet

tudni; ráadásul Léopold fekete, s most én is olyan vagyok, mint a vak.

- Vízet - mondja -, azt kérek.

Veszek egy üveg ásványvizet, abból a másfél literes fajtából - vajon miért épp másfél literesek? Alig akarja elhinni, hogy mind az övé, még soha senki nem kínálta ennyi vízzel. Éppen idejében érünk a vonathoz.

- Firenzéig közvetlen vonat - magyarázom -, ott átszáll Pisa-Viareggio felé.

Fordítva ismétli el:

- Viareggioig közvetlen vonat, ott átszállás Firenze felé.

Amikor Afrikában jártam, én is összecseréltem Palaklait és Miputut, pedig húsz évvel fiatalabb voltam. Beül a vonatba, elbúcsú-

zom: integet, nevet. Isten veled, öregem.

A szemafor azonban pirosat mutat; fölszállok, ő nem lát, de én őt igen a félig nyitott ajtón: megint reszket, de - jobban megnézem - összeszorítja a fogát. Föláll, leveszi a vizet, megcsókolja. Nincs több időm, mennem kell. Mindnyájunknak menni kell.

A víz alatti erdő

Márciusi húsvét: a turistáknak korai. De ilyenkor kezdődik egy olyan látványosság, mely elkerüli a bédekkerkészítők figyelmét. A kikötői gátaktól a csatornáig az egész lagúnára kiterjed ez a látványosság, s ráadásul hangtalan: a szépiák vonulására gondolok, amikor a városba lassú léptekkel beóvakodik a tavasz. A márciusi napéjegylenőség adja meg a rajtjelet.

A dagálllyal hosszúkás, apró csupaszem, csupa csáp bájos kis szörnyek nyomulnak be a csatornák torkolatán át, végigsúrolják a zsilipeket, a partfalakat, s megtörve a sima víztükröt, sodortatják magukat az áramlatokkal - majd hamarosan rajokba tömörülnek. Van, amikor távolabbi csatornák felé tartanak, de most ide, a Doge-palota elé gyűlnek. A biztonságosabb átjárókat keresik a szegény szépiák, alaposan kimerültek. A lagúna nagy folyékony méhébe akarják fürtszerűen lerakni szőlőkhöz hasonlóan petéiket.

A márványos partfalak mentén vár rájuk a vég. A tengertől a lagúnáig labirintusosan elnyúló Velence mintha csak arra teremtdött volna, hogy elfogja őket: esténként egy bizonyos órában rózsaszínű kivégzőgéppé válik a város, a közeli agónia szépséges színhelyévé. Sötétedéskor a partokat kivilágítják; nem a húsvét, nem a Nagyhét tiszteletére, hanem miattuk, az átvonuló szépiák miatt: nyugtalanul imbolygó lámpájú emberek jönnek-mennek a

parton, komor sötét foltok a fehér kövek és a duzzadt csatornák közt. És íme, sodródnak a szépiák fáradtan, kábán, elvakítva. Szelíden sodródnak, mert a sokszor halált jelentő fényeknek képtelenek ellenállni.

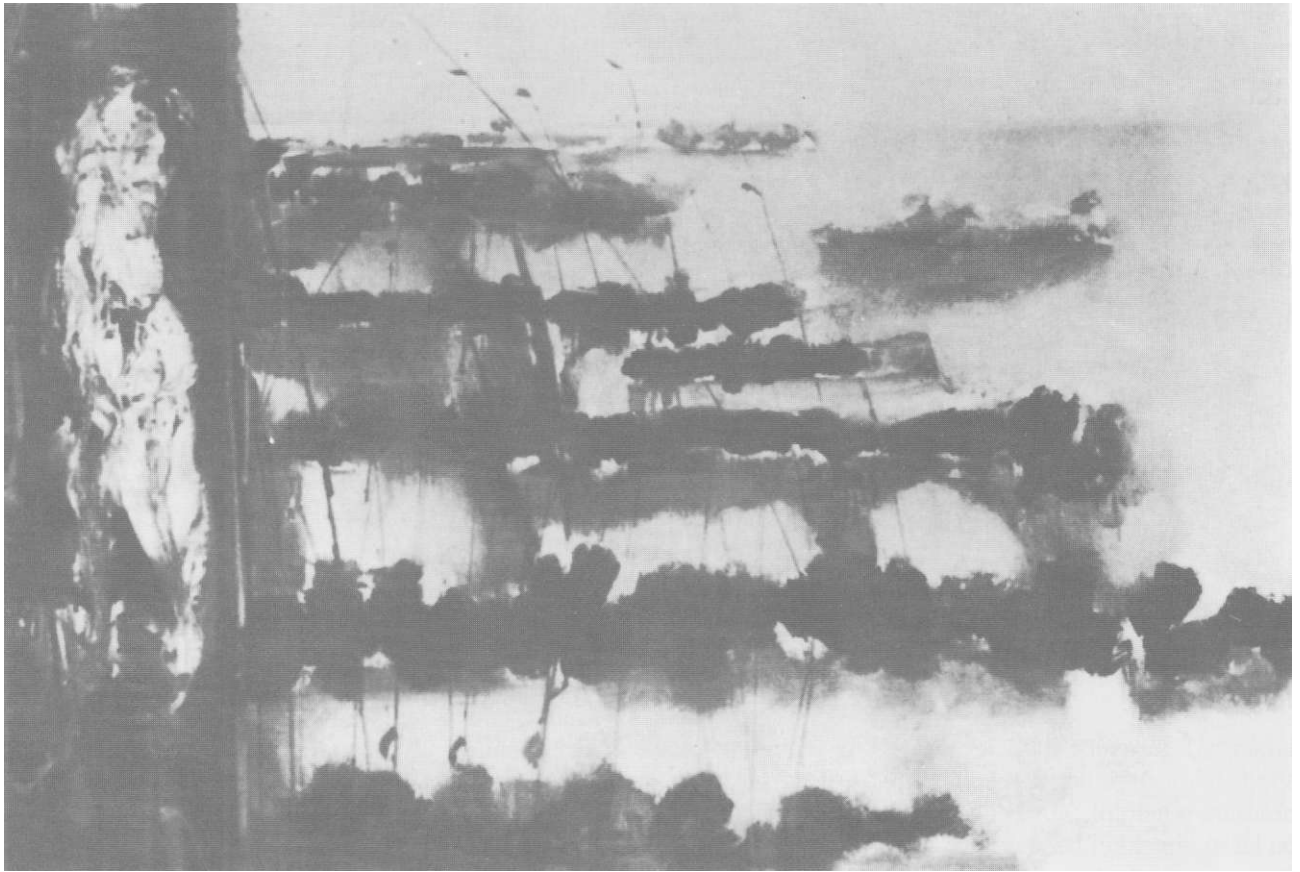
Egyik lámpástól a másikig, egyik halásztól a másikig lépkedek a hullámok verte Vámház környékén: hol sötétben, hol fényben, álomszerű kiáltások és színpadserű képek közt. Az elegáns kis szörnyek egy-egy pillanatra felbukkanak a zöldesfehér vízben, majd fekete tintafoltok közt a csipkés kövekhez verődnek deformálódva. Bizonyos fajta hosszúkásabb és több csáppal ellátott szépia halványan foszforeszkál a lámpásaink fényében; itt a parton is látni ezeket a lüktető kerek foltként végsőket rángó példányokat. Ritka fajta - mondják -, „az utolsó példányok közé tartoznak”.

Ez a megjegyzés nem hagy nyugton: mi is az utolsó túlélők vagyunk e négy kis szigeten. Elindulok, megkeresem a fészüküket, a „szépiafákat”.

Vajon megmenekülnek-e ma éjjel az ember lámpásaitól: Nagycsütörtökön a szárazföldön erős a szél, a tengeren pedig nagy a hullámozás - talán néhány hóhér otthon marad. Ha a szerencse vagy az áramlás segít a szépiákon... akkor a régi kövek közt megkeresik a vízbe süllyedt kötélzeteket - legjobban a kisebb vitorlásokét kedvelik -, a horgonyláncokat, s a nagy folyé-

kony méh lelangyosabb zugaiba lerakják a fehér, szürke vagy lila kocsonyás kis gömböket. Belőlük kelnek ki a kis szépiák, s azonnal elindulnak a szépia-nyák útján - visszafelé. A baj az, hogy ha egy pillantást akarunk vetni az út e titokzatos szakaszára, a nagy lagúna partjára kell menni, a kevésbé szennyezett szigetekre - ehhez át kell vágni a városon, s arrafelé kerülni majd egy csónakot. Az Olivolo-várnál próbálkozom majd, Martino „strandjánál”.

Csakhogy a csatornák és a falak útvesztőiben a memóriát bizony vallahatóra kell fogni. A vénséges vén házak együttese, a sok-sok csatorna, az emelkedő víz különös idegenvezető: az emlékezet mélyéről előhossa az üledéket, kivéve a topográfiait. A kanyargó partok, az árkádok nyílásai, a régi és a friss meredek részek közt bolyongok vakon, míg véletlenül a Ponte degli Scudinal kötök ki; előtte, mögötte sötét sikátorok. Árnyak kutogatnak a Vigna oszlopai közt, de az Arzenál fala mindent lezár, a part fehér kanyarulata jelzi a határt. A kikötők soránál mozdulatlan a víz: vár, mindig csak vár, védelmez, ringat, s lassan pusztít. Mindjobban elválaszt bennünket, túlélőket a világtól, melynek állandó mozgása talán maga az élet, míg mi itt Velencében megrekedtünk a múltban. Névtelen sikátorokban, szűk tölcsérekben próbálkozom. Húznak, vonszolnak magukkal: kecses architektúrákat

fedezek föl ég és víz között. Langyos falnak támaszkodom, valósággal belekapaszkodom, akár a szépiák a kötélzetekbe, s végre kijutok az Olivolo partjára, Martino közeliében, a város szélén.

Elöttem a lagúna, középkori erődítményekkel, de ilyen későn a csónak már szárazon pihen - mondja Martino -, némi holdfény van de ha azt hiszed, látni valamit... - Egyedül megyek - mondom. Enged. Előkészítjük a csónakot, talán sikerül néhány friss gyümölcssel ékes tenger alatti fára bukkannom.

Indulok, de a víz ma éjjel nehezen apad. A kiflihold nem engedi visszahúzódni, s a szél egyetért vele. Mintha sodró folyó volna köröskörül a víztükör, pedig ez a lagúna mozdulatlan, azt a benyomást kelti, hogy megállt az idő. Értékét veszti minden mozdulatunk, minden lépésünk a szárazföldön, hiába is akaránk kozmikussá tenni: hold és tenger nagy messziségből hívogatnak komoran, hogy elmerülj a folyékony közegben, s ne higgy a fel-támadásban. Ellentétben a húsvét-

Renato Borsato festményei

tal, melyben néhány kilométerrel arrébb, a szárazföldön hisznek.

Az északi lagúna felé tartok, ahol nem olyan mély a víz. S íme, lassan úszkálva fészket keres itt is, ott is egy-egy szépia. Csápjaikkal mint kitért karokkal, vakon keresgélnek, tapogatóznak, a lámpa elvakította őket, csak mi látunk. Megszabadulva terhüktől hamarosan jobban látunk majd, s ráfekszenek a hullámokra.

Végre apad a víz, a bálványfák szivacsos törzsei kezdenek kijjebb emelkedni. Látom már a víz alatt a fákat, már nem a felszín fölöttiek tükröződnek benne: mint apró rügyek, fürtökben lógnak a pete-gyümölcsök az ágakon, a köveken... Bizonyos mélységig jobban látni lámpafénynél, de lejjebb sűrű a víz, s csupán fényudvarokat látat. Eloltom a lámpát. Lassan hozzászokik szemem a holdfényhez - tökéletes lámpás, lassan mozdul arrébb, és

lassan itt is, ott is fölfedi a „rügyező” köveket, fákat - s árnyaival kialakul a tejszerű erdőség mozgó akvarellje. Bedugom kezem a vízbe: semmi, nem tudom megérinteni az ágakat, mindig lejjebb vannak, a mi mércénknél mindig mélyebben. A sűrű fehér víztükörben a hold hol elmerült ágakat, hol földi fákat mutat; aztán a szinte anyagtalan nagy, világos foltok közt a kettős tejszerű erdőben együtt mutatkozik egyik is, másik is, a fönt is, a lent is.

Ujjammal megérintem a kételtű rügyeket: duzzadtak, feszesek: kinőnek a mélyből, megsokszorozódnak a folyékony vízben. Húsvét van - mondja Martino -, az idén épp jókor. A tengeri és a szárazföldi tavasz találkozása közé esik. Valami csakugyan történhetett ott lent: az egyik utolsó példány, egy foszforeszkáló magányos kis szépia fűgén tovasiklik - nyomában a többiek. Nincs szívünk elfogni őket - sem azelőtt, hogy terhüket lerakták, sem azután.

Székely Éva fordítása

SMALL IS BEAUTIFUL

A kicsinyiség kifizetődik. A legjobb gazdasági mutatókkal Európa kis államai rendelkeznek. Az összes európai állam közül a legkedvezőbb fejlődést Svájc és a skandináv országok mutatják fel - a munkahely biztonsága, az egy főre jutó nemzeti jövedelem és a gazdasági növekedés szempontjából. Ez pedig összefügg viszonylagos kicsinységükkel, amely rászorítja őket a gazdasági nyitottságra. Ezen államok belső piaca kicsi - hogy gazdasági sikereket érjenek el, rá vannak utalva az exportra; ráadásul olyan mértékben, amit a „nagyoknak” távolról sem kell elérniük, és ezért nem is érnek el. Ugyanakkor ezek a kis államok sokkal erősebben függenek az importtól, mint az átlagos nagyságú országok. Mindez állandóan erősödő készletelés a gazdasági rugalmasságra és az innovációra.

Más szempontból is megéri kicsinek lenni. A kisebb európai demokráciákra - csekélyebb lélekszámuk miatt is - évtizedek óta sokkal kevésbé jellemző a politikai erőszak. Itt a politikai átmenetek békésebben játszódnak le, a politikai ellentétek kevésbé veszélyesek a demokráciára, a politika kiszámíthatóbb, mint a nagyobb államokban. A kicsinyiség elősegíti a kompromisszumokat, elősegíti a stabilitást. Ez az áttekinthetőség következménye - kevésbé van szükség érdekeltiségre ahhoz, hogy legitim s ugyanakkor stabil döntések születessenek. Ehhez hozzájárul még a külpolitika szerényebb jelentősége - a kisebb államok átlagosan ritkábban jelentenek veszélyt másokra, ezért külpolitikailag kevésbé megosztóan hatnak.

Apropó, külpolitika: a kis államok külpolitikája inkább összekötő jellegű, ahogyan ezt a négy európai semleges ország példája mutatja. A nagyság hiányából nyilvánvalóan következik, hogy le kell mondani a külpolitika irányító szerepéről; ez pedig olyan külpolitikát követel, amely az egyes csoportokat, feleket nem elválasztja, hanem összeköti.

Kifizetődik kicsinek lenni. Vajon ez a gondolat elterjedt-e már Ausztriában? Nem szenvednek-e még sokan, túl sokan a nagyság elvesztésének traumájától? 1987-ben egy reprezentatív adatgyűjtés alkalmával a megkérdezettek 18 százaléka nyilatkozott úgy, hogy „szívesebben venné, ha Ausztria nagyhatalom lenne, miként 1918 előtt”. Csak 18 százalék - vagy inkább: még mindig 18 százalék?

Az osztrák kicsinységet nem önként választották. Más ez, mint Svájc-

ban: Ausztriában az ország méretét nem kisebb egységek szövetkezése hozta létre, hanem az, hogy egy nagy birodalom minden egyéb része - külpolitikailag motiválva - elszakadt. Ausztria pedig a maradék.

Éppen ez köti össze az osztrák kicsinység és az osztrák identitás sajátosságait. Mindkettő bomlás és újraegyesülés következménye, de ugyanakkor a participáció helyett működő manipuláció is. Ausztria politikai térségként és politikai identitásként a széthullás következménye - és Ausztria, térségként és identitásként is, fölülről és kívülről kényszerített ki.

Az identitást nem lehet csak a nemzeti államok kérdésére redukálni. Lehetséges identitás az állami szint alatt és fölött. Alatta: éppen a régiók, esetleg a szövetségi tartományok alapozzák meg az identitást. És fölötté, az államon túl - az európai identitásnak éppúgy megvannak a csirái, mint az államhatárokon túllépő regionális identitásnak. Ehhez csatlakozik még a szubnációk, esetleg a párt-táborok identitása - ez a forma az osztrák múltban döntő jelentőségű volt.

Mindezen formák újra visszavezetnek a nagyság - pontosabban a kicsinység - kérdéséhez. A kicsinység segíti az identitást. A kicsinység csak olyan identitást enged meg, amely alulról határozatit meg, nem pedig elsősorban fölülről. A kicsinység segíti a politikai minőséget.

Ausztria szomszédságában van példa a kifejlett, differenciált identitásra: Svájc. Svájc a kantonok kis egységeiből egy speciális identitást fejlesztett ki, és ezt a legkülönbözőbb, robbanással fenyegető konfliktusok integrálására érdekében is be tudta vetni - a vallási ellentétek meghaladásában éppúgy, mint a nyelvi közösségek ellentétének feloldásában.

Meglepő, milyen kevésbé beszéd tárgya Ausztriában a svájci példa. Az osztrák identitáskeresés számára alig jelentett Svájc példaképet - kivéve a semlegességet. Az első köztársaság a dunai konföderáció, az olasz út és a német út között ingadozott - a svájci út nem jött divatba.

Ez a második köztársaságban se nagyon változott meg. Svájc - Ausztria politikai mindennapjaiban - alig téma. Egy átlagos osztrák médiumban bizonyosan sokkal hangsúlyosabb a Bajor Szabadállam politikájáról szóló híradás, mint a Svájccról. Svájc olyan kevésbé látványos - nincsenek „erős emberei”,

demokráciájára a kollektív vezetés a jellemző. Svájcban hiányzik a hanyatlástól való félelem és a nosztalgikus visszavágódás - az ottani politikusok hivatalos székhelye nem kastélyokban és palotákban van, az államszövetség politikai ceremóniái a legtakarékosabban egész Európában. Talán éppen ezért szolgál annyira kevésbé példaként az osztrák identitáskereséshez?

A „svájciasodás” természetesen nem szabadalmazott megoldás. Mert a „kicsiny” Svájc erre is példa - a „csúf”-ot is jelentheti. A kicsinységhez a provincialitás, az önző dolyf, a privilégiumok egoista védelmezése is hozzátartozhat. A csunya kicsinység eme szokásához a svájci demokrácia egész sor támpontot kínál. Csak egy példa: Svájc közvetlen demokráciája évtizedekig megakadályozta a nők szavazati jogának keresztültvitelét. A külföldiek jogállása Svájcban a legrosszabbak közé számít egész Európában, hogy egy további példát mondjunk. Mindez arra mutat, hogy a kicsinység gyakran újításellenes és kisebbségellenes.

Svájc kicsinységével szorosan összekapcsolódik a nemzetközi gazdasági bűnözés némely vonatkozása. Svájc megengedi magának - párhuzamosan föderalizmusával és demokráciájával -, hogy a bűncselekményből származó pénzek átváltóhelye legyen.

Svájc példája arra is jó, hogy lássuk: A „csunya osztrák” nem feltétlenül német-nemzeti - éppen úgy lehet egy agresszív, idegengyűlölő Ausztria-nacionalizmus reprezentánsa is. Ez a lehetőség is reális - azaz egy hangsúlyozott Ausztria-identitás, amely minden „idegent” kirekeszt és amely az „idegenekhez” a németeket is hozzászámítja.

A svájciasodás mint ajánlat, a kicsinység mint lehetőség éppen nem azt jelenti, hogy Svájc kritikátlan példakép legyen, és hogy a kicsinységben csak pozitívumot lássunk. De ha az egyesített Németország, Közép-Európa és a belső piac nagy térségei mint keretfeltételek befolyásolják az osztrák identitást - miért nem befolyásolja mindez Svájcot, amely Ausztria szomszédai közül a leghosszabb demokratikus folytonossággal rendelkezik? Miért menekülnek a kicsinységtől?

A mitológia tele van történelemellenes képekkel. Lót felesége sóbálvánnyá változott, mert megfordult, mert szembenézett történelmével. Orpheusz visszapillantott az alvilágba és ezzel el-

veszítette Eurydikét. Íme két példa, hogy kritikátlan előrenézés ajánlatos, a kritikus visszapillantás megbosszulja magát. Veszélyes a múlttal foglalkozni.

Holott csak a múltból lehet jövő - a jövő a múlt továbbírása. Az osztrák identitás jövője a nagyság és a kicsinység közti feszültségnek a továbbírása is. Az a múlt üzenete, hogy tudatosítsuk végre ennek a változásnak a lehetőségeit.

Apszichohistória azt kísérli meg, hogy a pszichoanalízis felismeréseit a történetírásban alkalmazza. Éppen Ausztriában, abban az országban, amely Sigmund Freudot szülte, számúzte és megtagadta, különleges érdekessége van a pszichohistória kezdeményezésének. Éppen Ausztriában van nagy jelentősége annak a kísérletnek, hogy a történelem megértéséhez kiprovováljuk az emlékezést arra, ami egyelőre nem vagy nem teljesen tudatos. A nem vagy nem teljesen tudatos rétegek pedig a következők: az identitásnak és az elveszített nagyságnak az összefüggése, az identitásnak és az elveszítettek iránti vágyódásnak az összefüggése és a kikerülhetetlen - azaz a kicsinység - tudatalatti elfojtása.

Ausztria identitása igényli - Lót feleségének és Orpheusznak a mintájára - a visszatekintést. Csak ez teszi lehetővé az előretekintést. Csak a múlt megfejtése segít hozzá a jövő alakításához.

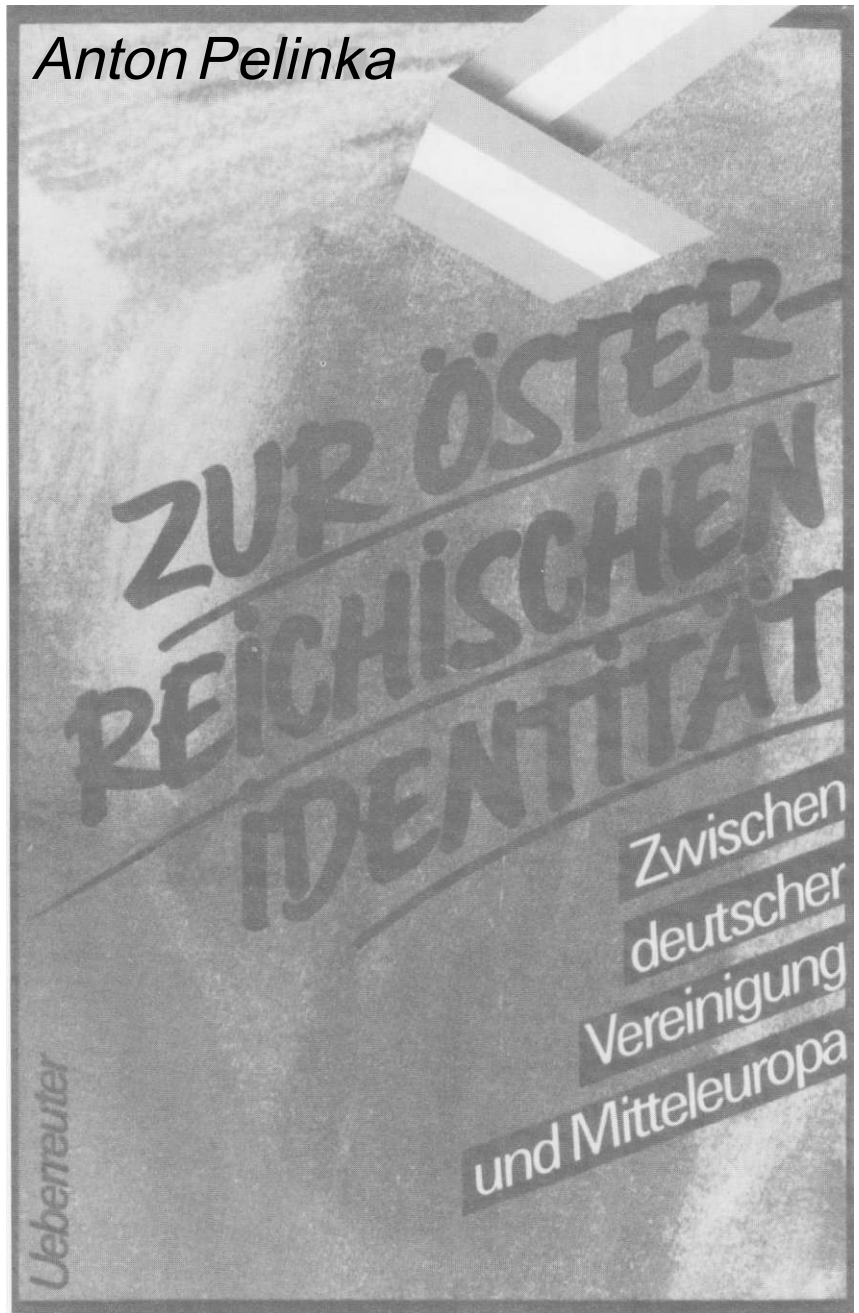
Miért nincs Ausztriában egyetlen párt, egyetlen számottevő erő sem, amely az ország svájciasodását a zászlajára tűzte volna? Bizonyára nem morális megfontolásokból - hiszen az osztrák politikai kultúra etikai értéke sok esetben rosszabb, mint a svájcié, sok esetben csak kicsit jobb. Nem akadályozhatják anyagi megfontolások sem, hogy Ausztria svájciasodása az osztrák politika témája legyen: Svájc anyagi mérlege még mindig sokkal sikeresebb, mint Ausztriáé. Adódik a következtetés: nyilván a kicsinység gátolja, hogy Ausztria számára több legyen a svájci példa, mint egy semmire sem kötelező méltatás tárgya.

Ausztria változóban van, változik az osztrák identitás. Ausztria művelt, mobil társadalom akar lenni. A műveltség viszont politikai jellegű - ezért az új osztrák identitás kontúrjait nem a sokszor kárhoztatott apolitikus típus, hanem a politizáló osztrák típusa jellemzi.

Ausztria változóban van, változik az osztrák identitás. Az osztrák társadalom egyre inkább civil, ami azt is jelenti, hogy egyre inkább szekularizált. Veszít jelentőségéből a katolikus hegemonia, elmosódnak a katolikus kontúrok. Ez például újabb lökést ad a nők politikai tevékenységének, hisz a katolikus hegemonia Európában - szemben a protestánsal - diszkriminálta és diszkriminálta a nőket.

Ausztria változóban van, változik az osztrák identitás. A szubnacionális

Anton Pelinka

identitások, amelyek a múltban a legerősebben jellemezték Ausztriát - a nagy párt-táborok osztályspecifikus és vallásspecifikus identitásai - lassan feloldódnak. A nemzeti identitás kérdése ezért lesz annál fontosabb, központibb. És ezt a kérdést soha nem lehet véglegesen megválaszolni - csak mindig újra és újra feltenni.

Az az identitás, ami Ausztriát teszi, ami az osztrák identitás, immár nem kívülről és felülről határozódik meg. A hidegháború befejeztével a nagyhatalmak érdeklődése csökkent Ausztria iránt. És az egyház éppúgy, mint a szociáldemokrácia, megtette történelmi kötelességét - döntő módon nem tudnak többé hozzájárulni az osztrák identitáskereséshez.

A hagyományos eliteknek hiányzik az ereje az osztrák identitás meghatározásához - a nagyhatalmaknak pedig nem fűződik ehhez érdeke. Ez a vákuum az osztrák demokrácia pillanata. Az ország lakosain múlik - és csak rajtuk - önmaguk meghatározása és az ország múltjának és jövőjének kialakítása. Mert ez most végre valóban az ő országuk.

Ausztria olyan ország, amelynek nem volt - sikeres - forradalma. Ezen pedig csak egy demokratikus osztrák evolúcióval lehet segíteni.

(A fordítás alapja a szerző Zur österreichischen Identität. Zwischen deutscher Vereinigung und Mitteleuropa. Wien. Uebereuter. 1990 című könyvének utolsó fejezete volt).

Szilágyi Márton fordítása

HOL IS VAN AUSZTRIA?

Kicsiny, de illusztris publikum gyűlt körém ezen az estén a prágai Arany tigrishez címzett sörözőben, hogy az „Ezer éves Ausztria” című kiselőadást meghallgassa. Az igazat megvallva összesen ketten fogadták el a meghívást, a többiek sajnos mind lemondták.

Egyikük egy tatár lovag, aki hosszas Yale-e egyetemi tanulmányok után a világ különböző pontjain szabadúszó diplomataként szerzett érdemeket, most pedig egy jelenleg foglalatosság nélküli kazanyi kán megbízásából a prágai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet titkárságát bombázta különböző államalapítási tervzetekkel.

Tejgyáros és emberbarát, a berni Oberland szülötte a másikuk, aki már korábban is nemzetközi feltűnést keltett „A svájci gyümölcsjoghurt az európai biztonság rendszerében” című gondolatébresztő tanulmányával.

Származásuk folytán egyformán távol attól a titoktól, amit Ausztriának nevezünk, és amelyről én most fel kívántam lebbenteni a fátylat, mindketten barátságos figyelemmel kísérték az emlékezetkihagyások folytán történelmi részleteiben itt-ott némiképp pontatlan, de mint hittem, mégis igen érzékletes fejtegetésemet. Egy szerény irattári feljegyzés csodálatos következményeiről beszéltem, amelyben hitelesítik, hogy III. Ottó császár, akinek egyéb történelmi érdemei már kimentek a fejből, a freisingi templomnak a hozzájuk tartozó majorsággal együtt néhány szántót, mezőt, legelőt, erdőt és méhest adományozott az Ybbs folyó közelében, az általános köznépi megjelöléssel „Ostarrichi”-nak nevezett vidéken.

És most ámuljatok velem, kedves barátaim, mi minden lehet még egy ilyen elhagyatott vidékből, ha az a szerencse éri, hogy „Ostarrichi” névvel dokumentáltan bevonul a történelembe: pusztai tájegységből örgrófság, örgrófságból hercegség, sőt főhercegség, a hercegségből birodalom, amelyben soha nem nyugszik le

a nap, majd pedig ebből a tartós besugárzásnak kitett birodalomból - a nélkülözhető nagyságról való okos lemondással - normális állam lesz, amelyben a nap bár rövidebben, de mégis igen barátságosan és idegenforgalmat növelően süt.

Mit szóltok mindehhez, kedves barátaim? Miközben tetszésnyilvánításra éhesen a következő korszót is kiűrittem, a tatár diplomata az asztal alól, bőr utazózsákjából egy egyelőre meghatározhatatlan kis gumitárgyat húzott elő, ami rendeltetésszerű használat után felfújható földgömbnek bi-

zonyult. Elnököknek, külügyminisztereknek és diplomatáknak mostanság nélkülözhetetlen segédeszköz, magyarázta a tatár, mivel ez a földgolyó alakítható, éghetetlen műanyagból készült, a felhasználó igényei szerint formálható, egyes területek tetszés szerint kicsinyíthetőek és nagyíthatóak, másrészt pedig a fennálló állam- és országhatárok jelölése teljesen hiányzik, úgyhogy a felhasználó saját igényei és a mindenkori politikai szí-

Grác, az Óratorony

tuáció szerint rajzolhatja be őket a mellékelt színes tollak segítségével.

„És hol van tulajdonképpen Ausztria?“, kérdezte a tatár, és elém tette a glóbuszt, amely azon sajátosságtól eltekintve, hogy a kazanyi terület egészen Kijevig terjedt, teljesen normális méretűnek látszott, folyók és hegyek egyaránt jól kivehetőek voltak rajta.

Mutatóujjammal nagyvonalúan kiterjesztett spirálokat leírva az Alpokat és a Dunát érintettem: „Körülbelül itt.”

„Ennyi a maga ezeréves Ausztriája?” kételkedett szelíden a világotutató tatár, miközben svájci barátunk ábrázata rövid időre elsötétült, mivel a demonstráció közepette mutatóujjammal valószínűleg St. Gallent, sőt talán még magát Zürichet is érintettem; figyelmetlenségéből és nem szándékosan, erről igyekeztem biztosítani.

„Nem, nem barátaim, Ostarrichi ennél bizony kisebb. Hosszú időn át Ausztrián szorosabb értelemben azt értették, amit Bizáncban Ostirikon néven tartottak számon, és amit Dante Ostirico néven énekelt meg (sajnos csak egy pár rövid sorban), azaz Alsó- és Felső-Ausztriát. Ezen név kiterjesztését némelyek már Stájerország esetében is kérdésesnek tartják, különösen maguk a stájerok, míg viszont sok trieszti, krajnai és friuliai súlyt helyez arra, hogy az ősi osztrák tartományok felsorolásakor legalább lábjegyzetben dicsérően megemlítsék. A többi terület pedig, amit szintén Ausztria néven emlegetnek, a történelem menetében fokozatosan gyült össze az Enns alsó és felső partján elhelyezkedő hercegség körül, elnevezésük pedig természetszerűleg többször változott. A magyarok például ugyancsak az 1804-ben kikiáltott császársághoz tartoztak, de sikerrel ragaszkodtak ahhoz, hogy továbbra is kizárólag Magyarországnak neveztesenek. A csehek pont fordítva: ők 1848-ban jobb osztrákoknak tartották magukat a bécsieknél, mivel Ausztria egybentartásáért szálltak sikkra, a bécsiek viszont már fekete-vörös-arany zászlókkal a Németországhoz való csatlakozást ünnepelték.

A világ többi részén mindezek el lenére mindőjüket csak osztrákként tartották számon, a külföld nem tett különbséget bécsiek és linziek, voralbergiek és huculok, csehek és

magyarok között, az idegenek számára különbségtétel nélkül mind csak osztrákok voltak, bármit is állítottak magukról. Az sem segített Ausztriának, hogy az 1867-es kiegyezés után Ferenc József magyar király és Franz Joseph osztrák császár birodalma szégyenlősen megbújít az ártatlan „Ciszlajtánia” és „A Birodalmi Tanácsban képviselt Királyságok és Tartományok” elnevezés mögött (és csak az 1915-ös esztendőben tért vissza eredeti nevéhez), a fekete-sárga határsorompón túl nem hagyták magukat becsapni, és megmaradtak az Ausztria titulusról, és ezt a nevet adták utóvalóul az 1918-ban kikiáltott köztársaságnak is a meglehetősen bizonytalan jövőbe.”

Ezt elmondván ismét a söröskorsóhoz nyúltam, miközben a világotutató tatár és berni Oberlandból érkezett élesszemű megfigyelő egy pár nyugtalanító élményéről tudósított: Egyiküknek Belgiumban az egyik belga mint „titkos osztrák” mutatkozott be, Mexikóban pedig egy indián származású pap a jó öreg osztrák Maximilian császár miatt érzett bánatát fejezte ki, akit egy amerikai elnök ajánlatára löttek agyon; másikat pedig egy magas rangú aragon hitelt érdemlően biztosította, hogy közép-európai osztrák birodalmat valójában I. Károly spanyol király, (akit a Pireneusok túloldalán V. Károlynak is neveztek), eredetileg csak Madrid leányvállalatoként hozta létre, amely célból Karl 1521-ben (egy láthatóan csalódást hozó németországi kirándulás után) Ferdinánd nevű öccsét, bőséges zsebpénzzel és megfelelő kísérettel ellátva, a helyzet felmérésére a kontinens belsejét lakó vad népcsoportokhoz küldött.

Utalásaim az Ausztriával ugyan csak összeköttetésben álló Burgundra és Belgiumra (és annak sörfőzdéire), valamint a spanyol Habsburgokra, akik a sikeres „Austria” cégnevet az Atlanti-óceánon át az újvilágba is exportálták, hallgatóim számára nem világították meg teljesen a helyzetet, hanem még kérdésesebbé tették, hogy hol is terült el egykor, és hol is van ma ez az Ausztria, amely ily hirtelen még Mexikóban, Brüsszelben és Madridban is előtűnik a legmélyebb, elrejtett emlékekből.

A tatár diplomata növekvő türelmetlenséggel forgatta tengelye körül a glóbuszt, és a nyugodt svájci, akinek a stabilitás lételeme, sem állította meg a körforgást.

Nekem azonban mentőötletem támadt: „Hogy hol fekszik Ausztria? Anélkül, hogy tovább fárasztanánk a glóbuszt, kompromisszumként azt ajánlom: Ausztria mindig is középpütt helyezkedett el.”

Ahogy a horvát családból származó és ezért különösen patrióta osztrák költő, Paula von Preradovic osztrák himnuszának szövegében fogalmazott:

„Heiss umfehdet, wild umstritten, liegst dem Erdteil du inmitten.” Bár ez a „középpütt” a térképen valószínűleg nehezen volna megtalálható, mégis ez határozza meg a legpontosabban Ausztria fekvését és határait. Azt is vélhetően észrevettétek, barátaim, hogy a költő nem határolja be névvel és földrajzi koordinátákkal a földrészt, amelyről szó van - még ha a köztudat itt valószínűleg Európa-pára gondol is. Profetikus előrelátás, ha meggondoljuk, hogy a legutóbbi időben nemcsak városok és országok kezdenek vándorolni, Leningrád például hazatér Szentpétervárra, a Szovjetunióból pedig Független Államok Közössége alakul, hanem kontinensek is mozgásnak indulnak, és nem tudhatjuk bizonyosan, hogy Európa Vlagyivosztokban, vagy Ázsia Strassbourgbán, az Európa Tanácsnál érvéget.”

„Középpütt...”

Mialatt a svájci elgondolkozva hallgatott és hosszú gondokozás után azt mondta, hogy Ausztriának eme leírására, hogy „középpütt”, a hazaúton még mindenképpen eszébe fog jutni valami, legkésőbb Oltenben, ahol egyébként is át kell szállnia, a kazanyi lovag kinyilvánította, hogy meg fogja vizsgálni a „középpütt” fogalom használhatóságát a leendő tatár állami doktrína szempontjából. Búcsúzól, amikor a Vencel téri hotel előtt kikötött lovához sietett, egy régi mongol bölcsességet idézett, anélkül, hogy az értelmét megvilágította volna:

„A sehohsem egyben a mindenütt is, a nem látható a nagy birodalmak hírnevét növeli, és védelmezi a kis államokat a hatalmasoktól.”

Módos Márton fordítása

ELFELEJTETT TÁJAK, ELFELEJTETT NÉPEK

LENGYEL VÉGEK DICSÉRETE

A XVI. század végén a Lengyel-Litván Nemesi Köztársaság (egyik szót sem lehet elhagyni az államalakulat nevéből!) Európa egyik legnagyobb kiterjedésű országa volt, négyzetkilométerben meghaladta a 800 ezret. Az 1569-es lublini unió - ami a szűkebben vett Lengyel Királyság (a Korona, ahogy a lengyel szóhasználat mondta) és a Litván Nagyfejedelemség egyesülését jelentette - után ehhez az államközösséghez tartozott a mai Belorusszia és Ukrajna túlnyomó része, Közép- és Kelet-Európa tekintélyes sávja a Balti- és a Fekete-tenger között.

A történészek számításai szerint körülbelül háromszor akkora volt ez a terület, mint amelyen lengyel anyanyelvű népesség lakott. A Nemesi Köztársaság, a Rzeczpospolita sokáig éppúgy népek hazája volt, mint a régi Magyar Királyság, sokféle nép, nyelv és felekezet együttese, Czelsaw Milosz szavával egyfajta Commonwealth. A XVII. század közepéig Erdély mellett

Lengyelország volt Európának vallási tekintetben legtürelmesebb országa.

A lengyel nemesség számára a meggazdagodás lehetőségét kínálta a „végvidék” (maga az Ukrajna szó is ezt jelenti eredetileg), harci dicsőséget, vélt vagy valós civilizációs föladatakat. Óriási nagy területen szétszórta, kisebbségekben élt századokon keresztül e végeken a lengyel nemesség: földbirtokosok és nagyszámú, szinte paraszti sorban élő hétszilvafások.

A modern lengyel nemzeti tudat megformálásában igen jelentős szerepet játszottak ezek a területek, a nemzeti mitológia gazdag tartalommal fölruházott szimbolikus terei. Némi túlzással azt mondhatjuk, a XIX. században - amikor hiányzott Európa térképéről a lengyelek állama - kisebbségben és szórványban a végeken fogalmazódott meg a lengyel identitás.

K. Gy. Cs.

Tadeusz Chrzanowski

VÁGYÓDÁS A VÉGEK UTÁN

Mit is jelentettek a lengyeleknek hajdan a „végek”? Elsősorban a szabad létezés rejtekhelyei voltak. Nem a szabadságé, hanem a szabad létezésé, azért volt ott annyi Sloboda és annyi Wólek [mindkét helységnév a „szabad” szóhoz kapcsolódik - A ford. megjegyzése]. Akinek elintézetlen ügye akadt a törvénnyel, akinek fullasztó volt a „rendezett” Nagylengyelország vagy Kis-lengyelország; mindenki, aki neki akarta eresztetni a fantáziáját, az futott, helyesebben elfutott oda, a szabályok, az elnyomás és a törvény nélküli tájakra.

A másik hajtóerő természetesen a könnyű meggazdagodás lehetősége volt: ezeken a határtalan fekete földeken nagybirtokossá lettek, vagy tovább gyarapították nagybirtokukat a túlnépesedés elől szülőföldjükéről eltávozók, ha többet nem, egy tisztas kis

falut vagy falvakat meg tudtak maguknak szerezni a bocskoros, iszákos kurta nemes uraimék.

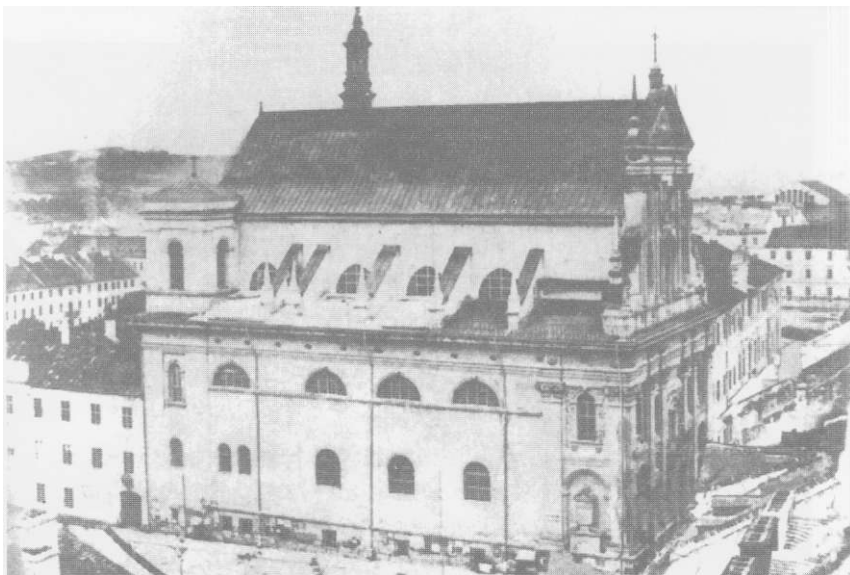
És volt még ezeknek a tájaknak egy harmadik, nehezebben érthető, de magával ragadó szerepe: a védőbástyaé. Lengyelország - változó mértékben - a mindenkor új nemzedékek egy részét fölládozta hazájáért és a hazák hazájáért, a keresztény Európáért. A fiatalok harcba szálltak a valószínű ellenséggel, a muzulmánokkal. Miként egykor Martell Károly megállította az arab áradatot Poitiers alatt, és ezzel megvédte Európát, úgy történt meg a lengyel végeken - Bécs védelmével egy időben - a török terjeszkedés föltartóztatása. Valójában nem egy döntő győzelemről volt szó, mint Franciaországban, hanem nemzedékeken át tartó szakadatlan harcról, kisebb és nagyobb összecsapásokról: csatákról Chocimnál és Kami-

eniecznél, meg katonaemésztrő „hét-köznapokról”. Én védelmembe venném a védőbástya, az antemurale szerepét, pedig a közelmúltban a hivatalos „történészek” oly kicsinylően beszéltek róla, úgy fogalmazván, hogy nemesi terjeszkedésről, egyenesen gyarmatosításról volt szó. Nos, nem kívánom tagadni a korabeli eseményeknek e másik összetevőjét sem: a végeken jó és rossz — olykor nagyon rossz, olykor pedig kivételesen nagyszerű - ügyekért folyt a harc. A történelemben sohasem egyértelműek a dolgok.

Bennünket - a mi nemzedékünket - megfosztott a történelem a végektől, pedig ezeknek a területeknek nagyon sokat köszönhetett a lengyel szellem. Hozzá tartoznak ahhoz az örökséghez, amely valamilyen - alighanem jelentős! - mértékben meghatározza a nemzettudatunkat.

Balra: a leMBERGI JEZSUITA templom homlokzata
Középen: a bernátrendiek épületegyüttese Lembergben
Jobbra: a jezsuita templom a Szentlélek tér felől

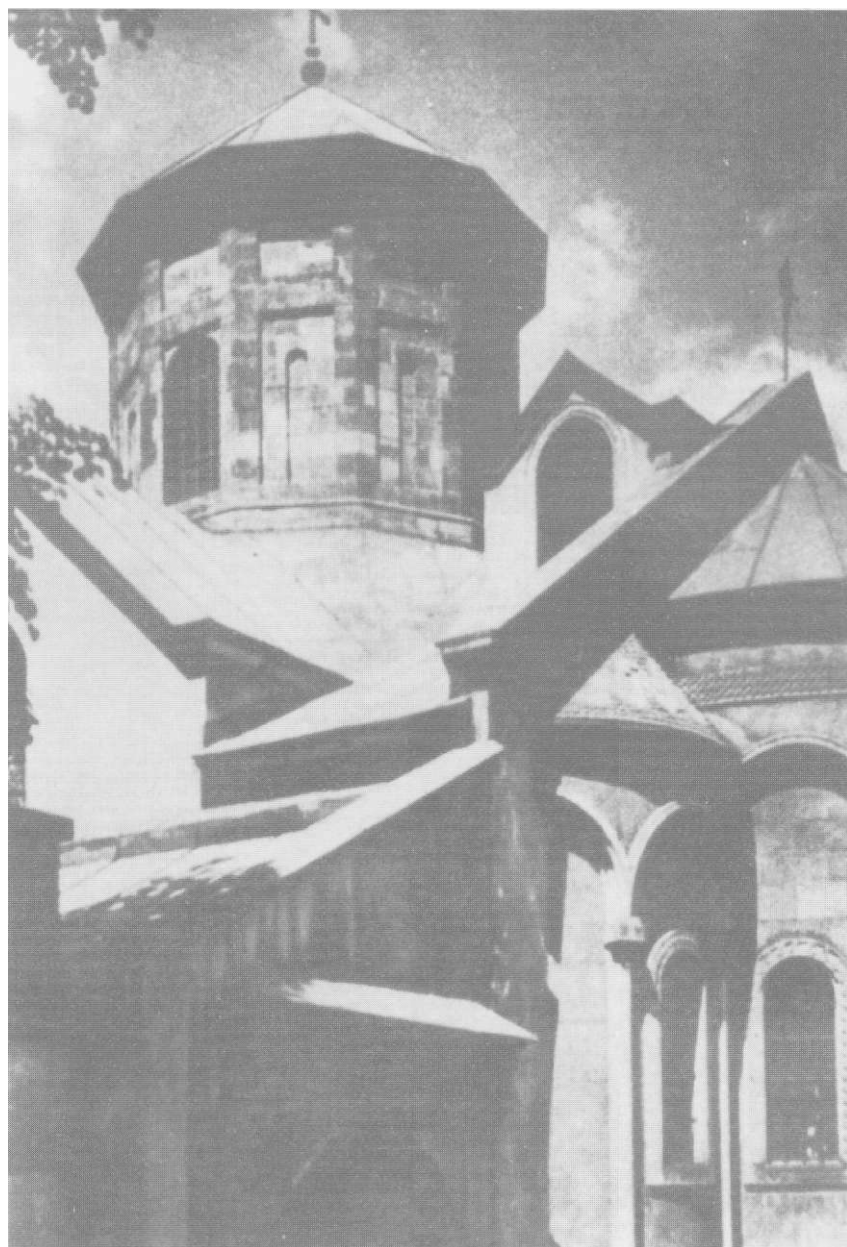

A bernátrendi kolostor

A leMBERGI öRMÉNY székesegyház tömbje

Alapvető része ennek az örökségnek a romantika, történelmi és történelmen kívüli értelemben is, mint a közösségi tudat bizonyos folyamatosága. A lengyel romantika a végeken született, és hűséges is maradt a végekhez. Valójában a mickiewiczifilomata [a vilnai egyetemen 1817-ben alapított hazafias diákszervezet - A ford. megjegyzése] időkben keletkezett, és attól fogva az államiságtól megfosztott nemzet életéhez tartozott. Történelmi szabályszerűségnek tekinthetjük, hogy megjelent a romantika Lengyelországban, ahogy ebben az időben más országokban is megjelent. Angliában vagy Németországban korábban megszületett, mint nálunk, de minálunk elválaszthatatlanul összefonódott a függetlenségi és szabadságeszmével. Később természete-

(Folytatás a 70. oldalon)

A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében látható aranyszarvas figurát - amely eredetileg fejedelmi pajzsdísz volt — egy te. IV. századi szkíta településen találták meg. A lelet a szkíta mitológiának a magyar csodaszarvas legendához igen hasonló eredetmondájára vezethető vissza. Agancsa áttételesen koronaként, életfaként, az éltető nap sugárkoszorújaként egyaránt értelmezhető. A zöldhalompusztai lelet végsőkig kiérlelt, művészileg tökéletes ábrázolása az erőnek, méltóságnak, magabiztosságnak, tekintélynek. Ezt választotta védjegyéül a Magyar Hitel Bank Rt.

MAGYAR HITEL BANK RT

az érték forrása

Évezredek tudása egy könyvben

Krónika. Egy sorozat, amely meghódította a világot. Első kötete, Az emberiség krónikája Magyarországon is nagy sikert aratott. Májusban megjelenik a könyv új, bővített kiadása. Öt évezred történelmével, társadalmi, művészeti, politikai eseményeinek és alkotásainak részletes ismertetésével.

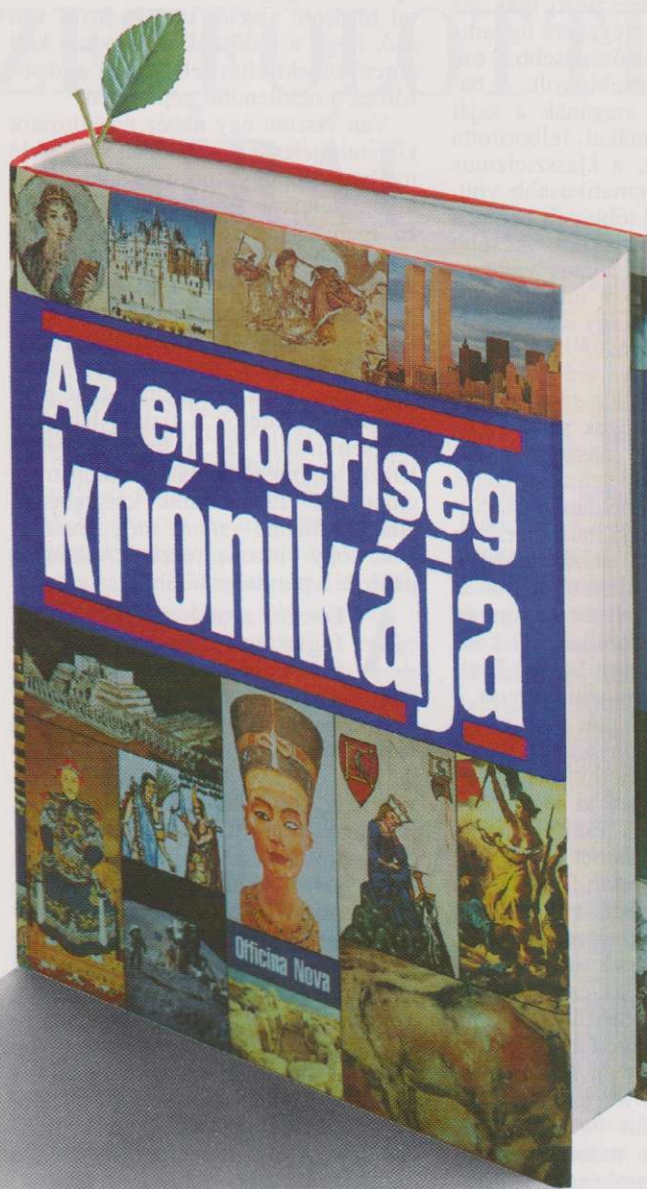
A könyv megrendelhető változatlan 2500 Ft-os áron, akár kétszeri részletfizetésre is.

Megjelenik az Officina Nova kiadó gondozásában.

Az emberiség krónikája. Évezredek tudása egy könyvben.

Az igényes könyv jelzője

★ RSCG HAWAS & VARELA

Megrendelem Önöknek! Az emberiség krónikája című könyvet példányban.
Név:
Cím:
Rendelés dátuma:
BUDA BOX Budapest, Pf. 700. 1539
☎ 165-4232

sen különböző - nemegyszer paranoiás - alakot öltött, ilyen volt például a messianizmus, de egészében vitathatatlanul nagy jelentősége volt a lengyelek számára. Úgy gondolom, a romantika nélkül sohasem tudtuk volna visszaállítani Lengyelországot.

És nem véletlen, hogy a romantika éppen Vilnában született meg, Poznanban vagy Krakkóban ez egyszerűen nem történhetett volna meg. Varsóban sem, mert ez a város egyszerre volt erőssége a klasszikusoknak, valamint az egymást keresztező utak, az átmenet városa. A végeken ugyanis minden sokkal szélsőségesebb, expresszívabb, érzelmesebb volt. A barokk megkövetelte magának a saját utat, nem nézett mintákat, felborította a „jóízlés” arányait, a klasszicizmus pedig itt sokkal dogmatikusabb volt, mint Varsóban, ahol több volt benne a rokokó reminiscenciákból, később pedig meghonosított sajátos változatából, azután hasonlóan történt a romantika neogótikus vagy szecessziós megjelenési formáiban.

Úgy vélem, hogy a mostani érdeklődés a végek romantikus korszaka és paranoiáiról iránt - egyébként a mi századunkba is jutott e rajongásból, például a Hucul föld vagy a Polesie tája iránt - nem az „elveszített területek” utáni vágyakozásból fakad, hanem inkább abból az igényből, hogy elutasítsuk az újra és újra felkínált „kis stabilizáció” konszolidációját. Prus vagy Stefan Bratkowski gyakorlatias pozitívizmusa - Stefan Kisielewskiről már nem is beszélve - nagyon rokonszenves, de ez a pozitívizmus eltávolodott alapjaitól, a tudat mélyrétegeiben át van szöve romantikával. Nálunk csak Wokulskik lehetnek, vagyis ismét csak olyanok, akik veszítenek. Am felvetődik a kérdés, hogy nem szűnik-e meg józan tudósnak lenni a művészettörténész, ha átadja magát a végek utáni vágyódásnak? Nos, ebben az esetben nem hipnotikus elragadtatásról van szó, hanem arról, hogy enged a termékeny elragadtatásnak. Mert én úgy gondolom - bár Gombrowicz szerint teljes képtelenség megítélni valamit -, az elragadtatás nélküli tudomány nem több a napszámosmunkánál. S mivel a tudományt bizonyos fokig az alkotással azonosítom, a napszámosmunka hosszú távon megszűnik tudomány lenni, elrontott, intellektuális késztermékké válik. A tudós a maga által (de a maga számára is) választott feladat előtt áll, azzal a szándékkal, hogy megfejtje, megérti és elhelyezi a történelemben. Az elragadtatás megnehezíti a feladat teljesítését - könnyen az

a priori felállított hipotézishez igazított tények tévútjára visz. Természetesen ettől a nemegyszer tanítói szavatokkal leplezett apriorizmustól óvakodni kell, akár a tüztől. És óvakodni kell attól is, hogy a probléma elbűvöljön: minden életrajzíró eredendő bűne, hogy beleszeret hősébe, korszakába, abba, amit vizsgálni akar.

Talán a „mérsékelt” romantizmus - amivel Johann Sebastian zenéjét jellemezhetjük - a legmegfelelőbb megközelítési mód. Mert a tudományban nincs objektivitás: ez csak a tudományos demagógok és mindentudók által hirdetett fikció; csupán arról van szó, hogy a tudósnak uralkodnia kell a nem-objektivitás felett, akár a jó sófőrnék a nekilendült gépe felett.

Van viszont egy nehéz és áldozatot követelő jelenség: az időben visszafelé nyúlva - éppúgy mint tudósnak - a bizonyítékokra kell támaszkodnunk. Ez igen nehéz, de azért nem teljesen reménytelen dolog. Sürgető szükség van arra, hogy mindent feljegyezzünk, ami bizonyít. A mai tudás nemcsak azzal foglalkozik, ami materiálisán létezik, és amit „tárgylencsével és szemmel” meg lehet vizsgálni. Mind gyakoribb a kitérők a fizikai létükben megsemmisült, de a hagyományban létező ténymegállapítások rekonstrukciója felé. Levéltáraink kétségbeesztő állapota mellett vannak még lehetőségek, hogy visszaszerezzünk valamit a papír és a por hallgatásából.

A kérdés, amely már az elejétől fogva ágaskodik bennem: jó, de vajon ezt a vágyódást nem fogják-e revansizmusnak tartani? Természetesen felvetődhetnek ilyen vádak, hiszen a rosszindulat határtalansága éppoly végtelen, mint az elveszített területek iránti vágyódás. Említettem már, hogy én realista módon szemlélem a valóságot. A háború előtt jóval szorosabban kötődtem Lemberghez, mint Krakkóhoz, de úgy adódott, hogy Krakkóban éltem le az életemet, és nem mozdulok már erről a helyről. Azt is megírtam már, hogy a népek közti kapcsolatokban bármiféle erőszak alapjaiban ellentmond az egyén - ahogy azt ma szüntelenül (és indokolatlanul) ismételvek - elidegeníthetetlen jogainak. Ami a múltban történt, az a múlthoz és csak a múlthoz tartozik. Vagyis: a történelemhez. S ha a történelemhez tartozik, akkor nem kell kiforgatni vagy elhallgatni, de szintűgy nem szabad a történelmi változások bizonyosságára hivatkozva részleteiben „megszépíteni” a jövőt. Nem hinném, hogy ma bárki aki józanul gondolkodik, valóban vissza akarna valamit követelni, el akarna venni valamit valakitől a hajdani dolgok nevében. Vágyom Lem-

berg és Vilna után, és a polesiei melankólia, a volhíniai álmodozás, a vilnai ősréteg és az ukrán sztyeppék tágas levegője után is. De úgy vágyódom, ahogy Róma után is, ahol annyiszor jártam, és ahol mindig annyira otthon érzem magam. Nem, nem szeretnék sem Litvániában, sem Belorussziában, sem Ukrajnában élni, és mély tisztelettel viseltetem az ott élő népek nemzeti törekvései iránt. De azt szeretném - magam és más vágyakozók számára - hogy az ottani műemlékeket, vagyis az ottani múltat ismerjük el közös múltunk.

Nem álmodozom arról, hogy visszaszerezem ifjúkorom házát Lembergben; azt szeretném, ha időnként odautazhatnék, és úgy érezhetném magam ott, ahogy azt a történelem sugallja: hogy az enyém volt az őseim révén, éppúgy, ahogy Lemberg és ukránok és örmények, a zsidók és az osztrákok, sőt a görögök és a perzsák városa is volt.

Úgy szeretnék oda és Kelet sok más városába is elutazni, ahogy időről időre Nyugat egyes vidékeire utazom, ahol ma már éppúgy megtalálom az elmúlt idő, saját elveszített területeim hódító illatát, mérgét. Nem valamiféle konkrét politikai határ ellen beszélek. Ha már valami ellen, akkor minden olyan határ ellen, amely megosztja a népeket, és amelynek nem szükséges valóságos, térképbe rajzolt határnak lennie, de mégis megosztja az embekeket.

És végképp nem ismerem el a határokat a tudományban. Nagyon örülök, amikor külföldi szerzők érdeklődnek a lengyel művészet iránt, amikor Knox és Crossley urak a lengyel építészetről írnak, Tanajeva asszony pedig a lengyel „szarmata” portréről. Annak idején két barátommal keresztül-kasul bejártuk Romániát, s egy kicsit az „elveszített területek” utáni vágyódásból is jártuk ezt az utat, hiszen e tájakon oly sok minden emlékeztet - különösen Bukovinában - a lengyel jelenlétre. E zarándokút eredményeként megszületett egy könyv, mely talán közelebb hozta néhány honfitársamhoz ennek az országnak a művészetét - a festett fatemplomokkal, pravoszláv templomokkal, középkori vártemplomokkal és Máramaros élő skanzenjével.

A tudomány átlépi a határokat, és mindig az a feladata, hogy összekössön, és ne pedig elválasszon. A végek örökre megmaradnak a lengyelek tudatában, hiszen lehetetlen lemondani azok közös múltjáról, akik együtt imádkoztak a templomokban, a pravoszláv székesegyházban, a zsinagógaiban vagy a mecsetben.

Éles Márta fordítása

Germinations: ezt a nevet viseli
az a német-francia kezdeményezésből kinőtt európai kulturális mozgalom,
amelyben az Európai Közösség tizenkét államának
fiatal művészeihez nemrég magyar, lengyel, cseh és szlovák résztvevők is csatlakoztak.
A fiatal alkotók két évente egyhónapos művésztelepen találkozhatnak,
és műveiket közös kiállításon mutathatják be (mely az idén Budapestre is eljutott).
Válogatásunk a Germinations 6 katalógusból készült, onnan vettük át Hegyi Lórándnak,
a bécsi Modern Művészetek Múzeuma igazgatójának írását is.

Hegyi Lóránd

ÚJ NEMZETFÖLÖTTISÉG CSÍRÁI

A regionalizmus, a nacionalizmus és az internacionalizmus, illetve a regionális és nemzetközi kultúra fogalma az utóbbi években, különösen az egykori keleti tömb országai fiatal művészeinek körében igen időszerű és gyakori téma.

Történelmileg tekintve a fogalmakat minden nemzedék újrafogalmazza, de az említett geopolitikai és művelődéstörténeti régióban éppen az elmúlt négy-öt évben, amikor is a hosszú időn át változatlan, szilárd politikai struktúrák rövid idő alatt összeomlottak, a vita evidensen időszerűbb, mint Nyugat-Európában. A hatvanas és a hetvenes években az értelmiségiek a kultúra nemzetköziségére naiv-történelmietlen elképzelésekkel tekintettek. Az egykori keleti tömb országaiban az alkotó erők elszigeteltek és a nemzetközi szellemi irányzatokból kirekesztettek érezték magukat. A Kelet és a Nyugat között 1945-től, de 1948-tól még egyértelműbben és merevebben működő megosztottság az értelmiségiekben olyan érzést keltett, hogy minden, ami a keleti tömb határain belül játszódik le, nem tartozik a nemzetközi művészethez, nem épül bele a nyugati kulturális közegbe, hanem visszhang nélkül, magába zártan marad.

Ez az érzés valójában két egészen ellentétes hatást váltott ki, amely a mai nemzedékek számára nehezen érthető és ismeretlen. Egyfelől a művészek, az írók, a filozófusok, de az ellenzéki politikusok is azáltal kísérelték meg föloldani a válsághelyzetet.

hogy a hazai tradicionális, nosztalgiával szemlélt történeti értékeket és saját kulturális hagyományait teljesen túlértékelték, és gyerekes-tragikus, hamis büszkeséggel, de nagy keserőséggel és téves romantikával a nemzeti kultúrát elválasztották a nemzetközitől, és túlhangsúlyozták azt.

A negyvenes és az ötvenes évek végén, de még a hatvanas években is, tehát a sztálini és a poszt sztálini időkben ez a visszahatás többszörösen is abszurd volt, mivel a sztálini kultúrpolitika az egykori keleti tömb országaiban a kultúrát megkísérelte teljesen elszigetelni a nyugatitól. A kultúrának ez a téves, romantikus önizolációja végeredményben hozzájárult a sztálini kultúrpolitika célkitűzéseihez. Miközben a sztálini ideológia - a kiélezett osztályharc indokával - a nyugati kultúrát teljesen kirekesztette, ezek a nosztalgizáló-izolációs, konzervatív-nacionalista erők egy téves eszméből kiindulva maguk is a nemzeti és a nemzetközi szétválasztását hirdették. Azt remélték, hogy a „régijó hagyomány” újrafelfedezésével a hazai kultúra vonatkozásában a nemzet kulturális önvédelmét valósították meg.

Ez az izolációs kultúrfölfogás egy hamisan ábrázolt, eszményített múltba menekült. E menekülés közben mindent, ami kívülről jött, nagyfokú bizalmatlansággal szemlélt és elkeseredett büszkeséggel utasított vissza. Nem vették észre, hogy ez a hibás kulturális idegengyűlölet mindent, ami rajta kívül

jött létre, homogenizált, függetlenül attól, hogy az a Keletről, a sztálini kultúrpolitikától vagy a Nyugatról eredt. A kis keleti államokat ezáltal olyan lehetetlen kulturális helyzetbe hajszolták, amelyben szüntelenül a „minden Mással és Ideggel harcoló maroknyi nemzet” romantikus képe bukkant föl. A szálinista veretű ügynevezett proletár internacionalizmust többé nem kritikus racionalizmussal, tárgyilagosan vizsgálták felül, tehát az többé nem a szovjet sztálinista imperializmus fedőneveként lepleződött le, hanem abból indultak ki, hogy ezt a nemzetellenes politikát reálisan adott célkitűzésként kell leküzdeni. A fogalom valódi politikai tartalmát a romantikus-hósi nacionalizmus folytán teljesen félreértették, és a nemzetköziséget - amely a közép- és kelet-európai kis államok politikai gyakorlatában sosem volt jelen - elutasították.

Az Európán belüli történeti kapcsolatokat ezáltal teljesen kirekesztették, és egyetlen értéként a honi, minden idegen hatástól mentes nemzeti tradíciót abszolutizálták. Ez a szintiszta nemzeti kultúra történelmietlen sterilizálásában természetesen sohasem létezett. Minél kisebbek a közép-európai országocskák és minél nagyobb a (vallási, nemzeti, de akár a szociális) kisebbségek szerepe, annál kevésbé szakítható ki a tiszta honi kultúra a környező országok kultúrtörténeti övezetéből. A kis nemzetek politikai és gazdasági elnyomása a történelmileg váltakozó nagyhatalmak részéről

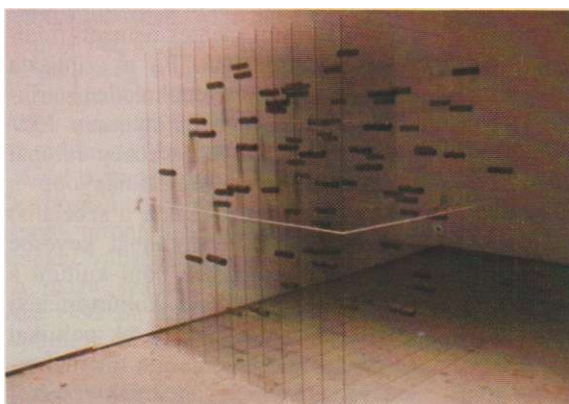

Marián Cizmarik
(Csehszlovákia): Zuhany,
1991

Balra: Csörgő Attila:
Mágneses rugók, 1991

Javiera Esteban
(Spanyolország): Napozó
szardíniák, a parti
homokon, 1990

Jobbra: Teresa Veiga
Furtado (Portugália):
Dóris Dias VII. 1991

(a török birodalom, a Habsburg-monarchia, a cári Oroszország, a Szovjetunió és a nemzetsocialista Harmadik Birodalom) már a XIX. század folyamán sok értelmiségit a politikai romanticizmus és messianizmus irányába terelt.

A politikai romanticizmus és messianizmus egy másik válfaja volt a fentebb leírt izolációs kultúrfölfogással teljesen szembeálló absztrakt, ahisztorikus, utópikus nemzetköziség. Miközben az értelmiségiek egy csoportja a sztálini Szovjetunió politikai elnyomása előtt a tiszta honi kultúrértékek kiszínezett ábrándjába menekült, de a túldicsőített nemzeti hagyományt is megváltásnak tekintette, addig a művészek, írók, filozófusok másik csoportja egy egyetemes, homogén, általános érvényű nemzetközi kultúrában és egy univerzális értékrendben hitt, s azt gyógyírnek képzelte a kulturális elszigeteltség és a „vasfüggöny” hatásával szemben. Ez már-már irracionális hit volt egy történelmileg sohasem megvalósult egyetemességben, amely paradox módon fordított marxizmusként, illetve internacionalizmusként is értelmezhető.

Míg a proletár internacionalizmus a politikai gyakorlatban sosem működött, hanem a nagyhatalommá felfejlődött Szovjetunió érdekerületeit szervezte meg és kormányozta centralisztikusan, a baloldali liberális, polgári nagyvárosi, az avantgárdal rokonszenvező vagy maga is avantgárd értelmiség a nemzetköziséget gyakorlatilag létező jelenségnek és abszolút mérceként működő eszközként hitte.

Ez a politikai „vallás” az avantgárd múltjában is táptalajra talált: a Közép- és Kelet-Európában egykor oly jelentős, húszas évekbeli konstruktivizmus és geometrikus absztrakció hagyománya a világkommunizmus új, nemzetközi kultúráját hirdette látnokian. Tatlin makettje a 3. Internacionáléra nemcsak az utópikus-konstruktivista „technika-vallás” főműve volt, amely hatalmas csodatornyait afféle anti-bábeli toronynak képzelte el, mely körül az emberiség újra egyesül, az osztály nélküli és nemzet nélküli társadalom pedig az egész világon a technika felszabadulásának köszönhetően a kollektív öröm és egyenlőség forrásává válhat, hanem a radikális internacionalizmus jelképe is. A konstruktiviz-

mus által „fölszabadított” és művészi tevékenység során alkalmazott technikának és a bolsevizmus által „fölszabadított” osztálytársadalomnak kellett volna az egész Kelet-Európa akkori baloldali értelmiségének nagy álmát megvalósítania: az egymásra acsarkodó nemzetállamok, az egymás ellen uszító vallások, az egymással szembenálló osztályok helyett a nemzetköziség és az osztály nélküliség új ideológiáját és az emberiség régóta vágyott egységét ígérte.

A húszas és a harmincas évek történelmi gyakorlata azonban egészen másképp festett. Az első világháború után létrehozott kis nemzetállamok (Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország, Románia, Bulgária, a szerb dinasztia uralma alatt álló pszeudo-föderáció, Jugoszlávia és maga az Osztrák Köztársaság) elkecseregett harcot vívtak egymással, és a nacionalizmust, illetve a sovinizmust nemcsak a „nemzetközi bolsevizmus”, hanem a szomszédos kis államok elleni ideológiaként is kiélezték. A Szovjetunióval mint az internacionalizmus egyetlen erődítményével szemben táplált ábrándok és remények hosszú ideig hátráltatták annak a fölismerését, hogy a Szovjetunió maga is következetesen elnyomja a kis népeket és Sztálin mindenféle kisebbséggel szemben egy radikálisan-központosítottan, brutálisan föllépő totalitárius hatalmat épített ki. A híres írók Szovjetunióbeli látogatásai igen meggyőző példák arra, hogy az illúziók mennyire összezavarták és megakadályozták a politikai valóság fölismerését.

A sztálini Szovjetunió álnemzetköziségéből való végérvényes kiábrándulást a Ribbentrop-Molotov-paktum váltotta ki, amikor a proletár internacionalizmust hirdető Szovjetunió imperialista törekvéseit, hatalmi vágyát és aggályoktól mentes machiavellizmusát mutatta meg.

A nemzetköziség hite ezután már csak ezoterikus álomként maradt meg, melynek a politikai valósághoz szinte semmi köze sem volt. A kelet-közép-európai értelmiségieknek a nemzetállamok problematikája, illetve a kis államok örökös nagyhatalmi elnyomása által kiváltott mindkét reakciója az internacionalizmus, illetve a regionalizmus fogalmának válságához vezetett. Történetileg állandó eszmei válság és teljesen zilált kulturális értékrend volt adott. A „nemze-

ti”-t és a „nemzetközi”-t egymással szemben játszották ki, vagy pedig tisztán absztrakt, történelmietlen, időtlen fogalomként fetiszizálták.

A történelmi események és az általuk kiváltott változások a hetvenes, de különösen a nyolcvanas években lassan új kultúrátudatot fejlesztettek ki. Ezt a folyamatot a nemzedékváltás is ösztönözte. A fiatalabb generáció, amely nem tapasztalta meg a sztálini korszak hétköznapijait, amely szabaddan utazhatott Nyugat-Európában, és amely - különösen Magyarországon és Lengyelországban - a gazdasági reform és a politikai rendszer liberalizálódása mellett a Szovjetuniótól való fokozatos, óvatos leválási folyamatot is megérthette, egy illúziómentes, realiztikusabb, történetibb kultúrátudatot épített ki. A nemzeti kulturális elszigetelődés a fiatal nemzedék előtt önmagát korlátozó, reményvesztettnek és önámítóknak tűnt, de az ábrándteljes, absztrakt, ahisztorikus nemzetköziség is elfogadhatatlan és teljesen irreális volt számára.

Ezzel szemben egyre több szó esett az új regionális, kulturális össze függések fontosságáról. A nyolcvanas évek elején gyakran képezte vita tárgyát az úgynevezett kelet-közép-európai kulturális régió. Az ifjú nemzedék igencsak bírálta az úgynevezett internacionális művészetet, és ezzel hozzájárult saját regionális értékrendszerének új, pozitív megítéléséhez. A kulturális régió fogalma többé nem volt azonos a nemzetállam szűkös kereteivel, melynek eszméje a XIX. század romantikus történelemszemléletében gyökerezik, hanem egy, a történelmi fejlődés által meghatározott és a különféle idegen hatásoknak kitett nagyobb területtel. Valahol az önámító, önmagát korlátozó, befelé fordult, elszigetelt nemzeti kultúra és az elvont, eszményített, a konkrét történelmi folyamatokból kiszakított internacionális kultúra között Közép- és Kelet-Európa-különbéle működőképes Közép-Európa modelleket fedezett fel. Csehszlovákia, Magyarország, Ausztria, de Lengyelország és többé-kevésbé Jugoszlávia nyugati köztársaságai, még nagyobb kontextusban Észak-Olaszország művelődésileg egységes régiót alkotott,

*Jobbra: Kentaur (Erkel László):
Pincersmile, 1990/91*

miközben e történelmi folyamatok, a társadalmi fejlődés, az oktatási rendszer, a soknemzetűség és többnyelvűség, a kisebbségek megléte (mely gyakran nemcsak nyelvi és vallási, de eltérő társadalmi helyzetet is jelent) sok hasonlóságot mutatott. Az új regionális kultúráradat a művelődéshez való történeti viszonyulást jelenti, miközben nem az abszolút értékek és az időtlen, történelmietlen mércék uralkodnak, hanem éppen a kölcsönhatások komplexitása és a különféle értékítéletek egymásmellen élése a jellemző. Más politikai terminussal ezt új szakasznak, a tolerancia és a pluralizmus időszakának nevezhetnénk.

A nyolcvanas évek fiatal nemzedéke számára új Európa-kép született, amely az állandó nemzeti konfliktu-

sok, az évtized végére fölerősödő sovinizmus ellenére az újraegyesülő Európa vízióját mutatja föl, míg a különböző történelmi, politikai és művelődéstörténeti mozzanatok a meghatározott régiókban nemcsak megférnek egymás mellett, hanem az intenzív kölcsönhatások és kapcsolatok szintjén valami közöset is kifejezhetnek.

A hatvanas és hetvenes évek uralkodó nemzetközi tendenciáinak föladata után a nyolcvanas és a kilencvenes évek művészetében létrejött egy új pluralizmus és heterogenitás. A „kulturális nomadizmus” és a „dekonstruálás” esztétikai stratégiái konkretizálják a történelemhez, a művelődéstörténethez és a mítoszhoz fűződő új viszonyulást: a művész a kultúrtörténet egészéből műkö-

dóképes, releváns rendszereket kísérel meg szubjektívan újrafogalmazni, és a műalkotás mint autonóm esztétikai teremtő tér által a különböző te- repnek új összefüggéseit létrehozni. A metaforikus gondolkodás, az egymáshoz tartozó struktúrák föloldása és fölbonthatása, melyek aztán egy új kontextusban újra összeállnak, annak az új művésznemzedéknek az eljárásai, amely történelmi helyzetét is újrafogalmazott keretek között látja és képviseli el.

Európa különböző régióinak kulturális meghatározottsága az új nemzedék számára nincs ellentmondásban az általános érvényűséggel és a transznacionális értékfölfogással. Vagyis a művészi érvelés esztétikai sajátosságai magától értetődő jelenségek, melyeket nem terhel többé sem az elvont módon fölfogott nemzetköziség terrorja és kényszere, sem pedig az izolációs nemzeti kultúraszemlélet erkölcsi és politikai nyomása.

Ezáltal a teljesen független, szabad magatartás által, a korábban uralkodó értékrendszerekkel szemben kifejlődik egy új nemzetföltöttség a kultúrában, de nemcsak a nyugati kultúrközösségben, hanem egyre tágabb kontextusban, amelybe a nem-nyugati értékrendszerek is beépülnek. Ilyen összefüggésben úgy is fogalmazhatnánk, hogy a fiatal nemzedék egyfelől saját regionális kötöttségeit és történelmi, nyelvi, vallási meghatározottságát mint tevékenysége magától értetődő kereteit tekinti - mindenféle kisebbségi komplexus, sovinizta megalománia, de éppúgy romantikus ábrándok nélkül -, másfelől teljesen korlátlanul mozog a régiók, a történelmileg adott rendszerek között, és megkísérli azok esztétikai jegyeit, attitűdjét szélesebb, nemzetföltötti kulturális kontextusban továbbvinni.

Alkotói tevékenysége gyújtópontjában a szuverén egyéniség áll, amely a nyolcvanas évek gyakran tragikus, visszahúzó politikai tendenciái ellenére (mint például a neonacionalizmus, a fajgyűlölet, a vallási fundamentalizmus és a sovinizta típusú autoritárius politikai irányzatok) végre föladata történelmileg adott naivitását és a történelmi eseményeket, illetve a kulturális folyamatokat többé nem egyszerűsített, hamis polarításoknak fogja föl, hanem alkotói tevékenységének kereteit maga kívánja meghatározni. ■

Lent balra: Petr Pisank (Cseh-szlovákia): Szoba, 1990
Lent jobbra: Alberto Sánchez (Spanyolország): Cim nélkül, 1990

Fent balra: Farnaz Maghsoud (Nagy-Britannia): Kelet, 1991
Jobbra fent: Hilde van den Heuvel (Belgium): A rézbőrűzöld lova, 1991

MAGYAR IRODALOM SZLOVÁK NYELVEN

A Duna mindkét partján egész kelet-európai térségünkben zaklatott, hektikus időt élünk, ami nem kedvez sem az irodalomnak, sem az irodalmi értékek cseréjének. Az íróknak, fordítóknak és szerkesztőknek az az érzése támad, mintha minden fontosabb volna, mint az irodalom. Igaz, a világot nem az irodalom forgatja, de nélküle a világ azért mégsem teljes. Miként a nemzetek egymással való kapcsolata sem lehet teljes az irodalmi kapcsolatok nélkül. Bár a magyar és a szlovák irodalmi értékek cseréjében napjainkban nyilvánvaló szünetet vagy legalábbis pangást tapasztalunk, minden bizonnyal csak átmeneti jelenségről van szó. Ennek okát az alapvető társadalmi és az azt kísérő gazdasági, szervezeti, valamint szervezésbeli változásokban látom. De előbb-utóbb ki kell alakulnia az irodalmi kölcsönösnek, a magyar irodalom szlovák fordítása és kiadása jó hagyományain alapuló új utaknak és módoknak.

Optimista meggyőződésemet arra alapozom, hogy a kis kultúrák (irodalom) számára a más kultúrákkal (irodalmakkal) való kapcsolat létfontosságú. A kulturális (irodalmi) csere fontos előrevívő erő az egészséges fejlődés útján. A kis kultúrának (irodalomnak), mint amilyen a szlovák kultúra is, nyitottan kell befogadnia a külső hatásokat. Ha elzárkózik előlük, a legjobb esetben is pangásra vagy hanyatlásra van ítélve. A közelmúlt eseményei meggyőzhettek bennünket arról, hogy az egyoldalú nyitottság is lehet káros. Másrészt azonban a szlovák-magyar kulturális kapcsolatok során állandó értékek jöttek létre: a magyar irodalom új talajra lelt a volt „Felső-Magyarország” kertjé-

ben (Stefan Krčmery képletes fogalmának parafrázisa) még a politikai szempontból kevésbé kedvező, vagy épp kedvezőtlen időszakokban is. Ilyen idők jártak a magyar irodalomra az államfordulat utáni években, az önálló Csehszlovák Köztársaság kiáltása után. Akkoriban a magyar irodalmat kétnyelvű fordítónemzedék tolmácsolta (pl. Stefan Krčmery, Emil Boleslav Lukáč), és tették ezt mindannak ellenére, hogy a sajtóból nem hiányoztak az olyan jellegű magyarellenes jelszavak, mint „Elég volt már Adyból!”

Hasonló helyzet alakult ki a második világháború alatt a szlovák állam idején is, amikor a hivatalos sajtó durván megtámadta a *Na brehu čiernych vód* (Fekete vizek partján) c. magyar költészeti antológiát, mégpedig a következő jelszóval: „A magyarok is a magyaroknak, a szlovákok is a magyaroknak!” Bizonyára nem volt véletlen, hogy nem más kelt a magyar költészet antológiájának és egyáltalán a magyar kultúra védelmére, mint Ján Smrek, a humanista, a költő, a műfordító és a független kulturális folyóirat, az *Elán* szerkesztője és kiadója. Ján Smrek volt, aki megadta a magyar költészet szlovák fordításának alaphangját (Petőfi Sándor és Ady Endre költeményeinek fordításával), amikor fel kellett hagynia az *Elán* szerkesztésével és saját verseinek a publikálásával. (Ne felejtjük el, hogy ekkor az ötvenes évek elejét írjuk.) Petőfi Sándor verseinek kiváló tehetséggel készített fordításáért, nem sokkal a kötet megjelenése után, állami irodalmi díjjal tüntették ki. (Ez volt egyébként az első jelentős díj, amelyet a magyar irodalom tolmácsolásáért adtak, s el

kellett telnie több mint harminc esztendőnek, hogy a kitüntetéssel jutalmazott fordítások listájára felkerüljön Vojtech Kondrát, a *Csehszlovákiai magyar költők* és Grendel Lajostól az *Éleslövészet*, *Galeri* és *Áttételek* című regénye fordításáért.)

S ha már akaratlanul belekeveredtünk a magyar költészet szlovák fordítástörténetébe, nem feledkezhetünk el arról, hogy 1957-ben, tehát közvetlenül a tragikus magyar események után megjelent a 20. századi magyar költészet antológiája *Večerné blyskavce* címmel. A kötetet Valentin Beniak fordította és szerkesztette. Mintegy húsz évvel később egész élete fordítói munkásságának mérlegét vontta meg E. B. Lukáč a *Spoved' Dunaja* című magyar költészetet bemutató terjedelmes antológiájában. A hatvanas évek közepén megszületett Madách Imre *Tragédiájá*-nak harmadik és művészileg mindmáig legsikerültebb fordítása Ctibor Štítnický tollából, aki később, a nyolcvanas években további fordításokkal (*Mózes*, Madách verseinek válogatása) járult hozzá a magyar költő szlovák megismertetéséhez. Ebben a vonatkozásban talán érdemes megjegyeznünk, hogy Madách *Tragédiáját* három fordítónemzedék is átültette szlovákra: elsőként, még a magyar államiság keretein belül Pavol Országh Hviezdoslav próbálkozott vele, majd Valentin Beniak tolmácsolta, végül pedig Ctibor Štítnický fordította le. Ez igazán egyedülálló teljesítmény a magyar kultúra befogadásában, amivel nem minden nemzet büszkélkedhet. Sajnos a legutóbbi Madách-évforduló alkalmával ezt a tényt sem a magyar kulturális sajtó, sem a magyar irodalmi

közvélemény nem vette tudomásul, s inkább a Tragédia norvég fordításával büszkélkedett. (A félreértés elkerülése végett nem a norvég fordítás fontosságát vonom kétségbe, csak azt akarom hangsúlyozni, hogy a *Tragédia* abban a környezetben található a legnagyobb visszhangra, amelyben született.) Ez is azt bizonyítja, hogy a hetedhét határon túli esemény nagyobb figyelmet kelt, mint az, amelyik karnyújtásnyira, közvetlen szomszédunkban történik.

A magyar irodalom abban a szerencsés helyzetben volt, hogy mindig tekintélyes költők fordították szlovákra (a teljesség igénye nélkül nemzedéki sorrendben): P. O. Hviezdoslav, Stefan Krčmery, Valentin Beniak, Ján Smrek, E. B. Lukáč, Ctibor Štítnický, Vojtech Kondrát, Mila Haugová. Ők mindannyian hozzájárultak, hogy jelentős magyar költők egész sorának költeményeiből születtek válogatások (ismét a teljesség igénye nélkül): Petőfi Sándor, Ady Endre, Juhász Gyula, Babits Mihály, Tóth Árpád, József Attila, Kassák Lajos, Weöres Sándor, Illyés Gyula, Radnóti Miklós, Nagy László, Veress Miklós és mások műveiből. Megjegyzem, hogy a korántsem teljes felsorolás nagyrésze a II. világháború után jelent meg. Kétségtelen, hogy egyes válogatásokra rányomta bélyegét az az idő, amelyben keletkeztek, de a legtöbb esetben egyértelműen időálló értékek születéséről van szó, amelyek fontos helyet foglalnak el a szlovák műfordítás fejlődésében.

Ugyanez nem mondható el a magyar irodalom többi műfajának fordításáról. A magyar irodalom szlovák fordításának szakbibliográfiája az 1945 és az 1977 közötti anyagot tartalmazza. A bibliográfia szerint a harminckét év folyamán 646 fordítás jelent meg mindenféle témakörben és irodalmi műfajban. Ebből az következik, hogy Szlovákiában évente 20-22 magyar fordítás látott napvilágot. Eszerint a kulcs szerint évszázadunk utolsó évtizedében a magyar irodalom szlovák bibliográfiája több mint 800 kiadott könyvet tartalmaz. Igaz, nem szükséges bibliográfiai vizsgálatokat végeznünk, hogy megállapítsuk, a fordítások között sok az értéktelen, aminek helye csak a bibliográfiában van. De miként a szerkesztők a magyar költészet fordításánál is „ügyesen” fordították javukra a

szocialista kiadói politikát, és a magyar irodalom vitán felüli értékeit közvetítették, ugyanígy jártak el a magyar prózafordítások esetében is.

Legszembetűnőbbé ez a kiadói gyakorlat a hatvanas évektől fogva vált. A Kádár-rezsim összehasonlíthatatlanul „lágyabb” kultúrpolitikája lehetővé tette néhány olyan mű megjelenését, ami azután Szlovákiában egyenesen szenzációszámba ment. Ez a folyamat Fejes Endre *Rozsdatemető-jének* szlovák kiadásával indult (1965) és Kertész Ákos *Makrá-jának* szó szerint pult alatti kiadásával tetőzött (1979). Ebben az időben a szlovák fordítók nagy figyelemmel kísérték a magyar irodalmi mozgásokat, nem egy fordítás közvetlenül magyar megjelenése után látott napvilágot (pl. Balázs József, Mészöly Miklós, Mándy Iván, Örkény István, Simonffy András és mások művei), és megkezdődött a tartozások kiegyenlítése is (pl. Ottlik Géza, Kosztolányi Dezső, Csáth Géza, Füst Milán és mások).

Egyúttal a kiadói tervekben visszaszorultak a magyar klasszikusok. A kultúra demokratizálása és a közös örökség ápolása jelszavának megfelelően az ötvenes években a magyar klasszikusok kiadása volt túlsúlyban. Igaz, ez egyben kiutat is jelentett a szükséghelyzetből - kedvező hatása az volt, hogy megakadályozta még több protokolláris, sematikus magyar mű szlovák megjelenését. A magyar irodalom szlovák fordításának történetében ez az időszak megerősítette a klasszikusok vezető helyét. Eszerint a Szlovákiában a leggyakrabban kiadott magyar szerző Jókai Mór (mintegy 40 könyvvel), utána következik a „legszlovákabb” magyar prózaíró, Mikszáth Kálmán (20 könyvvel), majd harmadikként Móricz Zsigmond (10 mű 13 kiadásával). A bibliográfiában gyakran bukkanunk még Rejtő Jenő nevére. Igaz, ezt amolyan irodalmi peremjelenségnek kell tekintenünk, amivel a szlovák kiadók pótolni igyekeztek a saját szórakoztató irodalom, valamint a deviza hiányát, ami megakadályozta a valódi detektívregények megjelenését.

Amennyiben a magyar irodalom szlovák fordításának fő irányvonalaira és a kiadás eredményeire vetett rövid kitekintés alkalmával megjegy-

zem, hogy az új társadalmi és gazdasági körülmények között a meglehetősen nagy kosárban (a magyar irodalom Szlovákiában az első tíz leggyakrabban fordított nemzeti irodalom között található) a pelyva között értékes szemre is bukkanunk, még nem jelenti azt, hogy a magyar irodalom szlovák fordításokból kirajzolódó képe ne volna elrajzolt, torz. Lehet hogy éppen a sok kiadott mű tükrében mutatkoznak a hiányok még nagyobbak.

Az adósságok olyan szerzőkkel és művekkel kapcsolatosak, akik egyébként megjelenhettek volna. Teljesen hiányoznak a palettáról azok a szerzők, akik emigrációban vagy Magyarország határain túl (Romániát és Jugoszláviát nem számítva) éltek. Manapság viszont meglehetősen nehéz előrejelezni, hogy a magyar irodalomnak ez a torz képe mikor változik meg, mikor egészül ki a megfelelő színekkel. Nemcsak azért, mert a színpadról eltűnt az az erő (a párt és vele együtt az az ideológiai szabályozórendszer), amellyel időről időre, de csak ideiglenesen küzdelmet lehetett folytatni, és meghatározó tényezővé a hajlíthatatlan gazdasági kényszer vált, aminek hatására egyik pillanatról a másikra beszűkültek (nemcsak) a magyar irodalmi fordítások kiadásának lehetőségei, hanem mert Szlovákiában mindehhez még egy súlyos probléma is társul: a hungaristák teljes hiánya. Hiszen szó szerint mindazt, amit ma a magyar-szlovák kapcsolatok területén pozitívnak lehet nevezni, szakmai szempontból „amatőr” hungaristák végezték, akik eredetileg más pályára készültek. Ráadásul sokan közülük kiléptek az élők sorából, vagy fölhagytak az aktív tevékenységgel. És miután az amatőrök ideje (nemcsak az irodalomban!) lejárt, nem marad egyéb, mint megkezdeni az új hungarista nemzedék türelmet igénylő képzését, amely kapcsolódhatna az elődeik által kialakított jó hagyományokhoz. Ezért valószínűleg ki kell várnunk azt az időt, amíg a magyar irodalom szlovák bibliográfiáját új fordítók neve alatt új értékes tételek gazdagítják majd. Ebből a szempontból megállapíthatjuk, hogy a szlovák fordítóknak a magyar irodalommal szemben nagyobb az adósságuk, mint az aktívumuk.

Kiss-Szemán Róbert fordítása

CIB CSOPORT

A Közép-európai Nemzetközi Bank Rt. (CIB), a CIB csoport alapítója, az első és mindmáig egyetlen off-shore típusú pénzüintézet Közép-Kelet-Európában. A bank - kizárólag konvertibilis devizákban - a nemzetközi kereskedelem finanszírozásával és nemzetközi pénzüpiaci műveletekkel foglalkozik, deviza-külföldi magánszemélyek és intézmények számára devizaszámlavezetést és külkereskedelmi ügyletek okmányos lebonyolítását végzi.

A Közép-európai Hitelbank Rt. (KHB) belföldi kereskedelmi banki tevékenységet folytat, magyar vállalatok forint-, valamint devizaszámláit vezeti. Forintbetéteket fogad el és hiteleket nyújt.

A CIBINTRA Nemzetközi Kereskedelmi Kft. bel- és külkereskedelmi tevékenységgel, különleges kereskedelmi ügyletek lebonyolításával foglalkozik.

SZÉLESKÖRŰ TANÁCSADÁSI SZOLGÁLTATÁS!

További felvilágosítással dr. Gellért Andor főtitkár áll szíves rendelkezésére.

Közép-európai Nemzetközi Bank Rt.

1364 Budapest, V., Váci utca 16. P.O. Box 170.

Telefon: 118-8820, Telex: 22-4759 CIB H, Fax: 118-9415

Tatiana Rosová-Zora Butorová

SZLOVÁKOK ÉS MAGYAROK SZLOVÁKIÁBAN

A KUTATÁSOK TÜKRÉBEN

Tanulmányunkban a szlovák nemzetiségű és a magyar kisebbségi lakosok viszonyáról lesz szó, valamint a magyar kisebbség társadalmunkkal kapcsolatos nézeteinek sajátosságait elemezzük. Ebben a pozsonyi Komensky Egyetem Társadalomkutató Intézete által végzett két reprezentatív felmérés megállapításaira támaszkodunk.

A nemzetiségi problematika Cseh-Szlovákiában főleg 1990 tavaszától került előtérbe, amikor megnőtt a nemzeti szempontból orientált politikai szervezetek (főleg a Szlovák Nemzeti Párt és az Együttélés) aktivitása, tevékenységük szembetűnővé vált és feszültségekkel telítődtek a szlovák-magyar kapcsolatok. Első felmérésünk eredményei (1990 októberétől) éppen ahhoz az időszakhoz kapcsolódnak, amikor tetőzödtek a nyelvtörvénnyel kapcsolatos viták. Második felmérésünket 1991 májusában végeztük, amikor Szlovákia megtette az első lépéseket a radikális gazdasági reformok felé, és hazánk lakosain úrrá lett a jövőtől és a szociális bizonytalanságtól való félelem.

Megállapításainkat abban a tudatban tesszük, hogy a szlovákok és a magyarok együttélésének kérdése csupán a probléma egyik lehetséges megközelítési módja, és csak a

probléma néhány aspektusát világítja meg. Ennél átfogóbb témaelemzés feltétlenül szükségessé tenné egyéb érvelési módok és információk fölhasználását, azaz nemcsak szociológusok, hanem történészek, politológusok, néprajztudósok, pszichológusok és kultúrtörténészek bevonását is a vizsgálatokba.

1. A MAGYAR KISEBBSÉG TÖRTÉNELMI ÖNMEGHATÁROZÁSÁNAK ÖSSZETETTSÉGE

A magyar kisebbség tagjai Cseh-Szlovákia történelméből vezetik-e le identitásukat, vagy inkább a magyar (magyarországi) történelmhez kapcsolódnak?

Az októberi felmérésünk során feltett első kérdéscsoport arra irányult, hogy a megkérdezettek milyen történelmi személyre vagy eseményre büszkék, és mit szégyellnek. A magyar nemzetiségűek 60 százaléka vagy azt mondta, hogy nem ismer ilyen személyiséget vagy eseményt, vagy egyenesen azt állította, hogy ilyen személyiségek vagy esemény nem léteznek. Az ilyen válaszok kifejezetten magasabb aránya - összevetve a Szlovák Köztársaság teljes népességével, de főleg a Cseh Köztársaság népességének válaszaival - azt bizonyítja, hogy a

magyar nemzetiségű polgárok történelmi önmeghatározása alapvetően összetettebb, mint a szlovákoké vagy a cseheké. Fontosnak tartjuk azt a megállapítást is, miszerint a fennmaradó 40 százalékban csupán egészen elszórtan jelentek meg a magyar történelem eseményei vagy személyiségei: túlsúlyba a cseh-szlovák történelemhez való viszonyulás került.

2. NÉZETEK CSEH-SZLOVÁKIA ÁLLAMJOGI BERENDEZKEDÉSÉRŐL

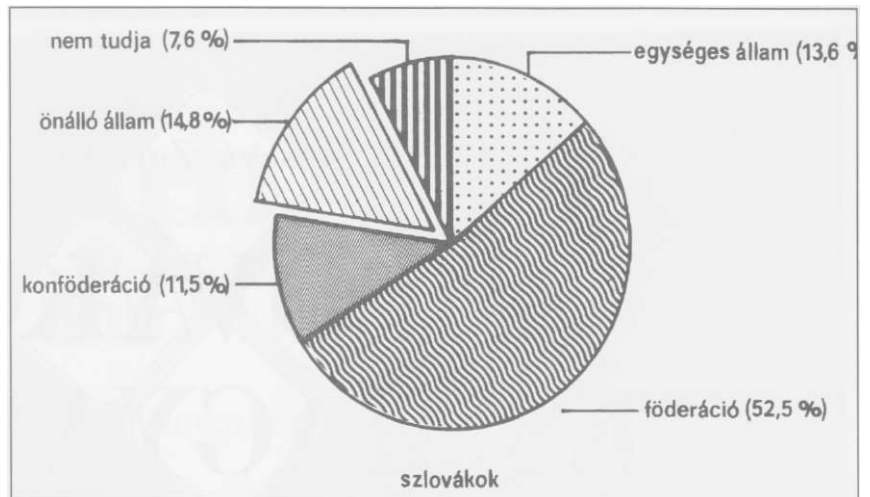
A magyar kisebbség a szlovák lakosságnál határozottabban állt ki a csehekkel való közös államiság mellett (1. és 2. diagram). A magyar kisebbség 32 százaléka előnyben részesítené az egységes államot (a szlovákoknak csupán 14 százaléka), 56 százaléka támogatja az ország föderatív berendezkedését (a szlovákoknak az 53 százaléka). Szlovákia önállóvá válását csak 27 százalékuk támogatja (szemben a szlovákok 15 százalékaival), a konföderatív berendezkedés hívei 4 százalékot tesznek ki (ellentétben a szlovákok 12 százalékos arányával) (1. és 2. diagram).

A közös cseh-szlovák állam, különösen az egységes modell kifeje-

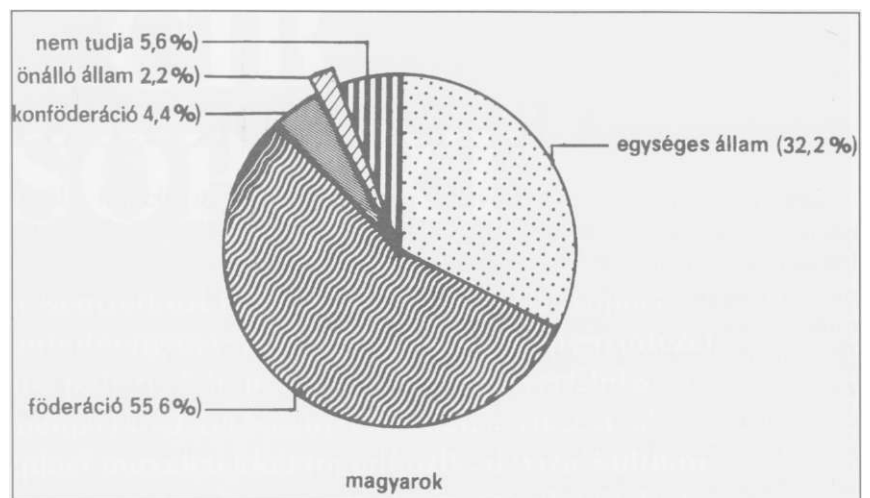
zettebb támogatása a magyarok részéről a csehek és szlovákok együttéléséről kialakított eltérő nézetekkel függ össze. A magyar megkérdezettek nagyobb hányada a szlovákokkal ellentétben azt vallja, hogy a szlovákok nem képesek egyenrangú partnereivé válni a cseheknek, és nem tartják jogosnak a szlovákok követeléseit a föderáció kiigazítására. A magyar kisebbség tagjai a szlovákokkal ellentétben kritikusabb és szkeptikusabb álláspontot képviselnek a szlovák nemzet történelmi szerepével kapcsolatban. A szlovákoknál jóval gyakrabban kétségbe vonják a szlovák nemzeti felkelés jelentőségét és azt a spontaneitást, amivel a szlovák nemzet az 1989. november 17-i eseményekre reagált. A legkritikusabbak azonban a szlovákok 1968-as és azutáni álláspontjának értékelésében. A magyar megkérdezettek fele szerint a szlovákok nem támogatták az 1968-as megújulási folyamatot, ehelyett saját nemzeti érdekeiket részesítették előnyben. Másrészt a magyarok a szlovákokkal összehasonlítva kedvezőbben ítélik meg az első csehszlovák köztársaságot, beleértve az egységes csehszlovák nemzet hivatalos támogatást élvező koncepcióját is.

3. A GAZDASÁGI REFORMHOZ VALÓ VISZONY

A közös államiság megőrzésének határozottabb óhajával függ össze, hogy a magyar kisebbségnek nagyobb hányada reformpárti, mint a szlovákoké. Bár 1991 tavaszán a magyaroknak éppúgy mint a szlovákoknak a fő problémát a növekvő munkanélküliség jelentette, a magyarok mégsem dramatizálják túl a gazdasági átalakulás negatív szociális jelenségeit. Határozottabban emelik ki a magántulajdon állami tulajdon fölötti túlsúlyának szükségességét (a szlovákok 47 százalékával szemben 62 százalék). Kritikusabban értékelik a gazdasági reform eddigi lefolyását: jobban aggasztja őket a külföldi tőke beáramlásának elégtelensége (a magyarok 27, a szlovákok 17 százalékát), jobban támogatják a reform gyorsítását vagy az eddigi tempó betartását (3. diagram). Mindennapi életükben hatá-

Milyen legyen Szlovákia államjogi helyzete?
A szlovák válaszadók megoszlása

Milyen legyen Szlovákia államjogi helyzete?
A magyar válaszadók megoszlása

rozottabban előnyben részesítik az önálló érvényesülés aktív stratégiáját, főleg a háztáji termékek eladásában (a magyarok 51, a szlovákok 30 százaléka).

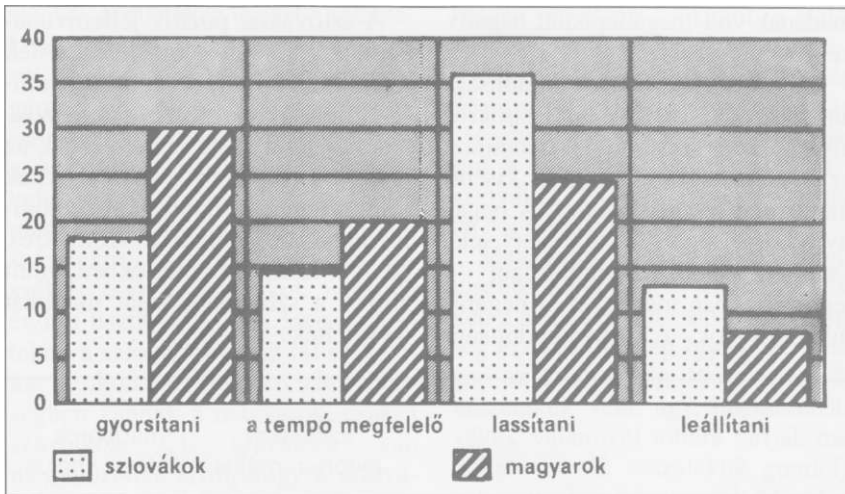
A magyar kisebbség érthető okokból ellenállóbb a nemzeti viselkedésben bújtatott szociális demagógiával szemben, és a jövőbeni felvirágzás lehetőségét a gazdasági reform energikus megvalósításában látja. Kétségkívül nagy szerepe van ebben annak a ténynek, hogy a magyar nemzetiségű polgárok a kommunista rezsim évtizedeiben főleg a magyarországi információs eszközökből tájékozódtak, s ezek nyitottabbak voltak nyugat felé, és kritikusabban viszonyultak a létező szocializmushoz. A gazdasági átalakulással kapcsolatos fájdalmas társa-

dalmi problémák sokkal előbb váltak a magyar mindennapok részévé, mint ahogy nálunk egyáltalán közelíteni lehetett a reformhoz.

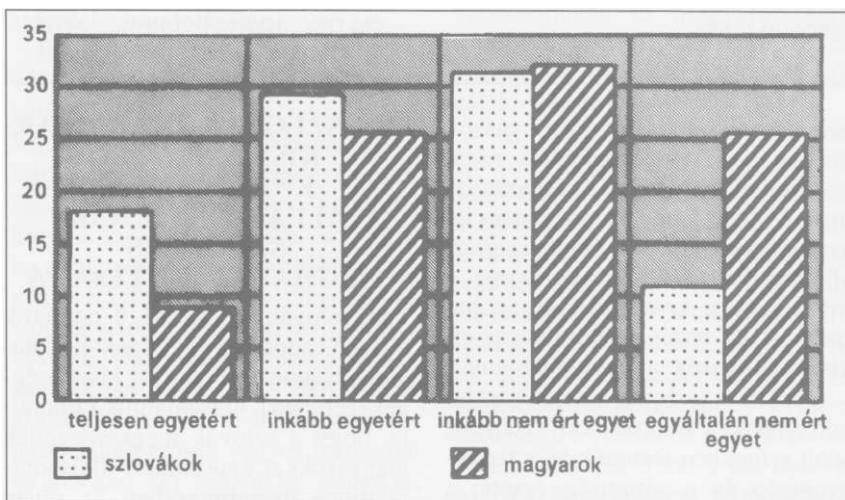
4. POLITIKAI IRÁNYZATOK IRÁNTI SZIMPÁTIA

A magyarok a szlovák nemzetiségű polgárokkal összevetve nagyobb szimpátiával fordulnak a jobboldal felé (a szlovákok 11 százalékával szemben 22 százalékuk), és kisebbel a baloldal felé (a szlovákok 21 százalékával szemben 7 százalékuk).

A más országokban élő magyar kisebbségektől eltérően Szlovákiában a magyar nemzeti kisebbség választóinak bizalmáért három magyar politikai mozgalom is verseng; az Együttélés, a Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom és a Magyar

Mi legyen a gazdasági reformmal?

Egyetért-e azzal a megállapítással, hogy a szlovákok és a magyarok sohasem fognak jól együttélni?

Független Kezdeményezés, amely eredetileg része és partnere volt a választásokon a Nyilvánossággal az Erőszak Ellen mozgalmának.

1990 októberében a szlovákiai magyaroknak csaknem a fele (47 százalék) részesítette előnyben az Együttélést. Ez a júniusi parlamentáris választásokon tapasztalt választói magatartáshoz képest az Együttélés népszerűségének 10 százalékos csökkenését jelentette. A novemberi helytartósági választások azonban azt mutatták, hogy a szlovák nemzeti blokk radikális föllépésének hatására nőtt azok száma, akik az Együttélésben saját érdekeik védelmezőjét láttak. További fél év elteltével, amikor is lassacskán alábbhagytak a nemzetiségi feszültségek, a magyar nemzetiségűek érdeklődése az Együttélés iránt me-

gint jelentősen csökkent. Májusban a mozgalom mögött már csak a magyarok 23 százaléka állt. Ennek ellenére azonban az Együttélés a magyar nemzeti kisebbség érdekeinek legjelentősebb politikai képviselője maradt. A Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom 1991 tavaszán a magyar választók 9 százalékát, a Magyar Független Kezdeményezés 6 százalékát tudhatta maga mögött.

A szlovák nemzetiségűekkel összevetve a magyar kisebbség hagyományosan erősebben támogatja a Nyilvánossággal az Erőszak Ellen mozgalomát. Míg a Szlovák Kommunista Pártot - a Demokratikus Baloldali Pártját - októberben a magyarok és a szlovákok közel azonos arányban támogatták, májusra a magyarok DBP iránti szimpátiája jelentősen csökkent. Ezt a csökkenést nyilvánvalóan az okozta, hogy a DBP képví-

selőinek nyilatkozataiban egyre határozottabban domborodott ki a nemzeti jelleg. A szlovák közvéleménnyel összehasonlítva a magyar nemzetiségű polgárok jóval kevésbé rokonszenveznek a Szlovák Nemzeti Párttal, de a mozgalom a Demokratikus Szlovákiáért mozgalommal is.

A felmérések szerint a magyarok és a szlovákok egészen ellentétesen értékelik az egyes politikusokat. A magyarok nagy rokonszenvvel viselkednek gyakorlatilag minden Cseh Köztársaság-beli, minden föderális szinten működő és a Nyilvánossággal az Erőszak Ellen politikusai iránt.

A mostani politikusok közül a magyar kisebbség körében a legkedveltebb Alexander Dubček, Václav Havel és Duray Miklós (a szlovák megkérdezettek májusban Dubčeket a második, Havelt az ötödik, Durayt pedig a tizedik helyre tették). Érdekes megjegyezni, hogy azokra a magyar kisebbségiekre, akik egyértelműen szimpatizálnak Durayval, jellemző a gyanakvó és kevésbé békülékeny magatartás a szlovákokkal szemben. Másrészt nagy ellenérzéssel viselkednek (hasonlóan a szlovákokhoz) a Szlovák Nemzeti Párt volt elnöke, V. Moric, de a Matica Slovenská elnöke, Jozef Markuš (a szlovákok őt a 4. helyre tették) és a nemzeti érdekek szempontjából az egyre határozottabb álláspontot képviselő volt miniszterelnök, V. Mečiar iránt (a szlovákoknál ő az első helyen szerepel). A magyarok jóval kevésbé kedvelik a DBP elnökét, P. Weisst is.

5. A DEMOKRÁCIA ÉRTELMEZÉSE

A szlovákiai magyarok több készséget mutatnak a parlamenti demokrácia elveinek és parlamenti választások eredményeinek tiszteletben tartására, mint a szlovák nemzetiségű polgárok. 1991 májusában több magyar utasította el azt a követelést, hogy idő előtti választásokat tartsanak az időközben megváltozott közvélemény miatt (a magyarok 51, a szlovákok 80 százaléka), több magyar részesítette előnyben a politikai megegyezést mint az erős kezű vezetőt (a magyarok 78, a szlovákok 67 százaléka), és kevésbé osztották azt az illúziót, hogy a politikusok a néppel szemben közvetlen felelősséget viselhetnek (a magyarok 48 százaléka szemben a szlovákok 68 százalékaival). Kisebb mértékben mutattak

hajlandóságot a politikai radikalizmusra is - például a gazdasági sztrájk támogatására (a magyarok 52, a szlovákok 76 százaléka), vagy a kormány elleni sztrájkokra (a magyarok 43, a szlovákok 63 százaléka).

6. A NEMZETISÉGI PROBLÉMA FONTOSSÁGA

1990 októberében és 1991 májusában a magyar nemzetiségű polgárokat Szlovákia többi lakosával összevetve a nemzetiségi probléma iránti fokozott érzékenység jellemezte. Ez a különbség a szlovák és a magyar lakosok között már 1990 őszén, a nyelvtörvény körüli viták csúcspontjakor jelentkezett. Bár ebben az időben a szlovák megkérdezettek is a társadalmi problémák közül a nemzetiségit tartották a legsúlyosabbnak, a magyar nemzetiségűek drámaiban éltek meg ezt. Egy fél évvel később, 1991 tavaszán az eltérés még nagyobb volt: a szlovák megkérdezettek a nemzetiségi kapcsolatok problémáját fontossági szempontból a hatodik helyre, a magyarok a második helyre sorolták.

Másrészt azonban már 1990 őszén megmutatkozott, hogy bár a magyarok érzékenyebben reagálnak a nemzetiségi kérdésre, mégis kedvezőbben ítélik meg a szlovák-magyar kapcsolatokat, mint a szlovákok. Ezt a különbséget támasztották alá a fél évvel későbbi vizsgálatok is (4. diagram).

A kapcsolatok kezezőbb értékelésének megfelel az a tény, hogy a magyar kisebbséghez tartozók között kevésbé elterjedtek a szlovákokkal kapcsolatos negatív sztereotípiák.

7. A MAGYAROK TERMÉSZETRAJZA SZLOVÁK SZEMMEL

Októberi vizsgálatunk során nyitott kérdéssel vizsgáltuk, milyen sztereotípiákat alkalmaznak a szlovákok és a magyarok saját maguk és egymás jellemzésére. A szlovák megkérdezettek megközelítőleg egyharmada elvetette a magyarok tipikus tulajdonságainak értékelésekor az általánosítást, és azt állította, hogy az embereket személy szerint kell megítélni; további egynegyedük nem tudta, miben lehetne jellegzetesebb a magyar természet. A maradék 41 százalék válaszaiban magasan vezetnek a negatív tulajdonságok. A szlovák megkérdezettek mintegy egyhar-

madának volt megállapodott negatív képe a magyarokról.

Az egyetlen értékes tulajdonság, amit ezen szlovákok magyarokról alkotott képe gyakrabban tartalmaz, az a nemzeti büszkeség és kisebb mértékben a vérmérséklet. A negatív tulajdonságok skálája ennél sokkal színesebb. Ezek közül a leggyakrabban megnevezett negatív tulajdonságok: a fölfuvalkodottság,

1. táblázat

	szlovákok		magyarok	
	október	május	október	május
nagyon jó kapcsolatok	2,1%	3,3%	10,3%	13,5%
inkább jó, mint rossz	20,4%	34,9%	34,5%	49,4%
inkább rossz, mint jó	46,5%	43,4%	37,4%	28,1%
nagyon rossz	24,0%	10,5%	14,8%	9,0%

a magasabbrendűség-érzet, mások lefitymálása: a terjeszkedési vágy, az uralomra vágyás; a nacionalizmus, a sovinizmus; az indulatosság, az agresszivitás; a képtelenség az alkalmazkodásra, a kíméletlenség, a makacosság, a keményfejűség; a harcslás, az önzés a számítás, az elviselhetetlenség, a toleranciahiány.

Azokra a szlovák megkérdezettek, akik a magyarokat kizárólag sötét színekben festették le, a fenyegetettség és a sértettség érzete, a gyanakvás, a kölcsönös kapcsolatok feszültségében a szlovákok bűnrészességének elvetése, valamint a kompromisszumra való készség hiánya volt jellemző.

8. A SZLOVÁKOK TERMÉSZETRAJZA MAGYAR SZEMMEL

A magyar nemzetiségű megkérdezettek a szlovákok tipikus tulajdonságainak megítélésében egészében véve nagyobb tartózkodást és kisebb elfogultságot mutattak. Több mint a válaszolóké fele állította, hogy nem létezik semmiféle tipikus szlovák természet, további ötödük nem nyilvánított véleményt e kérdésben. Bár a maradék 25 százalék válaszaiban túlsúlyban volt a nem éppen hízelgő értékelés, de korántsem olyan mértékben, mint a szlovák megkérdezettek válaszaiban. Negatív sztereotípiát megközelítőleg csak a magyarok egyhatoda adott a szlovákokról.

A szlovákok pozitív jellemvonásai közül a magyar megkérdezettek kiemelték a dolgozságot (ugyanilyen mértékben ítélték dolgozsoknak magukat is), a szerénységet, az igénytelenséget. A szlovákoknak főleg a nacionalizmusukat és sovinizmusukat vetették a szemükre), de így is kisebb mértékben, mint ahogy a szlovákok saját magukat megítélték.

9. A SZLOVÁKOK MAGYAR KISEBBSÉGGEL KAPCSOLATOS ÁLLÁSPONTJÁNAK SZOCIÁLIS MEGHATÁROZOTTSÁGA

A szlovák nemzetiségű polgárok milyen csoportjai foglalnak el elutasító álláspontot a magyar kisebbséggel szemben? Vizsgálatunk kimutatta, hogy a szlovák megkérdezettek magyarokkal kapcsolatos álláspontja nincs összefüggésben az olyan „klasszikus” társadalmi-demográfiai ismérvekkel, mint a kor, a nem, a végzettség, a foglalkozás. A hozzáállás igen határozottan attól függ, hogy milyen mértékben érintkeznek a megkérdezettek mindennapjaikban a magyar nemzetiségű polgárokkal. Ennek alapján valamiféle „szappanbuborék-effektust” állapíthatunk meg: a szlovák-magyar együttélés problémája fel van fújva, mesterségesen túl van dramatizálva. A szlovákok annál elutasítóbb álláspontot foglalnak el a magyarokkal szemben, minél kevesebb mindennapi tapasztalattal rendelkeznek a magyar lakosságról. Ezzel ellentétben az etnikailag erősen vegyes lakosságú területeken élő szlovák polgárok értékelik ezeket a kapcsolatokat a legkedvezőbben.

Néhány példa. Azokon a területeken, ahol a magyarok aránya meghaladja az 50 százalékot, a szlovákok fele értékeli jónak a szlovák-magyar kapcsolatokat: a tiszta

szlovák területeken csak 17 százalékuk. Ugyanaz a tendencia érvényesül akkor is, amikor a szlovák polgárok Dél-Szlovákia elmagyarosításának veszélyét vagy a szlovák-magyar együttélés perspektíváját értékelik. Azokon a területeken, ahol a magyarok aránya meghaladja az 50 százalékot, az elmagyarosodás veszélyét csak a szlovákok negyede érzi; a tiszta szlovákok lakta területeken a szlovákok majd 60 százaléka. Azokon a területeken, ahol többségben vannak a magyarok, csak a szlovákok 21 százaléka van meggyőződve arról, hogy a szlovák és magyarok kapcsolata sohasem lesz jó; a tiszta szlovák etnikumú területeken ezt a szlovákok 51 százaléka gondolja így.

Ennek megfelelően a tiszta szlovák lakosságú területeken hajlanak leginkább a lakosok a nemzetiségi kérdés radikális megoldására, és a szlovákok itt a legkevésbé toleránsak. 49 százalékuk úgy gondolja, hogy a legjobb megoldás az volna, ha a magyarok kivándorolnának Magyarországra. Az ilyen megoldással való egyetértés annak arányában növekszik, ahogyan haladunk a tisztán szlovák területek felé, ahol az 56 százalékot is eléri. A legnagyobb toleranciát az erősen vegyes lakosságú területeken élő szlovákok mutatják, akiknek csak 16 százaléka tartaná megoldásnak a magyarok kivándorlását. Magyar részről ilyen radikális megoldással, mármint a szlovákok kivándorlásával Dél-Szlovákiából, csak a magyar lakosság 10 százaléka azonosul.

A fél évvel későbbi adatok alapján ez a megállapításunk ismét megerősítést nyert. A leginkább kiélezett magyarellenes álláspontot a Közép-Szlovákiában élő szlovákok képviselik, ahol a legkisebb a magyar nemzetiségűek aránya, a nyugat-szlovákiai lakosok viszont kifejezetten toleránsabbak.

10. A SZLOVÁK-MAGYAR KAPCSOLATOK LEGÚJABB FEJLŐDÉSE

1990 októberétől 1991 májusáig, a nyelvtörvény elfogadása után és a gazdasági reform előrehaladásával, az optimális államjogi berendezkedés körüli ellentétek kiéleződésével mind a magyar, mind a szlovák la-

kosság körében csökkent a szlovák-magyar feszültség.

Alátámasztja ezt a következő kérdésre adott válaszok megoszlása is: „Hogyan értékeli Ön személy szerint a saját tapasztalatai alapján a szlovákok és magyarok kapcsolatát?” (1. táblázat).

Megállapíthatjuk, hogy a magyar kisebbségieként mérsékelten csökkent a szlovákoktól való fenyegetettség érzése. De még így is igen magas az arány. Míg 1990 őszén 53 százalékuk vélte úgy, hogy a szlovákok valamivel többre tartják magukat, ma 42 százalékuk gondolja ezt; májusban a magyarok 61 százaléka gyanúsította a szlovákokat azaz, hogy azt akarják, a magyarok vándoroljanak ki Magyarországra; az elszlovákosítás veszélyét az 56 százalékkal ellentétben most 53 százalékuk érzi.

Ami a szlovákok magyarokhoz való viszonyát illeti, a tolerancia-szint enyhe emelkedését regisztrálhatjuk: 25-ről 32 százalékra nőtt azoknak az aránya, akik készek tiszteletben tartani a két nyelvű feliratok használatát a vegyes lakosságú területeken; 45 százalékról 49 százalékra emelkedett azok aránya, akik szükségesnek tartják, hogy a vegyes lakosságú területeken a közalkalmazottak ismerjék mind a két nyelvet. Mérsékelten csökkent azon válaszolók száma, akik úgy vélik, hogy a legjobb megoldás az volna, ha a magyarok átköltöznenek Magyarországra (44-ről 39 százalékra). Azonban továbbra is meglehetősen elterjedt az a meggyőződés, miszerint fenyeget a délen lakó szlovákok elmagyarosodása, valamint hogy a magyar kisebbség terjeszkedik. Októberi felmérésünkkel ellentétben 50 százalékról 56 százalékra nőttek a délen lakó szlovákok elmagyarosításával kapcsolatos félelmek.

A szlovák-magyar feszültség bizonyos csökkenése ellenére sem tekinthetjük a helyzetet megnyugtatónak. Ugyanis még mindig jelentős azon szlovák megkérdezettek aránya, akik a szlovák-magyar kapcsolatokról megnyilvánulásaik nagy részében egyértelműen elutasítóan nyilatkoztak. Érdemes hangsúlyoznunk, hogy a magyarellenes beállítottságú polgárok csoportját a többi szlovák nemzetiségű polgártól az is elkülöníti, hogy más fontos problémákról is

más nézeteket vallanak. Sokkal gyakrabban föllelhető ennél a csoportnál az éles reformellenesség, a parlamenti demokrácia elvetése, a csehekkel és minden föderalizmussal szembeni negatív álláspont, az idegenektől való félelem és az antiszemitizmus nagyobb mértéke.

BEFEJEZÉS HELYETT

Vizsgálatunk eredményei azt mutatják, hogy a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség Cseh-Szlovákia többi lakosához képest nemcsak szociális-demográfiai szervezetében és történelmében, hanem saját helyzetének és a csehszlovák társadalom aktuális problémáinak megítélésében is eltérő álláspontot képvisel. A szlovák nemzetiségű polgárokkal összehasonlítva a magyar kisebbségiek nagyobb megértést tanúsítanak a radikális gazdasági reform és a parlamenti demokrácia szükségessége iránt, jobban támogatják a közös állam megőrzését, kritikusanabban értékelik a szlovákok történelmi szerepét és mai értékeit. Egyrészt érzékenyebbek a nemzetiségi problémák iránt, és jelentős mértékben uralkodik náluk a szlovákoktól való fenyegetettség érzése, másrészt azonban kedvezőbben értékelik a szlovák-magyar együttélést, és kevesebb előítélettel és kisebb konfrontációs hajlandósággal viseltetnek a szlovákok iránt.

A szlovákok gyakrabban osztják a magyarok természetével kapcsolatos negatív sztereotípiákat. Ennek hátterében a le nem győzött sérelem, a nemzeti érdekek veszélyeztettségének az érzése, az intolerancia, a kompromisszumra való hajlam hiánya áll. Az ilyen nézetek gyakoribbak azokon a területeken, ahol alacsonyabb a magyar nemzetiségű lakosok aránya. Inkább azon emberek sajátja, akik általában nem toleránsak a nemzetiségekkel, akik kevésbé támogatják a radikális gazdasági reformot, a parlamentáris demokráciát és a Szlovákia nyugattól való elszigeteltségének megszüntetését. Tehát nyilvánvaló, hogy részét alkotja egy olyan szélesebb álláspontrendszernek, amelyben megtesztül az elmúlt évtizedek szellemi öröksége, és egyúttal mélyebbek, sokszor deformáltak a gyökerei.

Kiss Szemán Róbert fordítása

MIT TERVEZ A KÖZÉP-EURÓPAI INTÉZET?

A Közép-Európa terminusnak külön története van a magyar nyelvben, mégpedig országunk helyzetének és közérzetének változásait mutató története. Volt olyan tartalma ennek a szónak, amely inkább gyanakvást keltett Magyarországon, hiszen valaminő „rendező” szándékot takart, birodalmi német expanziós törekvést; azután évtizedekkel később a remény szava lett az értelmiségiek között, akik kontinensünk tragikus kettéosztása ellen tüzték zászlajukra, Kelet-Európa ránk nehezedő súlyával szemben.

Közép-Európa - talán ma sem elég egyértelmű kifejezés. Amit úgy érthetünk, hogy nehéz meghúzni politikai, társadalmi, földrajzi határait. Az viszont érthetetlen, miért beszélnek még oly sokan - nálunk és egyebütt is - a mi országainkról szólván Kelet-Európáról.

Hiszen a jaltai limes által fölosztott Európában éppen a közép-európai népek fordultak a legkövetkezősebben szembe a kommunizmussal, Lengyelországban, Cseh-Szlovákiában és Magyarországon, ahol a demokratikus és függetlenségi tradíciók a legerősebbek voltak, ahol jelentős közép- és nyugati civilizáció központjaival kapcsolatot tartó értelmiségiek.

A mi Intézetünk által kutandó kérdések ahhoz a széles európai területsávhoz kapcsolódnak, amely a Balti-tenger, az Adriai- és a Fekete-tenger közé esik. Magyarország környezetéről van szó. Elsősorban abban az értelemben, hogy e köztes európai sávban (amint egy német tudós elnevezte: Köztes Európa, Zwischeneuropa - és egy időben negatív tartalmat illett neki tulajdonítani) sem a XIX., sem a XX. században nem sikerült egyensúlyba hozni nemzet és állam viszonyát. Elképzelhető - magam erre hajlok -, hogy a mi térségünkben eleve lehetetlen volt megvalósítani a francia-angolszás nemzetállamot.

A Teleki László Alapítvány támogatásával létrejött Közép-Európai Intézet tudományos kutatómunkát fog végezni, elsősorban olyan sajátos kérdésekre keres választ, amelyek mélysége és terjedelme nem kellek ismert a nemzetközi tudományos közvélemény előtt. Úgy gondoljuk, e komplex kérdések megválaszolásához összehasonlító szemléletre van szükség és interdiszciplináris megközelítésre. Így lesz - lehet - nyilvánvaló, hogy számos speciálisan magyar, lengyelnek stb. tartott jelenség egy tágabb paradigma része. Nyitott térségnek tartjuk Közép-Európát, melyet to-

vábbi átmeneti övezetek határolnak az igazi Kelet-Európával, Oroszországgal.

Létezik-e sajátos Közép-Európa-tudomány? Bizonyára nem, és semmiképpen nem tekinthetjük vállalkozásunkat egy tudományos diszciplína megalapozásának. Viszont épp az átmenet évei, a kommunizmus bukása utáni kor tapasztalatai azt sugallják, nem elegendő országokként és tudományágaként vizsgálni bizonyos jelenségek körét, szükség van a szakterületek egymás közötti jobb átjárhatóságára.

Mik tehát azok a témakörök, melyeket jelenleg a legfontosabbnak tartunk?

A fősorolás nem sorrendiséget jelent, s a kérdéskörök egymáshoz is szorosan kapcsolódnak. A nemzeti identitás, a nacionalizmus vizsgálata a közép-európai nacionalizmusok összehasonlító kutatását jelenti, a hasonlóságok, a párhuzamok föltárását. Enélkül nem érthetjük meg a konfliktusok gyökereit, nem lehet továbblépni a megoldás érdekében. Sajátos kérdéskör a nemzeti kisebbségek jelensége. Szeretnénk elkészíteni a közép- és kelet-európai kisebbségek tipológiáját, hiszen a mi országainkban a legtöbb kisebbség nyelvi-kulturális értelemben egy másik országban élő nemzettel vallja magát összetartozónak. Természetesen külön figyelmet kívánunk szentelni a szomszédos országokban élő magyar népcsoportoknak. Fontosnak tartjuk annak a mechanizmusnak, társadalmi folyamatnak a vizsgálatát, amelynek eredményeképpen az egyén vállalja az azonosságot az illető kisebbségi közösséggel, és ebben tapasztalataink szerint a család, a helyi közösség mellett mindenekelőtt az oktatási intézményeknek van jelentős szerepe.

Másik kérdéscsoport a XX. századi migrációs folyamatok kutatása: közkeletű, hogy mennyien menekültek térségünkbe és térségünkéből, hány tragikus lakosságcsere, kitelepítés zajlott le.

Közép-Európa valóságához hozzátartoznak a kisebb és nagyobb multiethnikus tájak, ahol nemegyszer évszázadok óta élnek együtt népek, nyelvek, felekezetek és különböző kulturális hagyományok. Viszonylag keveset tudunk a pozitív együttélési modellekről, az interetnikus viszonyokról. Ennek a kérdéskörnek a múltja és jelene is érdekel bennünket. Külföldön kevésbé ismerik az 1918 előtti Magyar Királyság kulturális sokféleségét, századunk elején például Budapesten járt egyetemre a szomszéd országok számos vezető politikusa, értelmiségije. A tervezett világhiálí-

tás is arra indít bennünket, hogy megpróbáljuk föltárni fővárosunk gazdag multikulturális hagyományát.

CHE PROGETTI HA L'ISTITUTO PER L'EUROPA CENTRALE?

L'uso dell'espressione «Europa Centrale» ha una storia particolare nella lingua ungherese, una storia che ben corrisponde ai cambiamenti delle condizioni e degli umori del Paese. Un tempo la parola aveva un contenuto che destava piuttosto sospetti siccome camuffava un certo «piano regolatore», l'aspirazione di espansione dell'impero tedesco; poi, col passare di decenni è diventata la parola della speranza tra gli intellettuali che la usavano come bandiera contro la tragica divisione del nostro continente, contro il peso minaccioso dell'Europa Orientale.

L'Europa Centrale - forse tuttora non è un'espressione abbastanza chiara nel senso che è alquanto difficile definire i suoi confini politici, sociali e geografici. Ciò nonostante è inspiegabile come mai parlano tanti-da noi e altrove-di Europa Orientale trattando i nostri Paesi.

Nell'Europa divisa da Yalta erano proprio i popoli dell'Europa Centrale a contrastare nel modo più coerente il comunismo in Polonia, in Cecoslovacchia e in Ungheria, paesi dove erano le più forti le tradizioni democratiche ed indipendentistiche, dove esistevano vasti ceti medi nella società e degli intellettuali che mantenevano i rapporti con i centri della civiltà europea.

Le questioni su cui il nostro Istituto intende svolgere indagini riguardano quella fascia di territorio che si trova tra il Mar Baltico, l'Adriatico ed il Mar Nero. Si tratta dell'ambiente che circonda l'Ungheria. Prima di tutto nel senso che in questa zona intermedia die Europa (fu chiamata appunto Zwischeneuropa da uno scienziato tedesco ed era d'obbligo attribuirle un contenuto negativo) non si riusciva né nel secolo 19° né in quello 20° a portare in equilibrio il rapporto tra nazione e stato. Può darsi ed io sono incline ad accettare l'idea secondo cui in quest'area fosse assolutamente impossibile realizzare un modello di stato-nazione di tipo francese o anglosassone.

L'Istituto per l'Europa Centrale creato con l'aiuto della Fondazione László Teleki svolgerà delle ricerche scientifiche cercando di daré risposte prima di tutto a quelle domande le cui dimensioni non sono conosciute sufficientemente dall'opinione pubblica della scienza internazionale.

Noi riteniamo che per dare queste risposte siano necessari una visione comparatistica ed un método interdisciplinare. Così sarà, così può essere ovvio che molti fenomeni considerati specificatamente ungheresi o polacchi fanno parte di un più vasto paradigma. Noi consideriamo l'Europa Centrale un'area aperta che viene delimitata con ulteriori zone di transizione dall'EUROPA Orientale vera e propria, cioè dalla Russia.

Esiste una scienza particolare dell'Europa Centrale? Certamente no e noi in nessun modo possiamo considerare la nostra impresa come l'avvio di una nuova disciplina. D'altra parte l'esperienza degli anni di transizione del dopocomunismo ci suggeriscono che non è molto proficuo studiare certi fenomeni divisi per Paesi e per discipline, c'è bisogno di una maggiore intercomunicabilità tra i diversi settori della scienza.

Quali sono allora gli argomenti più importanti?

L'elenco non vuol dire una graduatoria, d'altra parte le questioni sono strettamente collegati tra di loro. L'indagine dell'identità nazionale, del nazionalismo significa una ricerca comparata dei nazionalismi centroeuropei. significa mettere in evidenza le similitudini ed i parallellismi. Senza questa procedura non possiamo capire le radici dei conflitti e non possiamo agire per risolverli. E una problematica particolare quello del fenomeno delle minoranze nazionali. Vorremmo preparare la tipologia delle minoranze dell'Europa Centrale ed Orientale tenendo presente che nei nostri Paesi la maggior parte delle minoranze dal punto di vista linguistico e culturale si sente collegata con una nazione che vive in uno stato diverso. Naturalmente vogliamo dedicare un'attenzione speciale ai gruppi etnici ungheresi che vivono nei paesi limitrofi. Riteniamo importante esaminare quei processi e meccanismi sociali che portano l'individuo ad accettare l'appartenenza ad una minoranza e secondo le nostre esperienze in questo un ruolo determinante spetta - oltre la famiglia e la comunità locale - alle istituzioni scolastiche.

Un altro gruppo di questioni potrebbe abbracciare l'indagine dei processi di migrazione nel nostro secolo, si sa quanta gente è arrivata qui cercando rifugio e quanta se ne è andata con lo stesso motivo, quanti tragici scambi di popolazione e trasferimenti coatti si sono avvenuti in questo periodo.

Fanno parte della realtà dell'Europa Centrale i cosiddetti paesaggi multiethnici, piccoli e grandi, dove da secoli convivono popoli, lingue, religioni e le diverse tradizioni culturali. Sappiamo poco di questi modelli positivi di convivenza. dei rapporti interetnici vi esistenti. Ci interessa il loro passato ed il loro presente. È poco conosciuto all'estero la multiculturalità del Regno d'Ungheria esistente prima del 1918: all'inizio del nostro secolo molti tra i più importanti politici ed intellettuali dei paesi vicini frequentavano l'Università di Budapest. Anche l'esposizione mondiale da organizzare nel 1996 ci spinge a raccogliere questa ricca tradizione culturale della nostra capitale.

DIE VORHABEN DES INSTITUTS FÜR ZENTRALEUROPA

Der Ausdruck Zentraleuropa hat seine Geschichte im ungarischen Sprachgebrauch, und zwar eine Geschichte, die die Veränderungen der Situation und des Lebensgefühls in diesem Land treu widerspiegelt. Zu einer Zeit hatte dieses Wort eine Bedeutung, die Argwohn erweckte, ob es nicht „länderverteilende“ Absichten der Expansion des deutschen Reiches deckt: dann, nach Jahrzehnten, wurde es ein Wort der Hoffnung unter den Intellektuellen, die als Lösung wählten, gegen die tragische Teilung unseres Kontinents und die unterdrückende Lasten der osteuropäischen Tradition protestierten. Der Ausdruck Zentraleuropa mag vielleicht noch nicht eindeutig genug sein. Es ist nicht leicht, seine politischen, gesellschaftlichen und geographischen Grenzen zu bestimmen. Es ist aber noch schwerer zu verstehen, warum so Viele - hier und anderswo - über unsere Länder als über Osteuropa sprechen.

Im die *limes*-Linie von Jalta geteilten Europa lehnten sich die zentraleuropäischen Völker am entschlossensten gegen den Kommunismus auf. Die Völker Polens, Ungarns und der Republik der Tschechen und Slowaken, der Länder, wo die Traditionen der Demokratie und Unabhängigkeit die stärksten waren, wo die Gesellschaft in ihrer Struktur über bedeutende Mittelschichten verfügte, wo die Intellektuellen mit den Zentren der europäischen Zivilisation ungebrochen im Kontakt standen.

Die Fragen, die unser Institut beschäftigen, knüpfen sich an das breite Territorium Europas von der Ostsee zum Adriatischen und Schwarzen Meer. Es handelt sich hier um die Umgebung Ungarns. In erster Linie verstehen wir dies in jenem Sinne, daß Verhältnis zwischen Staat und Nation weder im 19. noch im 20. Jahrhundert nicht in Ordnung gebracht werden konnte, in diesem Streifen, den ein deutscher Wissenschaftler Zwischeneuropa nannte. Es gab eine Zeit, in der es ratsam war, in diesem Wort etwas Pejoratives zu spüren. Es ist durchaus vorstellbar, auch für mich, daß die Verwirklichung eines Nationalstaates nach der französischen oder englischen Muster auf diesem Territorium von Anfang an unmöglich war.

Das durch die Unterstützung des Fonds László Teleki zustandegebrachte Institut für Zentraleuropa wird sich an die wissenschaftliche Forschungsarbeit machen. In erster Linie sucht er die Antwort auf Fragen, die in ihrer vollen Tiefe und Breite für die Wissenschaftler der Welt nicht genügend bekannt sind. Nach unserer Meinung benötigt die Beantwortung komplexer Fragestellungen eine vergleichende Betrachtungsweise und eine interdisziplinäre Annäherung zu den Problemen. So kann und wird selbstverständlich sein, daß viele, früher für landesspezifisch gedachte Erscheinungen in Ungarn, Polen, usw. in der Wirklichkeit Teilphänomene allgemeinerer Strömungen sind. Wir fassen Zentraleuropa als ein offenes

Gebiet auf, das durch weitere Übergangsstreifen vom eigentlichen Osteuropa. nämlich Rußland, getrennt ist.

Gibt es eine Zentraleuropa-Forschung als selbständiger Zweig der Geisteswissenschaften? Keinesfalls. In unserem Unternehmen wollen wir keine Foundation einer wissenschaftlichen Disziplin sehen. Die Jahre der Übergangsperiode, die Erfahrungen der postkommunistischer Zeit aber lassen doch ahnen, daß es nicht genug ist, einige Phänomene nur in einem Land und wissenschaftlichen Zweig unter die Lupe zu nehmen. Wir benötigen eine bessere Durchdringlichkeit unter den verschiedenen Fachgebieten.

Welche Themenkreise halten wir jetzt für wichtig?

Die Reihenfolge ist keine Rangliste hier, und die Fragenkreise knüpfen sich so wieso eng aneinander. Die Forschungen auf dem Gebiet des nationalen Identitätsbewußtseins und des Nationalismus bedeuten die vergleichende Analyse der Nationalismen in Zentraleuropa, das Entdecken der Ähnlichkeiten und Parallellismen. Ohne diese Arbeit können wir die Wurzeln der Konflikte nicht verstehen, und im Interesse der Lösungen uns nicht vorwärtskämpfen. Eine eigenartige Fragensgruppe ist die Erscheinung der nationalen Minderheiten. Wir möchten die Typologie der zentral- und osteuropäischen Minderheiten ausarbeiten, da fast alle Minderheiten in unserem Land sich zu einer Nation eines anderen Landes gehörend fühlten, was die sprachliche und kulturelle Zusammenhörigkeit betrifft. Selbstverständlich beschäftigen wir uns besonders aufmerksam mit den ungarischen Volksgruppen in unseren Nachbarländern. Für sehr wichtig halten wir die Analyse jener gesellschaftlichen Prozesse und Mechanismen, denen folgend der individuelle Mensch die Identität mit der Minderheit annimmt. Nach unserer Erfahrung spielt die Schule hier die bedeutendste Rolle neben der Familie und der lokalen Gemeinschaft.

Eine andere Fragensgruppe bildet die Forschung der Migrationsprozesse des 20. Jahrhunderts. Jeder weiß, wie viele Familien in unser und aus unserem Gebiet flüchteten; wie viele tragische Bevölkerungsaustausch-Manöver und Aussiedlungen sich erfolgten. Zur zentraleuropäischen Wirklichkeit gehören die kleineren oder „grösseren“ „multiethnischen“ Landsstricken, die Vielvölkergebiete, wo die verschiedenen Völker oft seit Jahrhunderte mit ihren voneinander abweichenden Sprachen, Religionen und kulturellen Traditionen miteinander leben. Verhältnismäßig wenig wissen wir über die positiven Beispiele der interethnischen Verhältnissen, der friedlichen Koexistenz. Die Vergangenheit und die gegenwärtige Situation sind in diesem Fragenkreis gleich interessant für uns. Die kulturelle Vielfalt des ungarischen Königreichs vor 1918 ist in der Welt wenig bekannt, obwohl führende Politiker und Intellektuelle der späteren Nachbarstaaten an den Budapester Universitäten studierten.

Auch die geplante Weltaustellung 1996 spornt uns an, diese reiche multikulturelle Tradition der ungarischen Hauptstadt für die Welt je effektvoller aufzuzeigen.

Cesare Tomasetig

LEGYEN KÖZÉP-EURÓPA HÁZ BUDAPESTEN!

Proposta per la realizzazione di una «CASA DELLA MITTELEUROPA» o «BEAUBOURG DELLA MITTELEUROPA» da realizzarsi in Budapest per il 1996

Nel 1996 si terrà Budapest l'Expo e contemporaneamente l'incontro dell'Arte-Villaggio Globale proposta dal Presidente Ungherese nella riunione di Venezia di fine agosto 1991.

Si propone di realizzare per quella data una «Casa della Mitteleuropa» come luogo dove presentare la vita, l'opera e le influenze delle personalità operanti in ogni campo dell'arte e della scienza, nate e vissute nella Mitteleuropa dal 1850 ai giorni nostri.

Non vi è dubbio che il periodo d'oro della Mitteleuropa è proprio quello a cavallo del secolo, periodo che dai più viene considerato come un nuovo rinascimento: nomi sono così tanti che potrebbero essere citati a casaccio.

La «Casa» deve essere concepita per essere visitata, attraversata, lasciando al visitatore l'impressione della Mitteleuropa attraverso una presa di contatto con personalità di valore mondiale e di importanza regionale.

Non dovrà trattarsi solo di una «mostra permanente» ma anche di un vero e proprio centro di documentazione e di fruizione dotato dei mezzi più moderni dell'informatica e della comunicazione.

Una parte della «Casa» dovrà essere riservata a periodiche presentazioni antologiche riferite ad un personaggio o ad un periodo degli ultimi 150 anni.

Un altro luogo dovrà essere lasciato alla presentazione della produzione artistica contemporanea riferibile a questa area.

Deve trattarsi di una «Casa» in continuo movimento, mutante e sensibile agli impulsi artistici contemporanei così da indurre a ripetute visite.

Un luogo del genere non potrà che esercitare una forte attrazione per il visitatore centro-europeo e non.

La collocazione in Budapest permette di cogliere contemporaneamente le sensibilità Europee e Orientali in un punto reciprocamente di arrivo e di partenza secondo la definizione dell'Ungheria (e più in generale della Mitteleuropa) come «regione traghetto».

La realizzazione dovrebbe essere a carico dei paesi della «Iniziativa Centro-Europea»: un'opera che resta e vive a Budapest anche dopo l'Expo come espressione unitaria della stessa Iniziativa.

Si può pensare ad una società sia per la realizzazione che per la gestione di questo Beaubourg della Mitteleuropa.

È superfluo sottolineare il valore culturale politico di una tale iniziativa. Più una ricaduta turistica.

I Ministeri degli Esteri e della Cultura Ungherese sono già stati sensibilizzati e hanno reagito positivamente.

Javaslat egy Budapesten 1996-ra létrehozandó KÖZÉP-EURÓPA HÁZ vagy KÖZÉP-EURÓPAI BEAUBOURG megalapítására

1996-ban Budapesten világiállítás rendeznek. Ezzel egyidőben kerül sor arra művészeti világtalálkozóra, melynek gondolatát a magyar köztársasági elnök vetette fel az 1991-es velencei találkozón.

Javasoljuk, hogy erre az időpontra hozzuk létre a „Közép-Európa Háza”, ahol mindazon Közép-Európában élt olyan személyiségek életét, tevékenységét és ennek hatását mutatjuk be, akik a művészet és a tudomány területén serénykedtek, 1850-től napjainkig.

Kétségtelen ugyanis, hogy ez az időszak volt Közép-Európa aranykora a századfordulón, okkal tekintik hát többen új reneszánsznak: olyan névsorral rendelkezünk, melyből bőséggel lehetne idézni.

Úgy kellene megtervezni ezt a „Háza”, hogy folyamatosan látogatható és minden szegletében bejárható legyen, s lehetőséget adjon a betérőnek, hogy maradandó benyomást szerezzen e világhíres és helyi érdekességű személyiségekről.

Nem csupán „állandó kiállításról” lenne szó egyébként, hanem valóságos dokumentációs központról, valamint olyan intézményről is, mely az informatika és a kommunikáció legmodernebb eszközeivel van felszerelve.

A „Ház” egy részét az utóbbi 150 év kiemelkedő személyiségeit vagy korszakait antológiaszerűen bemutató időszakos tárlatoknak kellene fenntartani.

Ugyancsak helyet kellene biztosítani e térség kortárs művészetének bemutatására is.

Olyan „Házról” van szó tehát, mely folyamatosan változó anyagot kínál, mozgásban van, és rendkívül érzékeny a kortársi művészet impulzusaira, ezáltal pedig többszöri látogatásra csábít.

Egy ilyen hely nagy vonzerőt gyakorolna a Közép-Európából és máshonnan érkezett látogatókra.

A budapesti elhelyezés lehetővé teszi, hogy egyszerre ragadjuk meg az európai és a keleti sajátosságokat, egy olyan ponton, mely egyben az impulzusok érkezési és kiindulópontja is, ahogy ez Magyarország (és tágabb értelemben Közép-Európa) „komp-régió” meghatározottságából következik.

A terv megvalósítását a „Közép-Európai Kezdeményezés” országainak kellene felvállalniuk: olyan művet állítva így, mely az Expo után is fennmaradna, mint a Kezdeményezés egységes kifejeződése.

Mind a tervezés, mind pedig a megvalósítás munkáját egy, a Közép-Európai Beaubourgot működtető társaságra bízhatnánk.

Bizonyára felesleges egy ilyen kezdeményezés politikai és kulturális jelentőségét, valamint turisztikai hatását hangsúlyozni.

A magyar Külügyminisztériumot, valamint a Művelődési és Köznevelési Minisztériumot már tájékoztattuk elképzelésünkről; mindkettő kedvezően reagált.

1992. április 2-án a Cseh és Szlovák Nagykövetség vendégül látta az Európai Utas barátait és munkatársait a 6. szám megjelenése alkalmából. A képen: Rudolf Chmel nagykövet, Kiss Gy. Csaba

ba - akit időközben a Közép-Európa Intézet igazgatójává neveztek ki - és Módos Péter főszerkesztő beszélget; Lázár Ervin a friss Európai Utast lapozgatja

BEMUTATKOZÁS KOLOZSVÁROTT

1992. április 30-án az Európai Utas szerkesztősége a Korunk vendégeként bemutatkozott a kolozsvári közönségnek. A Szabadság című helyi napilapban

Kántor Lajos, a Korunk főszerkesztője ismertette lapunk eddig megjelent számainak és célkitűzéseit. Cikkből a következő oldalon szemelvényeket idézünk.

Kolozsvár utcáin

AZ EURÓPAI UTAS KOLOZSVÁRI SZEMMEL

Az utóbbi két évben annyit emlegettük azt a bizonyos Európa-házat - és közben mind sűrűbben kellett tapasztalnunk, valójában milyen messze is van tőlünk, milyen messze vagyunk mi tőle -, hogy a fölfedezés örömeivel regisztráljuk: ha nem is a ház, de legalább az utas látható, kézzel tapintható. Szerkesztői „az európai együttműködés folyóiratának” nevezik negyedévi kiadványukat, e tájék kultúrájának, kultúráinak képviselőjét, amelynek feltett szándéka, hogy „sokoldalúan közvetítsen az újra egymás kezét kereső szomszédok között” (Göncz Árpád). A szomszédság e túlzóan jóhiszemű megítélése mit sem von le a szándék, a vállalás nemes korszerűségéből. Nevek s a nevek alatt szövegek jelzik, számról számrá, az összeműködés szándékát. A szerkesztőbizottság két elnöke, Cseres Tibor és Vásárhelyi Miklós egymás mellett - ez már eleve bizalmat kelt a megosztottsághoz szoktatott olvasóban: ugyanígy a szerzők felsorakozá-

sa. Konrád György és Csoóri Sándor, Hubay Mikós és Schöpf-
lin György, Czine Mihály és Pomogáts Béla: vagy Mészöly Miklós és Esterházy Péter külföldi elismerésének méltatása. A magyar nyelvterületen kívülről pedig Václav Havel és Bohumil Hrabal, Erhard Busek és Gianni de Micheli, a Nobel-díjas John C. Polanyi. Az Európai utas több erdélyi beszámolót is közölt, és megszólaltatta a magyar irodalom egyik leghüesegebb barátját és tolmácsát, Gelu Păteanut. A kapcsolatkeresés azonban - mint ez utóbbi interjú is bizonyította -

Borsi Kálmán Béla, a bukaresti magyar nagykövetség tanácsosa, lapunk munkatársa a román és a magyar nemzettudat történelmi jellemzőiről beszél

nem a gondok, a konfliktusok elkösdítésében, a problémák fölött könnyedén átsikló „barátkozásban” mutatkozik meg.

E rangos és kiállításában is igéretes budapesti folyóirat szerkesztői és munkatársai látogatnak most (április 30-án) Kolozsvárra. Abba a városba, ahol éppen ötven évvel ezelőtt indult egy szintén negyedévenkénti megjelenésre tervezett, az akkori népi-urbánus vitát meghaladni akaró értelmiségi folyóirat: a *Termés*. (Figyelemre méltó személyi összefüggés: a fiatal Cseres Tibor a negyvenes évek elején verseivel volt jelen a kolozsvári *Termés*-ben.) (...)

Két nappal az Európai utas kolozsvári bemutatkozása után (amelyre a Báthory István Líceumban került sor, csütörtök délután 6 órakor) a *Termés* profilját, irányát egykor meghatározó szerkesztőre, a 85 éve született tudós költőre, Szabédi Lászlóra emlékeznek a meghívott előadók az unitárius püspökség dísztermében (a Brassaiiban), előtte pedig (ugyancsak szombaton délelőtt) Lázár utcai családi ház udvari falán elhelyezett emléktábla leleplezése alkalmából tiszteleghetünk Szabédi emléke előtt. Hagyományörzöként és (valamelyest legalább) - európai utasokként, ebben az itthoni erdélyi világban.

*Szabadság (Kolozsvár),
1992. április 29.*

A Báthory líceum színpadán Kantor Lajos mondta az est bevezetői szavait. Mellette Módos Péter, Pomogáts Béla, Cseres Tibor és Farkas János László az Európai Utas részéről, valamint Visky András, a Korunk rovatvezetője, aki a beszélgetést vezette

A pódiumról leszállva a Báthory líceum tanári szobájában folytatódott az eszmecsere a lap munkatársai és olvasói között

Fotók: Déri Miklós

EGY TÖPRENGŐ ÉS VITATKOZÓ EMBER

SZABÉDI LÁSZLÓ 1907-1959

Ott, ahol közép-európai mércével mérhető műemlékek szép számmal akadnak, aligha tűnik föl a Kolozsvárra látogatónak a Lázár (mai nevén: Gheorghe Lázár) utca 30. szám alatti kis földszintes ház. A belvároson kívül, mondhatni félúton állt a régi gyárnegyed, illetve a Hóstát, a zöldségtermesztők birodalma felé menet - ha viszonyítási pontnak a történelmi városmagot, az Óvárt tekintjük. Azóta persze, hogy a század második évtizedében a Székely család ideköltözött, Kolozsvárt és e környéken sok minden megváltozott; eltűnt például a szemben levő házsor, „blokkok”, azaz tömbházak kerültek a helyére, és pár éve még a Ceaușescu-diktatúra utolsó szakaszában valahol aláírták ennek a jól karbantartott kis családi háznak a halálos ítéletét is. (Mint ahogy eltűntették a Hóstátot.)

Szerencsére azonban nem a rekviem ideje jött el, hanem a megtartó emlékezésé: a ház, ahol Szabédi (Székely) László évtizedeken át lakott, s ahol húga ma is őrzi a költő és tudós, a Bolyai Egyetem egykori tanára ifjúkori kéziratait, feljegyzéseit (már ami nem került, bukaresti kitérővel, a szekuritáté birtokába) - szóval a Lázár utcai otthon udvari falára emléktábla kerül, puritánul szűkszavú szöveggel: In memoriam Szabédi László (1907-1959). Az utca felőli szoba pedig emlékszoba lesz, tárlókkal, fényképekkel, könyvekkel.

Aki nem ismeri Szabédi László élettörténetét és sokirányú életművét, azt hiheti, a lokálpatrióta büszkeség egyik tiszteletre méltó megnyilvánulásáról van szó. A tájékozottabb magyar olvasó persze tudhatja, hogy Kolozsvár ugyancsak bővelkedik irodalmi emlékekben. Ha most a Lázár utcai ház - az EMKE (Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület) közreműködésével - kiemelt figyelmet kap, annak jó oka van. Évfordulók is erősítik ezt a választást: Szabédi születésének 85. és a *Termés* című folyóirat alapításának 50. évében járunk. Igaz,

hogy a kolozsvári *Termés* mindössze két esztendőn élte, 1942 őszén és 1944 nyarán közt összesen nyolc száma jelent meg (negyedévi kiadványként), de olyan kísérletet, sőt teljesítményt jelentett, amely máig hatóan érvényes. Öten voltak az alapítók és mindvégig egyenrangú szerkesztők, akik felváltva szerkesztették az egyes füzeteket: Asztalos István, Böződi György, Jékely Zoltán, Kiss Jenő és Szabédi László; ám nem véletlen, hogy maguk a volt szerkesztőtársak is úgy emlékeznek, Szabédi László volt a *Termés* spiritus rectora. Indokolt tehát ebből az alkalomból utalni legalább Szabédi sajátos szellemvilágának alakulására, kapcsolódására az Unitárius Kollégiumhoz, vitáira egyházával, a népiség egy intellektuális változatát jelentő költészetének kibontakozására, első közléseire az April Lajos szerkesztette *Ellenzék*-ben (1925), újságíróskodásra ugyanitt, strasbourg-i egyetemi tanulmányaira, nyelvészeti érdeklődése korai megnyilatkozásaira. Mindez megelőzte a *Termés*-t, és természetesen megelőzte Szabédi egyetemi tanárságát, tragikus végbe torkolló, élet-halál kapcsolatát a Bolyai Egyetemmel.

Szabédi László töprengő és vitatkozó ember volt. Párttól, pártoktól, külső tényezőktől be nem szorított, be nem határolt gondolatainak, a magyarság kelet-közép-európai jövőjét szolgálni akaró elképzeléseinek érdekében a *Termés* adott teret-lehetőséget, az „ész és bűbáj” szembenállását vizsgálva. Amit Szabédi e gondolatok körében kifejtett (vitában például Lükő Gáborral, a *48-as Erdély* c. zsebkönyv baloldali szerzőivel, Balogh Edgárral, Jordáky Lajossal, iskoláügyben pedig Zilahy Lajos kezdeményét gondolva tovább), az megtalálható épp az *Esz és bűbáj* címet viselő, 1943-as kötetében. Ami viszont a negyedévi folyóirat „egyéb” közleményeit illeti, arról alig van tudomása a kor „uralkodó eszméivel” foglalkozó kutatóknak is. Márpedig Szabédiék

a *Termés*-ben alkalmat teremtettek a nézetek nyílt szembesítésére, olyan kérdésekben, mint a középosztály szerepe, földkérdés, asszimiláció és nemzetiségi kérdés, radikalizmus, Magyarország helye és feladata Kelet-Közép-Európában, transzilvanizmus stb. Olyan közéleti személyiségeket tudtak megszólaltatni, mint (ábécé-rendben) Erdei Ferenc, Féja Géza, Kós Károly, Kovács Imre, László Gyula, Makkai János, Mályusz Elemér, Márjai Sándor, Nagy István, Németh László, Veres Péter. Ha pedig nem csupán az 1943-as szerkesztőségi ankétot, hanem a folyóirat egészét vesszük szemügyre, még nyilvánvalóbb, hogy népi vonzódásuk ellenére, illetve azt korszerűen értelmezve, Szabédi és társai a magyar társadalom s az európai térség tágabb látókörű vizsgálatára tettek kötetet. Elemző összefoglalás helyett álljon itt egyetlen, valószínűleg (1942-ből!) meglepően hangzó Szabédi-idézet, a *Zilahy és a nemzetnevelés* című cikkből, amely a polgárosodás és a nemzeti gondok összekapcsolására hívja fel a figyelmet: „Nagy szolgálatot tennének történetíróink, ha megírnák végre Délkelet-Európa Budavár visszavétele után lefolyt összefoglaló történetét, s feltárnák e terület egymásra acsargó népeinek közös helyzetét, közös betegségeit, közös feladatait. Azonnal kiderülne, hogy ami *szembeállítja a magyarságot Nyugattal, az nem Keletről való származása*, mert hiszen ugyanazzal a Nyugattal ugyanígy szemben áll a nem Keletről származott román és szerb is, hanem a *népi állapotban való megrögződöttsége*, mely miatt a moderm államélet ütemét csak késéssel tudja követni.”

A Lázár utcai szobában ilyen gondolatok születtek - ötven évvel ezelőtt. 1992 tavaszától remélhetőleg így - beszélő házzá lesz a Lázár utca 30., Kolozsvár belső-városában. (Kolozsvár, 1992. március)

Kántor Lajos

DUNA-FESZTIVÁL, ALSÓ-AUSZTRIA

DONAU FESTIVAL, NIEDERÖSTERREICH

1992. június 12. és július 4. között sajátos vízi-parádénak lehetnek tanúi az alsó-ausztriai Duna-szakasz városkái: egy hatalmas úszó színpad, a „Fesztivál-hajó” vándorol majd Tulln és Krems, Melk és Hainburg között. Fedélzetén Joe Zawinful jazzkoncertjétől a Szegedi Balett előadásig sokféle zenei és táncprogramot láthatnak az érdeklődők.

Mindez része annak a rendezvénysorozatnak, amely „Donaufestival” címmel (a „Morgen” című kulturális folyóirat segítségével) rendeznek meg Alsó-Ausztriában, ez év június 12-től július 19-ig.

A fesztiválhajó mellett St. Pöltenben modern zenei fesztivál, („Musikfest St. Pölten Offensiv”) Kremsben színházi fesztivál („Wachauer Theaterfestival Krems”) és kulturális konferenciák

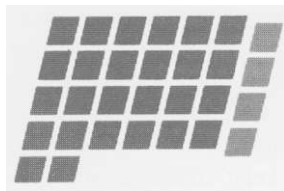

várják a látogatókat. A kremsi rendezvénysorozat a modern színház összes lehetséges változatát kínálja; nemzetközi balett- és színtársulatok, tánc- és mozgásszínházak, stúdiószínpadok bemutatóit, kabaréelőadásokat és természetesen szabadtéri multságokat az óvárosban és a Duna partján. A legszokatlanabb rendezvénysorozatot a hamburgiak láthatják, akik egy úgynevezett „Költői cirkusz” („Poesiezirkus Hainburg”) rendezvényeire látogathatnak el. A gyerekeknek és felnőtteknek is szóló előadások nézői több cirkuszsátorban félig komoly, félig tréfás prózai, zenei és akrobatikus előadásokat láthatnak, amelyek (mint például Volière Dromesko produkciója) a „nehézségi erő leküzdését”, a repülés régi vágyát próbálják megvalósítani.

EURÓPAI KULTURÁLIS HÓNAP, KRAKKÓ

Az 1992 júniusában első alkalommal rendezik meg Krakkóban az „Európai kulturális hónap” című kulturális fesztivált. A rendezvénysorozat minden művészeti ágra kiterjed, a programban koncertek, színházi és filmbemutatók, képzőművészeti kiállítások, tematikus fesztiválok és konferenciák szerepelnek. A rendezők szándékai szerint Krakkó a maga sajátos, több kultúrát is ötvöző történelmével szimbolikusan is megfelelő helyszín lesz a különböző európai kulturális hagyományok bemutatójára.

Különleges érdeklődésre tarthat számot a „Kulturális hónap” keretében megrendezett „Zsidó kulturális Fesztivál”. Ezen többek között Marék Rozenbaum és Nathan Gross filmjeit, kortárs izraeli és lengyel dokumentum- és játékfilmeket, Bruno Schulz munkásságának szentelt színházi bemutatókat, a lembergi múzeumok anyagaiból és magángyűjteményekből összeállított fotó- és dokumentumkiállításokat tekinthetnek meg a látogatók.

DER EUROPÄISCHE KULTURMONAT

Kraków - Juni 1992

A „Kulturális hónap” egyik fontos célja a kortárs lengyel kultúra bemutatása is. A zenei kínálatból kiemelkedik a lengyel opera sztárjainak koncertje, Witold Lutoslawski *Varsói szimfóniájának* bemutatója a szerző vezénylet-

vel, Zbigniew Namysłowski, ill. a Cracow Swing Orchestra jazzkoncertje. A színházi rendezvények között Andrzej Wajda *Hamlet-rendezése*, Gombrowicz *Menyegzőjének* bemutatója és több kísérleti színházi produkció szerepel, a képzőművészeti kiállításokon pedig többek között a Lengyel Nemzeti Múzeum huszadik századi lengyel képzőművészeti tárlatát és Tadeusz Kantor emlékkiállítását láthatja a fesztivál közönsége.

Ugyancsak a kiállítóterem programjához tartoznak az 1980-as évek nemzetközi díjnyertes grafikái, valamint a Gustav Klimt és Egon Schiele festményeit és rajzait bemutató tárlatok.

A filmkedvelőket rövidfilm-fesztivál, illetve Tarkovszkij és Pasolini életmű-bemutató várja.

A „Kulturális hónap” kínálatát szerte a városban és a város körül szabadtéri programok, felvonulások és gyerekeknek szóló rendezvények egészítik ki.

KAFKANAK SZENTELVE

MittelFest - II

Cividale del Friuli,

1992. július 18-31.

— Sziuliáz, zene, tánc és bábszínház
Közép-Európából—

Franz Kafka művei és személyisége állnak az ez évi MittelFest rendezvénysorozatának központjában. A Közép-európai Kezdeményezés színházi fesztiválját másodszor rendezik meg az olaszországi Cividale del Friuliban, 1991. július 18. és 31. között. A nagy prágai író világát több mint negyven színházi, zenei, film és bábszínházi produkció idézi fel. Számos alkotás a cividalei fesztiválra készült, a közönség így több bemutatót és ösbemutatót is láthat.

Kafka novellái és történetei nemcsak színdarabokban, balett-előadásokban és bábjátékokban élednek újjá, hanem zenei produkciókban is. A zenei program - Maestro Carlo de Incontrera szervezésében - 14 koncertet vonultat föl, amelyeket mindenekelőtt a zsidó zenei hagyományok befolyásolnak.

A MittelFest rendezői szeretnék bemutatni azt is, hogy milyen hatással voltak Kafka művei a kortárs filmművészetre. A „Kafka és a film” című filmprogramban magyar, cseh és lengyel alkotások mellett olyan rendezők Kafka-adaptációit is láthatjuk, mint Steven Sonderbergh, Orson Welles és Marco Ferreri.

Az ez évi MittelFest művészeti vezetője a magyar származású író és rendező, George Tabori. Tabori művészi pályáját az Egyesült Államokban kezdte, ahová a második világháború után emigrált. Húsz éven át filmdramaturgként dolgozott, olyan rendezők partnereként, mint Alfred Hitchcock és Joseph Losey. A hatvanas években tért vissza Európába, ahol Berlinben, Brémában, Münchenben és Bécsben színházi rendezőként tevékenykedett.

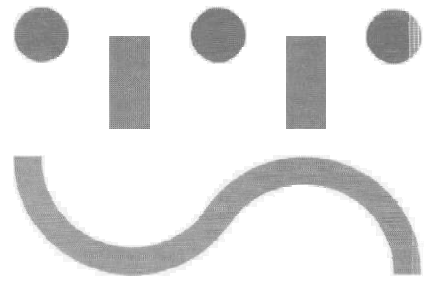
A magyar származású művész jelenleg a pécsi Burgtheater főren-

dezője, amelyet két produkcióval Cividaleban is láthatunk. Tabori Kafka *Átváltozás* és *Jelentés egy Akadémiának* című írásait adaptálta színpadra, Georg Trakl *Kékszakkáll* c. darabját pedig Cesare Levi rendezésében mutatják be. A *Kékszakkáll* egy olasz együttes, a Centro Servici e Spettacoli Udine társulata is színpadra állította. Lengyelországból és a Cseh és Szlovák Köztársaságból három-három színtársulat produkcióját láthatja a közönség, Kafka-adaptációt mutat be a szabadkai, a ljubljani és az újvidéki színház, az olasz színházi életet pedig - a már említett produkció mellett - a trieszti színház Hrabal-bemutatója (rendező Giorgio Pressburger), a római Compagnia Corsetti és a luccai Teatro del Carretto társulata reprezentálja. A Burgtheater mellett a grazi Jura Soyfer Theater és a bécsi Freie Produktion vendégjátéka képviseli Ausztriát. Magyarországról a Radnóti Színpad Taub János Kafka-adaptációját, a Vígszínház társulata a *Sötétség délben* c. Koestler darabot (rendező Mészáros Tamás), a Szegedi Balett Juronics Tamás és Imre Zoltán koreográfiáját, a Katona József Színház pedig Korniss Mihály darabját mutatja be (rendező Zsámbéki Gábor).

Nagy érdeklődésre tarthat számot az a pódiumbeszélgetés, amely Kafka és a közép-európai kultúra kapcsolatát vizsgálja, tervezett résztvevői pedig többek között Umberto Eco, Claudio Magris, Susan Sontag, Martin Walser, Elfriede Jelinek, valamint Václav Havel cseh-szlovák és Göncz Árpád magyar köztársasági elnök. Moderátor George Tabori.

A MittelFest, a „Közép-európai Kezdeményezés” színházi fesztiválja szeretne minél teljesebb ké-

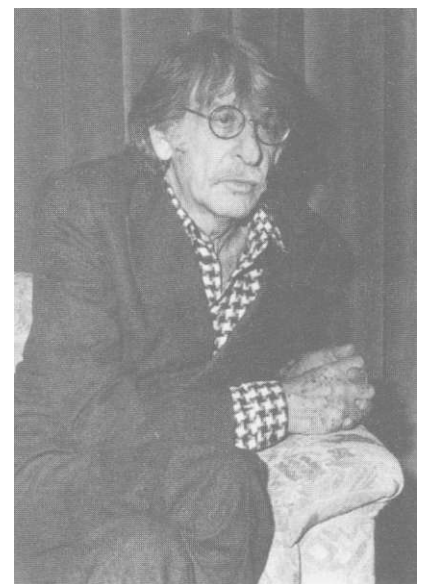
MITTELFEST

pet adni a résztvevő országok színházi kultúrájáról. Cividale városa, amely három évvel ezelőtt a longobardok történetének nagyszabású kiállításával hívta fel magára a figyelmet, már tavaly is bebizonyította, hogy sajátos légkörével, gyönyörű fekvésével, vendégszerető polgáraival ideális helyszín a közép-európai kultúrák találkozási számára.

A MittelFestről következő számban részletesen beszámolunk.

George Tabori: „Kafkáról beszélve saját magunkról beszélünk. Amit Kafkáról mondunk, magunkról is mondjuk. Szeretnénk megismerni és kiismerni, de minél többet tudunk róla, annál nagyobb a tudatlanságunk. Vele ellentétben, túl gyávák vagyunk, hogy az utolsó ajtót is kinyissuk.”

SZÁMUNK SZERZŐI

IVO ANDRIC (1892-1975)
Nobel-díjas szerb író

PAOLO BARBARO
olasz író

BODOR FERENC (1941-)
könyvtáros

CZAKÓ GÁBOR (1942-) író

TADEUSZ CHRZANOWSKI

CSERES TIBOR (1915-) író

ERDŐDY JÁNOS (1909-)
író, újságíró

FEJTŐ FERENC (1909-)
író, történész (Párizs)

GÖNCZÁRPÁD (1922-)
író, műfordító, a Magyar
Köztársaság elnöke

VÁCLAV HAVEL (1936-)
író, a Cseh és Szlovák
Köztársaság elnöke

HEGYI LÓRÁND (1954-)
művészettörténész (Bécs)

KÁNTOR LAJOS (1937-)
irodalomtörténész, kritikus
(Kolozsvár)

RYSZARD KAPUŚCIŃSKI (1932-)
lengyel író

KISS GY. CSABA (1945-)
irodalomtörténész, polonista

NÁDAS PÉTER (1942-) író

NYÍRI KRISTÓF (1944-)
filozófiatörténész

ANTON PEINKA (1941—)
osztrák politológus

POMOGÁTS BÉLA (1934-)
irodalomtörténész

VÁSÁRHELYI MIKLÓS (1917-)
újságíró, történész, országgyűlési
képviselő

VUJICSICS SZTOJÁN (1933-)
író, irodalomtörténész

RAFAL WIŚNIEWSKI (1965-)
lengyel hungarológus

KAROL WLACHOVSKÝ (1941 -)
író, műfordító, a budapesti
Cseh-Szlovák Kultúra igazgatója

EURÓPAI UTAS- EUROPEAN

On the front page of this issue we have placed a reproduction of the picture by Hungarian painter Tivadar Csontváry-Kosztka, entitled "The Bridge in Mostar" (1903). This thousand-year-old Roman bridge connects not only the two banks of the Neretva River, but in our minds it also connects different ages and cultures. Bridges represent passages between different dimensions of human life, as written in an essay by Ivo Andrić, the great Serbian writer, which is also published in this latest issue of our magazine. The bitter contrast of this symbol is made visible by the destruction of the Yugoslavian civil war, as seen in the photos taken by Damil Kalogjera. Destruction does not spare the "Eternal Stones of Dubrovnik" either, which Sztoján Vujicsics writes about. The story of Babel repeats itself, although the language of mutual understanding does exist, writes Miklós Vásárhelyi.

Anna Kéthly was a prominent leader of social-democratism in Hungary. Her career and her personality is introduced by János Erdődy's memorial article.

In this issue we continue recalling the Hungarian "Gründerzeit". Béla Pomogáts tells us the history of Pestújhely, a suburb of Budapest established at the beginning of the century, which is filled with family memories. A photograph taken of the scene in Budapest in 1906 sets Gábor Czakó's imagination going, while Ferenc Bodor provides a picture of the "Central", a one time literary café.

In our "Views" column, Ferenc Fejtő writes about the historical roots of Central European national conflicts. In his essay, Kristóf Nyíri questions: Why don't the current significant historic changes come together in worthy intellectual achievements? Rafal Wisniewski gives an evaluation of the cooperation of the "Visegrád Three" through his Polish eyes. Cooperation was the topic of a round-table discussion in Paris, in which all the ambassadors of Poland, the Czech and Slovak Republic and Hungary participated.

Václav Havel, in his speech in Davos, in connection with the fall of

Communism, encourages the rethinking of the base of our whole civilization. Árpád Göncz outlines historically developed characteristics of European man.

Tibor Cseres' writing recalls a peculiar meeting between Gyula Kádár, officer on Horthy's general staff, and József Lengyel, the emigré Communist writer, while both were living in the Gulag. Polish Ryszard Kapuscinski is represented by his diary notes, while the Italian Paolo Barbaro by his feuilletons about Venice.

In their article, Anton Peinka and René de Mouzon analyze the historically determined structure and the possible future of Austrian identity. In our series introducing "forgotten regions and peoples", Tadeusz Chrzanowski meditates about the "Polish borderland".

"Germinations" is the name of a movement in the framework of which young European artists take part in a joint one-month workshop once every two years. We introduce some of the fruits of the latest workshop. Lóránd Hegyi's thoughts on the internationalism and regionalism of art are also connected with this movement. Péter Nádas' writing was inspired by the "green cars" to be seen on the backcover of this issue.

From our "Encounters" column, we emphasize Lajos Kántor's writings on László Szabédi, who is a one time writer and newspaper editor in Kolozsvár (Cluj), whose memorial room was just inaugurated in his hometown. We make Cesare Tomasetig's proposal public in both Italian and Hungarian, who believes that Budapest is the right place for setting up a House of Central Europe. Similarly, we publish in several languages the article by Csaba Kiss G, about the aims of the newly set up Central Europe Institute in Budapest, which he is the director of.

At the end of this issue, we invite readers to the Mittelfest of Cividale, to the "Month of European Culture" in Krakow and to the events of the "Danube Festival" in Lower Austria.

The next issue of Európai Utas will be out in September.

TRAVELLER 1992/2 SUMMARY

Europäischer Reisender 1992/2 - Resümee

„Brücke in Mostar“ - das Gemälde des ungarischen Expressionisten *Tivadar Kosztka-Csontváry* aus 1903 wurde auf unserem Titelblatt reproduziert. Diese Steinbrücke aus der Römerzeit verbindet nicht nur die beiden Ufer des Flusses Neretva miteinander, sondern auch verschiedene Zeiten und verschiedene Kulturen - in unserem Bewußtsein. Brücken vergegenwärtigen die vielfältigen Verbindungen zwischen verschiedenen Aspekten des menschlichen Daseins, wie es uns das Essay des großen serbischen Schriftstellers *Ivo Andrić* zeigt. Schreienden Kontrast zu diesem Symbol bilden die Aufnahmen des Photographen *Damil Kalogjera*, die die Verheerungen des jugoslawischen Bürgerkrieges demonstrieren. Die „ewigen Steine von Dubrovnik“ werden auch zerstört, berichtet in seinem Artikel *Sztoján Vujicsics*. Die Geschichte aus Babel droht sich in unserer Zeit zu wiederholen, schreibt *Miklós Vásárhelyi*, obwohl die Sprache des gegenseitigen Verstehens eigentlich gegeben ist.

In der Person von *Anna Kéthly* hatte die ungarische Sozialdemokratie eine hervorragende Leitfigur. Ihre Figur und ihr Leben wird vom *János Erdődy* aufgezeichnet.

Auch in dieser Nummer führen wir die Serie über die „Gründerzeit“ in Ungarn weiter. Literaturhistoriker *Béla Pomogáts* skizziert mit Hilfe von Familienmemorien die Geschichte des Budapester Vorortes Pestújhely, das um 1900 ausgebaut wurde. Die Aufnahme einer Budapester Szene aus 1906 wird im Artikel von *Gábor Czakó* beschrieben. *Ferenc Bodor* stellt diesmal das ehemalige Uteratencafé „Central“ vor.

In der Rubrik „Betrachtungen“ denkt der in Paris lebende Historiker *Ferenc Fejtő* über die geschichtlichen Wurzeln der nationalen Gegensätze in Mitteleuropa nach. Philosoph *Kristóf Nyíri* stellt in seinem Essay die Frage, warum die große Umgestaltung in der ungarischen Politik von keinen entsprechenden Spitzenleistungen des Denkens begleitet wird.

Aus polnischer Hinsicht bewertet *Rafal Wisniewski* die Zusammenar-

beit der Mitglieder der „Dreien von Visegrád“. Um diese Kooperation geht es auch in dem Pariser Gespräch, an der die Botschafter Polens, Ungarn und der Tschechischen und Slowakischen Republik teilgenommen haben.

Ein völliges Durchdenken der Grundlagen unserer Zivilisation in der postkommunistischen Zeit fordert in seiner in Davos gehaltenen Rede *Václav Havel*. Ungarischer Staatspräsident *Árpád Göncz* zeichnet die historisch ausgebildeten Charakterzüge des europäischen Menschen auf.

Eine merkwürdige Begegnung wird in der Schrift von *Tibor Cseres* rekonstruiert. Teilnehmer: *Gyula Kádár*, Staboffizier der Horthy-Armee und *József Lengyel*, kommunistischer Schriftsteller in Exil. Beide sind Gefangene des Gulags. Nicht nur als Belletristik sind die Tagebuchaufzeichnungen des polnischen *Ryszard Kapuściński* und die Geschichten aus Venedig von *Paolo Barbaro* zu betrachten. Ausbildung und mögliche Perspektiven der österreichischen Identität werden in den Artikeln von *Anton Pelinka* und *René de Mouzon* untersucht. In der Serie „Vergessene Landschaften, vergessene Völker“ erinnert sich *Tadeusz Chrzanowski* an die „Grenzgebiete Polens“.

„Germinations“ heißt die Bewegung, in deren Rahmen junge Künstler aus ganz Europa jedes zweite Jahr an einer gemeinsamen, einmonatigen Werkstattarbeit teilnehmen. Von den neuesten Arbeiten zeigen wir eine kleine Auswahl. An diese Bewegung knüpfen sich die Gedanken von *Lóránd Hegyi* über die Internationalität und Regionalismus der Kunst. Der Artikel von *Péter Nádas* wurde durch das Bild der „grünen Autos“ (hintere Titelseite) inspiriert.

Aus der Rubrik „Begegnungen“ heben wir die Schrift von *Lajos Kántor* hervor, der sich an den Schriftsteller und Zeitungsredakteur *László Szabédi* aus Kolozsvár (Cluj, Klausenburg) erinnert. Italienisch und ungarisch wird die Initiative von *Cesare Tomasetig* publiziert, ein sogenanntes Mitteleuropa-Haus in Budapest zu eröffnen. Ebenfalls in mehreren Sprachen werden die Zielsetzungen des Mitteleuropa-Institutes in Budapest von Direktoren *Csaba*

Gy. Kiss beschrieben. Am Ende dieser Nummer laden wir die Leser zum MittelFest nach Cividale ein, und wir publizieren das Programm des „Europäischen Kulturmonats“ in Krakau sowie das des „Donaufestival Niederösterreich“.

Unsere nächste Ausgabe erscheint im September.

Il Viaggiatore Europeo 7 Sommario

In copertina riproduciamo l'opera del pittore ungherese *Tivadar Csontváry-Kosztka*, *Il ponte di Mostar* (1903). Questo ponte millenario costruito dai romani collega le due rive del fiume Neretva e collega - nella nostra coscienza - epoche e culture diverse. I ponti sono i simboli dell'intercomunicabilità tra le varie dimensioni dell'esistenza umana - scrive *Ivo Andrić*, Il grande scrittore serbo nel saggio riportato più avanti e seguito - come un'amara contrapposizione - dalle foto di *Damil Kalogjera* riproducenti la devastazione della guerra civile in Jugoslavia. La distruzione non risparmia nemmeno «le pietre eteme di Ragusa» di cui parla *Sztoján Vujicsics*. E la storia di Babele che si ripete-constata *Miklós Vásárhelyi* quando invece abbiamo la possibilità di creare il linguaggio della comprensione reciproca.

Anna Kéthly fu un grande personaggio della socialdemocrazia ungherese: la sua vita e la sua opera vengono rievocate da *János Erdődy*.

Si continua anche la rievocazione della «Gründerzeit» ungherese (l'epoca delle fondazioni), *Béla Pomogáts* attraverso ricordi familiari riassume la storia di Pestújhely, sobborgo di Budapest fondato agli inizi del secolo. La fantasia di *Gábor Czakó* è mossa da una fotografia rappresentante una scena di Budapest nel 1906, mentre *Ferenc Bodor* ci invita al Caffè Central, all'epoca punto di ritrovo dei letterati.

Ferenc Fejtő scruta le radici dei contrasti nazionali del l'Europa Centrale. Il saggio di *Kristóf Nyíri* pone la domanda: come mai la grandiosa svolta storica in Ungheria non viene accompagnata da una degna produzione del pensiero?

Rafal Wisniewski da parte polac-

ca valuta la collaborazione del «tre di Visegrád», che è stato oggetto anche di una tavola rotonda svoltasi a Parigi con la partecipazione dei tre ambasciatori dei rispettivi tre Paesi (la Cecoslovacchia, la Polonia e l'Ungheria).

Václav Havel nel suo discorso pronunciato a Davos sollecita il ripensamento delle basi di tutta la nostra civiltà dopo la caduta del comunismo. Árpád Göncz schizza le caratteristiche storicamente definite dell'uomo europeo.

Tibor Cseres ricostruisce un incontro bizzarro avvenuto in un gulag sovietico tra Gyula Kádár, ufficiale dello stato di maggiore del governatore Horthy e József Lengyel, scrittore comunista emigrato, ambedue prigionieri. Il polacco Ryszard Kapuscinski è presente con le sue note di diario, l'italiano Paolo Barbaro dà il suo contributo con gli appendici veneziani.

La formazione storica e la prospettive possibili dell'identità austriaca sono gli argomenti degli scritti di Anton Pelinka e di René de Mouzon. Nella serie sui «popoli e paesaggi dimenticati» Tadeusz Chirzowski medita sui confini polacchi.

Germinations: questo è il nome di un movimento che ogni due anni raduna giovani artisti europei per un mese di lavoro comune. Vi presentiamo alcune delle ultime produzioni. Ed a questo movimento si collegano i pensieri di Lóránd Hegyi sull'internazionalismo e sull' regionalismo dell'arte. Péter Nádas è stato ispirato dagli «automobili verdi» della copertina posteriore.

Dalla rubrica «Incontri» vi proponiamo l'articolo di Lajos Kántor su László Szabédi, il fu scrittore e giornalista di Kolozsvár (Cluj), nell'occasione dell'inaugurazione di un museo commemorativo nella città natale. Pubblichiamo in ungherese ed in italiano la proposta di Cesare Tomasetti riguardante una casa della cultura mitteleuropea da allestire a Budapest. Sempre in varie lingue offriamo l'articolo in cui il direttore Csaba Kiss Gy. ci fa conoscere i progetti dell'Istituto per l'Europa Centrale di Budapest, recentemente creato.

Alla fine invitiamo i nostri lettori alle manifestazioni del MittelFest di Cividale, del Mese Culturale Europeo di Cracovia e del Festival Danubiano della Bassa Austria.

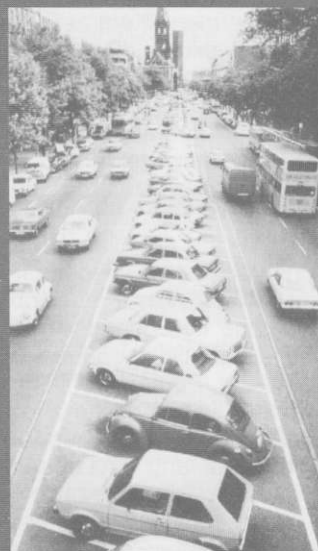
Il prossimo numero del Viaggiatore Europeo uscirà in settembre.

Nádas Péter UTÁN

Nem hiszem, hogy egy szép reggelen jó lenne arra ébrednünk, hogy az autókat benőtte a fű és moha. Mert ez azt jelentené, hogy valamilyen régen készülő katasztrófa mégis csak elérte a világot. Mindent elpusztított.

Hosszú évszázadokig gomolygott aztán a füst és a hamu, medrűkből kilépve hullámoztak a tengerek, a kutak fenéig befagytak, kiszáradtak patakok, folyók, és a világhosság helyett a sötétség lett az úr. Akkor ez azt jelentené, hogy az örök sötétség nem lehet örökkévaló, egyszer minden pornak el kell ülnie, s az elülő porban mégis csak megmaradnak egy előző élet növényeinek reményteljes magvai. Csak ember nem maradt, s állat se maradt. Talán a patkányok túlélhetik. Akkor ez azt jelentené, hogy mi már nem láthatnánk, tudomásunk se lehetne róla, nem lennének beszélő tanúi se ennek a régvolt katasztrófának, se az újdonsült viradatnak. Nem a mi hajnalunk lenne. Az emberi mag nem tenyészik bárhol és bárhogyan.

Most persze úgy hisszük, hogy még minden rendben van. A békés sétáló a berlini Kurfürstendamm nyugodtan megvonhatja vállát, s mondhatja, hogy egy művész önkényes látomásával, erőszakos álmával találkozott. Egy olyan előrelátó látomással, amivel nem kell különösebben foglalkoznia. Azt mondhatja, szép. Vagy éppen bosszankodhat is, hogy miért vették el a parkolóját, ha egyszer befizette rendesen az adóját. Akár bosszankodik, akár gyönyörködik, az adófizető állampolgárnak ritkán támadnak ilyen gyötrő álmai, ilyen előrelátó látomásai.

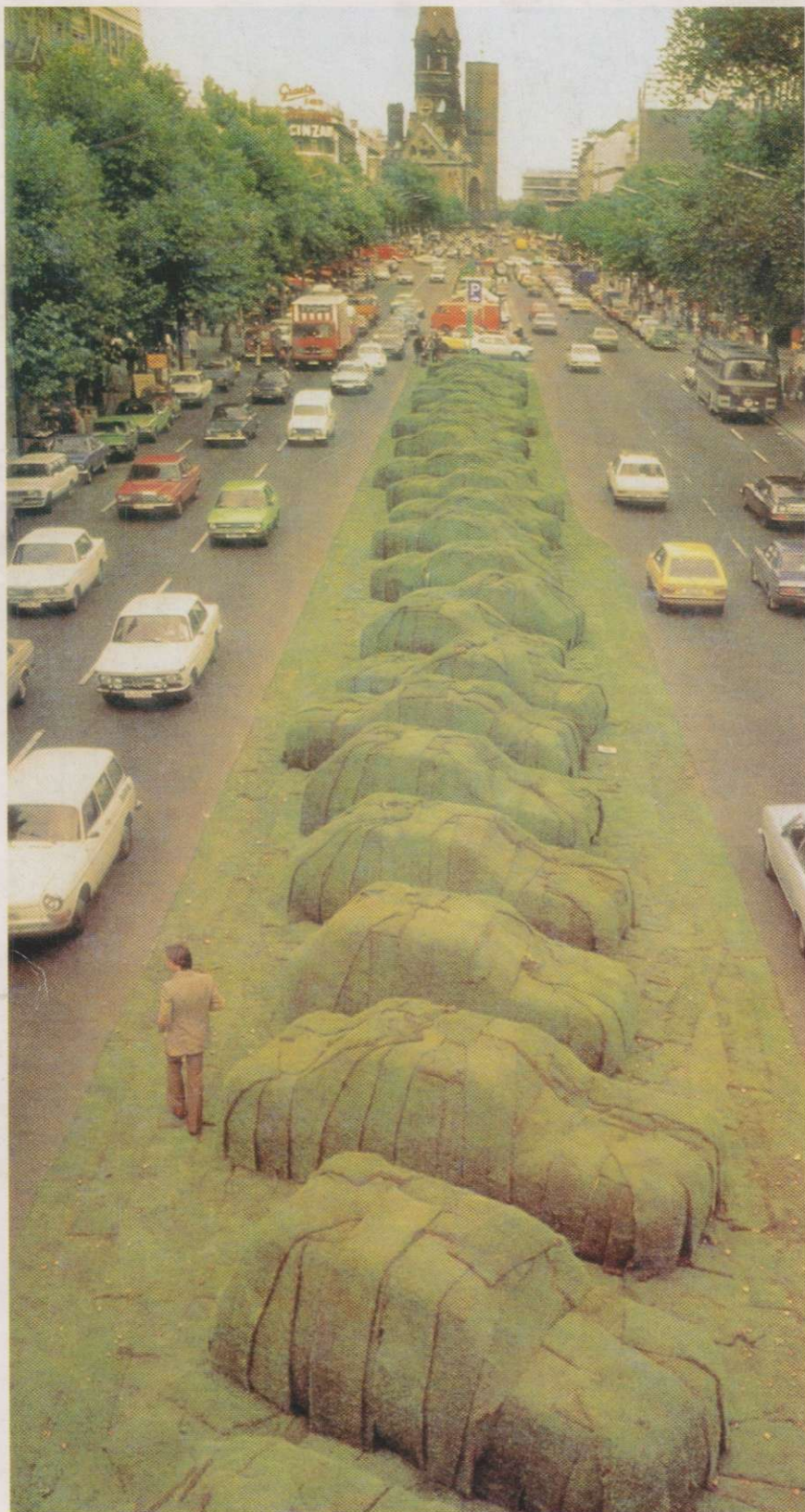
„Európa elrablása”

Kiss Roóz Ilona
Munkácsy-díjas
kerámikus művész
alkotása az

Európa Biztosító

Rt.
megnyitójára

Európai utas

Ára: 149 Ft